

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ
ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МЕНЕДЖМЕНТІ
КАФЕДРАСЫ

Педагог, ғалым Жамал Рақымқызы Бәшироваың 75 жылдық мерейтойына орай «КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУДЕ МЕКТЕП ПЕН ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ АРАСЫНДАҒЫ САБАҚТАСТЫҚ» атты Республикалық ғылыми-әдістемелік конференциясының материалдар жинағы

Алматы 2017

Ұйымдастыру алқасының мүшелері:

Масалимова А.Р. философия ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ философия және саясаттану факультетінің деканы

Булатбаева А.Ә. педагогика ғылымдарының докторы, профессор, педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының меңгерушісі

Ұйымдастыру алқасының мүшелері:

Әлқожаева Н.С. педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор м.а., деканның оқу-әдістемелік және тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары

Мейрбаева Б.Б. философия ғылымдарының кандидаты, деканның ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық байланыс жөніндегі орынбасары

Төлешова Ұ.Б. педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының доценті, этнопсихология және этнопедагогика орталығының директоры

Құдайбергенова Ә.М. педагогика және білім беру менеджменті кафедрасы меңгерушісінің ғылыми-инновациялық және халықаралық байланыс жөніндегі орынбасары

Шағырбаева М.Д. педагогика және білім беру менеджменті кафедрасы меңгерушісінің оқу-әдістемелік және тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары

Педагог, ғалым Жамал Рақымқызы Бәшироваың 75 жылдық мерейтойына орай «Кәсіби білім беруде мектеп пен жоғары оқу орны арасындағы сабақтастық» атты Республикалық ғылыми-әдістемелік конференциясының материалдары/ ред. алқасы Булатбаева А.Ә., Әлқожаева Н.С., Төлешова Ұ.Б. –Алматы: Қазақ университеті, 2017-102 б.

LSBN 987-601-04-2364-0

ПРОФЕССОР Ж. Р. БӘШІРОВАНЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ

Бәшірова Жамал Рақымқызы 1942 жылдың 24 ақпанында Өскемен қаласында дүниеге келген.

1959-1964 жылдар аралығында Қазақ қыздар педагогикалық институтының физика-математика факультетінің студенті.

1964-1972 жылдары мектепте физика пәні мұғалімі.

1972-1976 жылдары ҚазССР Білім беру министрлігінде ғылыми қызметкер.

1976 жылы халыққа білім беру саласындағы жетістіктері үшін «ҚазССР халықтық білім беру, ағарту ісінің үздігі» белгісімен марапатталған.

1976-1984 жылдары Б.І. Алтынсарин атындағы педагогикалық ғылыми -зерттеу институтында ғылыми қызметкер, бөлім меңгерушісі.

1984 жылы «Преемственность между школой и ПТУ в воспитании у учащихся коммунистического отношения к труду» тақырыбында кандидаттық диссертация қорғады.

1984 жылы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің доценті.

1987-1991 жылдар аралығында Республикалық педагогикалық оқулар секцияларының жұмысын басқарды.

2002 жылы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің философия және саясаттану факультетінің жалпы және этникалық педагогика кафедрасының профессоры.

2004 жылы «Теоретические основы университетского образования в аспекте направленности на подготовку преподавателя высшей школы» тақырыбында докторлық диссертация қорғады.

1989-2004 жылдар аралығында жалпы және этникалық педагогика кафедрасының әдістемелік бюроның төрайымы.

2006-2009 жылдарда осы кафедраның «Жас ғалымдар мектебінің» жетекшісі.

2009-2011 жылдар аралығында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің біріккен Д14 А.02.32 - әлеуметтану, психология, педагогика ғылымдары бойынша докторлық дәреже тағайындайтын диссертациялық кеңестің мүшесі.

2009 жылы ҚР БжҒМ «ЖОО-ның үздік оқытушысы» республикалық грант иегері.

Бәшірова Жамал Рақымқызы 1984 жылдан бастап 2011 жылға дейін әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің жалпы және этникалық педагогика кафедрасында қызмет атқарды.

СЕКЦИЯ 1. Ж.Р. БӘШІРОВА ЖӘНЕ КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ҰСТАЗДАРДЫҢ ҰСТАЗЫ- ЖАМАЛ РАҚЫМҚЫЗЫНЫҢ ӨНЕГЕЛІ ӨМІРІ

Н.С. Әлқожаева., педагогика ғылымдарының кандидаты., педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының профессоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Мен бұл мақаланы публицистикалық әрі әдістемелік стильде жазуды ұйғардым. Біріншіден көпшілікке бағытталаып, қоғам өмірі үшін маңызды мәселеле ретінде қажет деп ойладым, екіншіден болашақ оқытушылар үшін қажетті әдістеме деп қарастырдым. Өйткені, мен жазғалы отырған Жамал Рақымқызының өмірі тәрбиеге, үлгіге толыққан өнеге болып табылады. Әрине бір кішкентай мақалада оның барлық өмірін жазып сыйғызу мүмкін болмаса керек, дегенменде қаймағын бетіне шығаруға күш салуға болады. Өйткені бұл кісі оған лайықты деп санаймын.

Баширова Жамал Рахимовна 1942 жылы 24 ақпанда дүниеге келген. Әкелері Ұлы Отан соғысына кетіп, шиедтей балалармен қалған әйелдер қауымы бір шетінен балаларын өсірсе, бір шетінен соғысқа еңбектерімен көмектесіп өмірдің ауыр жүгін көтерді. Әрине, мұндай тарихты басынан өткергендер көп-ақ, дегенменде сол ерлікті басынан өткергендердің бірі осы отбасы. Бұл туралы айтқанда ол кісінің жанарынан еріксіз жас тамады. Әсіресе кешегі кішкентай қыз, бүгінгі өр тұлға, ғалым Жамал Рақымқызы әкесіне деген сүйіспеншілігін, сағынышын ерекше тебіреніп әңгімелейді. Өзінің балалық шағында ел болып еңбек етіп бір кісінің баласындай жұмылып жұдырық болған, қиыншылықты бірге арқалап, бір жапырақ нанды бөліп жеген Жамал апамыз бүгінде 75-жасқа келді. Осындай қиыншылықты, бірлікті көріп өскен Жамал Рақымқызы үшін бөтен адам жоқ бәрі туыс, бәрі бауыр адамдардың барлығына қолынан келгенше қамқор болады. Оның өмірінің өзі білгенге тәрбие, өнеге, үлгі десек артық айтпағандық. Мен ол кісімен 1995 жылдан бастап таныспын, содан бері ол кісіден қол үзген емеспін және ұзу мүмкін емес. Мені дүниеге әкелген ата-анамнан кейін ғылымдағы анам ретінде Жамал Рақымқызы танылды, бір қызығы олар бір кезеңнің, бір жастағы адамдар сондықтан да тағдырлары да ұқсас, мүмкін сол үшін де мен олардың бәрін жақсы түсіне аламын, деп ойлаймын.

Жамал Рақымқызын алғаш көргенімде бар жағынан мінсіз адам деп таныдым, әрине мінсіз адам болмайды дегенменде мен үшін ол кісінің білімі, имиджі (жүріс-тұрысы, сөйлеу мәнері, киім, шаш үлгісі т.б) бәрі үлгі болды. Сол кісіні үлгі тұттым, бірақ дәл сол кісідей бола алдым деп айта алмаймын да. Менен алдымен жағдайымды сұрап, одан соң ғылыми зерттеушілік бағытымды сұрады да бірнеше тапсырма беріп, менің талабым аспирантура бос уақыт өткізу емес сондықтанда жұмысқа келгендей сағат 9.00-18.00 кітапханада боласыз, әрине түсінемін отбасыңыз, балаларыңыз бар қазірден бастап оларды да осыған үйретіңіз сонда ғана мен сізбен жұмыс жасаймын, ал сіз нәтижеге қол жеткізесіз, деді. Жетекшіге қалай жоқ деймін, иә деп күнде кітапханадан шықпай айтқан тапсырмаларын орындауға тырыстым бірін түсінсем, бірін түсінбедім. Ол кісі маған И.П.Подласыйдың «Педагогика» атты оқулығын бірнеше қайталатып оқытып содан сұрақтар қоятын, өйткені педагогика деген ғылымды меңгермей (менің базалық білімім тарихшы еді) ғылыми зерттеу жүргізе алмаймыз, деді. Бұл ғылымның соншалықты қиын екенін сол кезде түсіндім. Осылайша, бірлесіп жұмыс жасау барысында анасы мен қызындай болып кеттік.

Мен ол кісінің ғылым кандидаты, доктор, профессор болған тарихына алдыңғы мақалаларда тоқталғанмын. Дегенменде қысқаша айтып өтер болсам, мектепті бітірген соң, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық институтының (қазіргі Қазақ мемлекеттік қыздар университеті) математика факультетіне түсіп, 1964 аяқтаған, Осы жылы алғаш еңбек жолын мектепте физика пәні мұғалімінен (1964-1972) бастаған және оны мақтан етемін мектеп маған үлкен тәжірибе болды, дейді. Ал, 1972-1976 жылдары ҚазССР Білім беру министрлігінде, 1976-1984 жылдары Ы.Алтынсарин атындағы педагогикалық ғылыми - зерттеу институтында ғылыми қызметкер, бөлім меңгерушісі, бірнеше жыл қатарынан ҚР Білім және ғылым министрлігіне тәжірибелі ғалым-педагог ретінде ҚазССР білім беру Министрлігінде ОӘС мүшесі болды. 1987-1991 жылдар аралығында Республикалық педагогикалық оқулар секцияларының жұмысын басқарды. 1984 жылдан бастап 2011 жылға дейін Қазақ Ұлттық университеті жалпы және этникалық педагогика кафедрасында оқытушылық қызметті бірге атқарды және бірте келе толықтай университетке ауысып, өзінің білімімен шәкірттерді сусындандырды.

Жамал Рақымқызы «Педагогика» мамандығы бойынша магистратураның ашылуына қомақты үлес қосты, сол мамандықтың білім беру стандартын әзірлеуге қатысты және типтік бағдарламалар

құрастырды. Оның авторлығымен «Жоғары мектеп педагогикасы», «Педагогикалық қарым-қатынас», «Салыстырмалы педагогика» курстарының бағдарламалары жарық көрді. Жамал Рақымқызы жоғары мектеп оқытушысын даярлауға аса ұқыптылықпен, жауапкершілікпен қарады. Әсіресе бүгінгі күні өзекті болып отырған мектеп, колледж, жоғары мектеп сабақтастығына көрегендікпен қарады оған дәлел, 1984 жылы жазған мектеп пен кәсіби техникалық училищелердің сабақтастығы еңбегі. Жамал Рақымқызының басшылығымен 5 кандидаттық диссертация және 30-ға жуық магистрлік диссертация қорғалды. 100-ден аса ғылыми еңбектің авторы. Оның ішінде, қысқаша энциклопедияда тұлғаларға байланысты анықтама жазуға атсалысқан, сонымен қатар жеке және авторлық бірлестікте: «Методическая разработка по использованию активных методов обучения в педагогике»; «Концепция воспитания КазНУ им аль-Фараби»; «Развитие университетского образования в аспекте подготовки преподавателя высшей школы. Монография»; «Тұлғааралық қарым-қатынас педагогикасы»; «Педагогика: Учебно-методический комплект»; «Концепция развития университетского образования в аспекты направленности на подготовку преподавателя высшей школы»; «Роль учебной деятельности студентов в подготовке преподавателя высшей школы»; «Личностно-ориентированное образование преподавателя высшей школы в университете»; «Особенности подготовки педагогических кадров за рубежом и в Казахстане»; «Жоғары мектепте студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру жолдары: Оқу әдістемелік құрал»; «Проблемы и пути духовно-нравственного воспитания молодежи в современном обществе»; «Преподаватель высшей школы: реалии, инновации и перспективы профессиональной подготовки» атты еңбектері отандық, шетелдік басылымдарда жарық көрді және зейнеткерлікте жүрсе де 2015 жылы «Жоғары мектеп педагогикасы» оқу құралын жазуға басшылық етіп басылымға берілді, бүгінде сұранысқа ие оқу құралы. Ол кісінің әрбір еңбегі қайталанбайтын құнды мұра деуге болады. Өз кезегінде еңбегі еленіп, «ҚазССР халықтық білім беру, ағарту ісінің үздігі» белгісімен (1976) және көптеген министрлік тарапынан алғыс хат, мақтау қағаздарымен марапатталса, университет тарапынан мерейтойлық медальмен, алғыс хаттармен марапатталды және 2009 жылы ҚР БЖҒМ «ЖОО-ның үздік оқытушысы» республикалық грант иегері болды. 2012 жылы 70-жылдық мерей тойына байланысты Республикалық деңгейде он-лайн конференция ұйымдастырылып, тағы да марапаттауларға ие болды. Ол кісі еңбегінің еленгенін емес, болашақ ұрпаққа пайдасын ойлады, өзінің аса қарапайымдылығының арқасында ешкімнен марапат сұраған емес. Ол бұл кісінің бір қыры. Жамал Рақымқызының үйіндегі Сұлтан ағамызбен қарым-қатынасының өзі үлкен өнеге, бір-біріне үнемі сыпайы сөйлеп, бір-бірін қолдап отырады. Сұлтан ағамыз жарына аса құрметпен қарап, қамқор болуда. Өз тарапынан Жамал Рақымқызы ер адамға сый-құрмет көрсетуде халқымыздың дәстүріне сай отағасын құрмет тұтады. Екеуінің тәрбиелеген Аида, Айнагүл есімді қыздары бүгінде перзенттік парыздарын жоғары деңгейде атқарып жүр. Әрине ата-ананы арқаңа көтеріп Меккеге апарсаң да парызыңды өтей алмайсың демекші, толықтай парызымызды өтедік деп жатқан жоқ, екі қызы қолдарынан келгенше ата-аналарына қамқорлық жасап, ата-ананың берген өнеге-тәрбиесін жүзеге асыруда. Үлкен немерелері Жанна ата-әжелерін, ата-анасын, туыстарын үлкен қуанышқа бөледі ол Оксфордқа оқуға түсіп өзінің үздік оқушы екенін дәлелдеді. Бүгінде Сұлтан аға мен Жамал Рақымқызы балаларының жетістіктеріне қуанып солардың ортасында қуанышты, бақытты күндерін өткізуде. Міне, мұндай отбасы кімге болса үлгі бола алады.

Жамал Рақымқызына кез-келген кезде хабарласып, кеңес сұрауға болады, ол шын жүрегінен келелі кеңес береді. Өмірімде осындай әр тұлға ұстазға кездескеніме ризамын, өйткені ол ұстаздардың-ұстазы!

ПРИНЦИПЫ ОЦЕНКИ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

*Кантарбаева Ж.У. к.филос.н., и.о. доцент кафедры религиоведения и культурологии
КазНУ им. Аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан*

Одним из факторов влияния глобализации на сферу образования стал переход на кредитную технологию, которая сопровождается инновационными методами и технологиями обучения и включает спектр контроля и оценки знаний обучающихся. В кредитной системе обучения системе контроля знаний и умений студентов уделяется особое внимание. В чем заключается функция и роль контроля? Поскольку контроль учебного процесса по своему содержанию и конкретным задачам является многоплановым, он не может быть во всех случаях одинаковым и характеризуется большим многообразием форм и методов.

Контроль работы преподавателей и контроль учебы студентов, хотя и связаны между собой, но все же имеют существенное различие. Далеко не во всем одинаков контроль преподавания социально-экономических, юридических и общеобразовательных дисциплин. Немало специфики форм и методов контроля на стационарных факультетах и на факультете заочного обучения, контроля в период практики и т. д. При осуществлении контроля приходится учитывать не только специфику преподаваемого предмета или особенности учебной группы студентов, но также индивидуальные особенности, опыт, способности каждого проверяемого.

Постоянно возрастающие требования к объему знаний, навыков и умений выпускников вузов обуславливают необходимость дальнейшего совершенствования организационных форм и методов контроля и оценки знаний. Механизм контроля в учебном процессе играет значительную роль в познавательной деятельности студентов и учащихся. Система проверки их знаний и умений – органическая часть учебного процесса. Наряду с контролирующей, контроль выполняет обучающую, диагностическую, воспитывающую, развивающую, прогностическую и ориентирующую функции. Обучающий контроль проводится с профилактическо-предупредительной целью и с целью управления процессом обучения, формирования навыков и умений, их корректировки и совершенствования, систематизации знаний. Проверка знаний, умений и навыков студентов является важным элементом процесса обучения и воспитания, ею определяется результативность, эффективность обучения. Контроль знаний студентов открывает большие возможности для совершенствования процесса обучения, поскольку проверка как действенное средство борьбы за прочные и осознанные знания студентов позволяет лучше изучить студентов, их индивидуальные особенности. Наиболее точно и качественно оценивать знания студентов позволяет разнообразие видов и форм контроля. Главная цель контроля подчинена общей задаче – обеспечению высокого теоретического и научного уровня учебно-воспитательной работы и, следовательно, качественной подготовке кадров. Что же касается характера контроля, его приемов и решаемых им частных задач, то это зависит от того, на какой компонент единого учебного процесса он направлен. Однако нет и не может быть никакой частной задачи контроля, которая не служила бы его общей цели – улучшению качества обучения и воспитания. Из самой сущности контроля вытекает, что он выполняет прежде всего *проверочную функцию*. Будучи направленной на все звенья и стороны учебного процесса, проверка дает возможность постоянно изучать и знать действительное состояние учебно-воспитательной работы, критически сопоставлять ее содержание, стиль и методы с теми задачами и требованиями, которые предъявляются к вузу в области подготовки кадров, с жизнью и потребностями производства, рынка, современным развитием науки и т. д. Данные о положительных сторонах и недостатках учебной работы, получаемые в результате контроля, позволяют принимать своевременные меры по совершенствованию всего учебного процесса или его отдельных сторон, по улучшению работы факультетов, кафедр, отделов или некоторых преподавателей и студентов. Организационно и методически правильно осуществляемый контроль приносит немалую пользу и самим проверяющим: они извлекают для себя выводы из практики контроля. Например, лица, привлекаемые для проверки учебной и методической работы какой-нибудь кафедры, всегда находят положительные стороны или недостатки, которые они могут учесть в своей работе.

С обучающей функцией контроля тесно связана его *воспитательная функция*. Контроль оказывает стимулирующее воздействие на людей, способствует воспитанию добросовестного отношения к труду, развивает самокритичность, самостоятельность, гибкую реакцию на возникшие трудности и недостатки, побуждает к поискам новых, более совершенных приемов и методов работы, к углублению и расширению знаний.

Контроль в целом охватывает не только студентов, но и деятельность всего коллектива вуза и все стороны учебно-методической работы. Он распространяется на факультеты, кафедры, всех преподавателей и студентов вуза, играет важную роль в обеспечении необходимой целенаправленности и достижении высокой эффективности учебного процесса во всем его комплексе и в каждом отдельном звене.

Контроль в целом и его отдельные мероприятия всегда преследуют конкретные задачи, которые являются *целенаправленными*. Формальный контроль – без основательного анализа проверяемого объекта работы, без выяснения причин недостатков исключает возможность положительного воздействия на учебный процесс. Больше того, у людей может появиться безразличное и даже отрицательное отношение к контролю вообще.

Контроль служит целям изучения истинного состояния учебного процесса и активного его совершенствования. Отсюда вытекает такое требование к контролю, как его *объективность*

.Известно, что контроль не может отразить реального положения дел, то есть не может быть объективным, если при его осуществлении допускаются элементы предубежденности, стремление выискать только одни отрицательные факты или навязать сугубо личные взгляды контролирующего на те или иные теоретические проблемы, методические приемы и т. п. *Высокая требовательность* – неперенное условие объективности и, следовательно, действительности контроля, независимо от того, что и кто подвергается проверке: работа факультета, кафедры, преподавателя, учебной группы или отдельного студента. Заслуживает особого внимания анализ результатов контроля за учебной работой студентов. На всех кафедрах и факультетах периодически обсуждаются

Формы контроля оценки знаний студентов включают формы текущего, промежуточного и итогового контроля. Управление учебным процессом должно производиться в соответствии с целями обучения, как на глобальном уровне в соответствии с критериями эффективной стратегии вуза, так и в рамках организации познавательной деятельности [5].

Особым спорным моментом в учебном процессе было и остается тестирование. Сейчас же тестирование стало «краеугольным камнем» и «камнем преткновения» всей системы кредитного обучения. Следует отметить, что студенческая среда так и не смогла определиться с тем, что лучше – тестирование или устный экзамен. Деление это мы не редко отмечаем в студенческой среде на уровне «студента-губки» (механически усваивающего знания) с одной стороны, и пытающегося абстрактно мыслить и думающего студента с другой. Не будем вдаваться в довольно пространные рассуждения и остановимся на внедрении в наш учебный процесс тестовой формы контроля. Чем оправдывается в кредитной системе использование тестового контроля? Ответ прост – многобальной шкалой оценки и статистических методов обработки и анализа результатов обучения. Нередко выделяют и другие достоинства тестирования:

Во-первых, наиболее распространенные на современном этапе формы оценки знаний (экзамен, зачет, коллоквиум и т. д.) не всегда отвечают условиям воспроизводимости и сравнимости результатов, и основываются на субъективном мнении одного или нескольких преподавателей. **Во-вторых**, имеют место существенные проблемы при проведении традиционных форм контроля, связанные с большим объемом информации, которую требуется подготовить, обработать и проанализировать за относительно короткий промежуток времени.

В-третьих, серьезные затруднения вызывает задача выбора для каждого студента индивидуального задания.

В-четвертых, отсутствует подходящий инструмент для предварительного контроля студентом собственных знаний и оценки им своей готовности к экзамену. Часто именно из-за этого у студента возникает либо неуверенность в своих силах и боязнь экзамена, либо необоснованная переоценка уровня знаний и беспечное отношение к его подготовке.

Этим объясняется необходимость активного внедрения тестовых заданий. Тем не менее, требование использования его как итоговой формы контроля вызывает значительные сомнения у большинства интервьюируемых. И это не всегда связано лишь с их полным отрицанием. Ведь при нынешнем информационном контроле не используется все своеобразие тестов (на сопоставление, понимание, с открытыми вопросами и т.д.). В основном нас интересует лишь их количество. Тесты, не редко, могут быть мало связаны с содержанием предмета и нацеливают не на понимание, а на запоминание отдельных дат, фраз, персонажей. При этом тесты в их нынешнем состоянии одновременно облегчают (несомненно, это четкий дифференцированный подход, экономия времени) и осложняют жизнь как составителей и экзаменаторов (энергозатратный процесс при их составлении), так и контролируемых студентов (получающих «незаслуженные оценки»). Часто тесты не раскрывают знания студента, так как он автоматически может запоминать, не обращая никакого внимания на логическую постановку вопроса, раскрытие темы и т.д. Поэтому при составлении тестовых вопросов как преподаватель так и методический отдел несет большую ответственность. Особенно следует учитывать логику и способность творческого и рационального рассуждения студентов. В связи с этим вопросы тестового контроля должны быть нацелены не только на фактологию (дат, терминов, названий и т.д.) но и критическое мышление личности. Тем не менее есть студенты которые

Конечно же в кредитной технологии широко применяются тестовый контроль знаний, но надо отметить еще такой момент, что в эпоху глобализации выражается у сокращенность мышления и речи, что часто наблюдается в общении молодежи, которые часто используют слэнги либо аббревиатуры. Формы контроля оценки знаний в западной системе определяются самим преподавателем. Чаще всего в итоговом контроле используются тестовые задания (выберите правильный ответ), письменные работы: короткие ответы, эссе, выполнение задач и другое. Для

промежуточного и текущего контроля используются письменные экзамены, домашние задания (также в основном письменные), различные индивидуальные и групповые проекты, рефераты. Итоговый экзамен при этом теряет свою главную роль для оценки успеваемости студента и становится лишь одной из многих форм контроля [2].

При этом следует учитывать психологические особенности каждого из участников группы, время подготовки к тому или иному заданию (использование свободного времени, работа в библиотеках и т.д.). Это не полный перечень системы оценивания. Естественно, он требует дополнения (индивидуально, в зависимости от творчества отдельного преподавателя). Такие оценки возможно использовать и в индивидуальной, и в групповой работе. Сделать это бывает довольно сложно, но, именно в этом дифференцированном подходе, по нашему мнению, есть возможность более объективного оценивания работы студентов.

Система оценивания при кредитной системе обучения также зависит от других факторов (на этом настаивает западная модель):

- обеспеченность студентов современными учебниками, компьютерами, наличие эффективного доступа к Интернету;
- количество студентов в учебной группе (их не должно быть больше 15);
- выбор формы занятия, наиболее удачной для рассмотрения определенной темы;
- общая квалификация преподавателя;
- владение современными методиками преподавания;
- умение организовывать самостоятельную работу студентов.

Итак, активные методы обучения, аудио-визуальные средства, постоянное использование компьютерной техники, библиотечных и Интернет-ресурсов – и есть основа кредитной системы [3]. Все это в купе с профессионализмом преподавателя и удачно выбранными формами контроля оценки знаний способно дать необходимый результат.

Конечно же, тестирование намного проще сдать студенту, нежели устный экзамен т.к. если вдруг студент не подготовился к экзамену (а обычно так и происходит), то при самом тестировании он может выбрать наугад любой ответ и попасть в точку, тем самым имея возможность получить высокий балл. А если же посмотреть на это с другой стороны и говорить о знаниях, полученных за курс лекций, то ведь несколько тестовых вопросов на экзамене не раскрывают всю сущность пройденных тем и у студента после такого экзамена в форме тестирования в голове ничего не остается. Прежде, чем принять эту систему образования, государству следовало бы исследовать всю эту систему в условиях нашей страны, потом сделать выводы, что-то добавить в эту систему, а что-то отменить. Ну и уже полностью исследовав эту систему, в условиях нашей страны построить свою систему образования, дабы студенты получили качественное образование с наименьшими изъятиями.

Итоговый междисциплинарный экзамен по специальности является одним из заключительных этапов подготовки специалиста, проводится согласно графику учебного процесса после преддипломной практики и имеет своей целью:

- оценить теоретические знания, практические навыки и умения;
- проверить подготовленность выпускника к профессиональной деятельности.

Разумеется, все эти формы или виды контроля теснейшим образом связаны между собой. Их результаты, свидетельствующие о качестве подготовки студентов, определяются организацией и уровнем всего учебного процесса.

Повседневный контроль оказывает большое стимулирующее воздействие на учебу студентов, способствует воспитанию самоконтроля, помогает им ритмично, планомерно и более основательно изучать программу вуза и готовиться к экзаменам. Вместе с тем он дает возможность и преподавателям в процессе обучения определять эффективность своей работы, применяемой методики, обнаружить недостатки в изложении материала, своевременно внести коррективы в преподавание, дать правильное направление самостоятельной работе студентов. Текущий контроль является одним из путей изучения студентов, что в свою очередь позволяет преподавателю ввести элементы индивидуализации в учебную и воспитательную работу.

Эффективность текущего контроля зависит прежде всего от методического мастерства преподавателей, состояния методической работы на кафедрах. Немаловажное значение имеет общественное мнение, которое вырабатывается на факультетах, в учебных группах в результате контроля.

Литература

1. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения. М. Знание, 1987.

2. Багмутов В. П., Митин В. Я. Об оценке качества лекций // Высшее образование в России. 1994. № 1. С. 160-165.
3. Дрогайцева Л. П. Нетрадиционная форма экзаменов // Вестник высшей школы. 1990. № 7. С. 38-41.
4. Иванов В. В. Моделирование педагогической деятельности // Высшее образование в России. 1998. №2 С.62-64.
5. Коржуев А. В. Попков В. А. Традиции и инновации в высшем профессиональном образовании. М., МГУ, 2003.
6. Коротков Э. М. Качество образования: формирование, факторы и оценка, управление/ГГУ. М., 2002.
7. Самуйлов С. В. Использование электронных средств контроля знаний в учебном процессе // Телекоммуникации и информатизация образования. 2002. N 5. С. 109-112

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТИҢ ДАРЫНДЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ КӘСІБИ АНЫҚТАУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖҰМЫСЫ

Г.А.Мамырбекова., педагогика ғылымдарының кандидаты., педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының доценті м.а.

Айтбекова Ж.М. әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 4-курс студенті, ал-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Жаһандануға тән әлеуметтік, техникалық, экономикалық және мәдени феномендерді саяси және интеллектуалды тұрғыда түсінудің айтарлықтай жеделдетілуіне байланысты, «бұлақ көрсен көзін аш» деген ұлағатты сөзге сүйеніп, бар мүмкіндікті пайдаланып, дарынды баланың бойындағы ерекшелікті, қабілетті танып, өзін-өзі кәсіби анықтауына жол ашып, дарынды баланың болашағының ірге тасы дұрыс қалануына мүмкіндік жасау – мұғалім үшін ХХІ ғасырдың **өзекті мәселесі**.

Бүгінгі күні дарынды баланы өзін-өзі кәсіби анықтауына бағыттау заманның тез өзгермелі шарттары мен талаптары қалыптастырған білімнің нақты бір немесе бірнеше саласында (әлеуметтік, техникалық, экономикалық және мәдени, т.б.) айқын білінетін қабілеттерге ие оқушыларға потенциалдық мүмкіндіктерінің даму дәрежесін бақылау, сыни тұрғыда бағалау арқылы мақсатты бағытталған білім беруді ұйымдастыру көзқарасына тікелей байланысты. Себебі дарынды оқушылардың дамуының келешегі «олардың бір немесе бірнеше салалардағы (интеллектуалдық, академиялық жетістіктер, шығармашыл немесе өнімді ойлау, қарым-қатынас және көшбасшылық, көркемөнер және психомоторлы қызмет) жетістіктерінің деңгейі мен потенциалдық мүмкіндіктерімен айқындалады.

Бұл шарттардың негізінде дарынды балалармен жұмыс жасаудың алуан түрлеріне отандық ғылым мен тәжірибенің назарының артуы байқалады. Шынайы педагогикалық тәжірибе дарынды балалардың нақты үш санатын ғана айыра білуді үйренді. Бірінші санат – жалпы дарындылық деңгейінде жоғары көрсеткіштерге ие балалар. Олар ойлау қызметінің жоғары өнімділігіне ие балалар. Бұл санаттағы балалар жаңа және ерекше идеялардың көзі болып табылады. Екінші санат – педагогикалық тәжірибе әсер ететін, қызметтің белгілі бір саласында жетістікке жеткен балалар. Оларды анықтау диагностика жасаудың «экологиялық валидтік» әдістері негізінде құрылады және ерекше қиындықтар тудырмайды. Дарынды жас музыканттар, суретшілер, математиктер, спортшылар. Бұл санаттағы балаларды көбіне «талантты балалар» деп атайды. Үшінші санаттағы дарынды балаларға мектепте жақсы оқитын балаларды («академиялық дарындылық») жатқызуға болады. Бізді жоғарыда аталған санаттардағы дарынды балалардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмыстары қызықтырды.

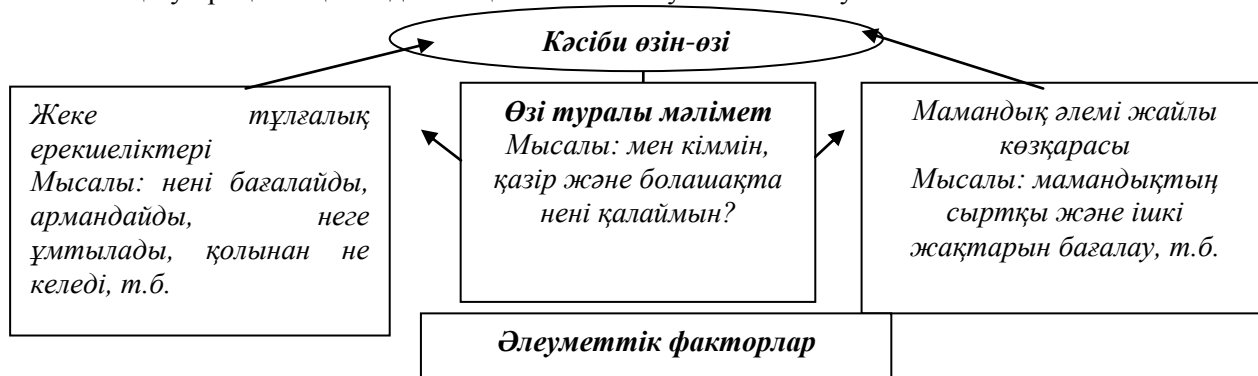
Қазіргі кезде дарынды оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауының тиімділігін арттырумен байланысты сұрақтар жиі екінші орынға итермеленеді немесе толымсыз (фрагменталды) қаралады. Сонымен қатар әсіресе дарынды балалардың өздерінің болашақ кәсіби жолын таңдау кезеңінде бұл бағытта жұмыс жасауға деген сұраныс анағұрлым айқын болады. Олардың кәсіби өзін-өзі анықтауы мектеп табалдырығынан басталады және кәсіби білім алу барысында жүзеге асуын жалғастырады.

Айта кету керек, әлеуметтік педагогтың дарынды балалармен жұмыс жасау барысында кәсіби өзін-өзі анықтау дағдыларын қалыптастырудың нәтижелі болуы, өзекті ғана емес, сонымен қоса айқын білінетін ерекшеліктерге де ие. Атап айтқанда, көптеген дарынды балалар жоғары қабілеттерге ие бола тұра, болашақта әрдайым табысты кәсіби маман болып, таңдаған қызметінде жоғары нәтижелерге қол жеткізе бермейді. Бұл жағдай дарынды оқушылардың дамуының нақты қиындықтарына байланысты (өзін-өзі бақылаудың нашарлығы, жоғары эмоционалдық, сезімталдық, бейімделу үдерісінің бұзылуы, психикалық дамуының біркелкі болмауы және т.б.). Бұл мүмкіндіктер балаларда эмоционалдық-тұлғалық қиын мәселелердің тууына ғана әсер етпейді (мысалы, қарым-

қатынас барысында, білім алуда, ортақ қызметте және т.б.), сонымен қатар кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісін қиындата түседі, ал кейіннен еңбектің белгілі бір шарттарына бейімделуіне де әсер етеді.

Жоғарыда атап өтілгендердің бәрі әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысын жүзеге асыруы бүгінгі күннің сөзсіз өзекті мәселесі екендігін және шұғыл шараларды талап ететіндігін көрсетеді.

Демек, әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысының негізі мақсаты – кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісіне әсер ететін әлеуметтік факторлардың мазмұнын ашып, жұмысты теориялық және практикалық тұрғыда негіздеу және ұсыныстар даярлау, білім беру үдерісіндегі барлық қатысушыларға (мектеп әкімшілігі, әлеуметтік педагог және психологтар, пән мұғалімдері, оқушылар) дарынды балалардың кәсіби өзін-өзі анықтау процесінің тиімділігін қамтамасыз етіуіне көмектесу.

Сызба 1

Кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісі

Бұл мақсатқа жету:

- Әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысына қатысты негізгі ұғымдардың мәнін ашып көрсету;
- Әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысының құрылымдық-мазмұндық моделін жасау;
- Әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысының әдістері мен тәсілдерін тәжірибелік-педагогикалық жұмыста сынақтан өткізу, әдістемелік ұсыныстар даярлау **сынды міндеттерді жүктейді.**

Егер әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысының моделі мен әдістемесі жасалып, білім беру тәжірибесінде тексерілсе, **онда** әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысы тиімді болады, **өйткені**, дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысы педагогикалық және психологиялық теория тәжірибесіне негізделіп жасалады деген болжам бар.

Оқу-тәрбие үдерісінде дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдылары және педагогика-психологиялық ерекшеліктеріне сай әдіснамалық негіздерге және көрсетілген әдебиеттер мен қосымша мәліметтерге сүйеніп, Қарасай ауданының «Дарынды балаларға арналған үш тілде оқытатын әл-Фараби атындағы арнаулы гимназиясы» КММ базасында төмендегідей **жоспарланған жұмыстың құрылымдық бөлімдері пысықталып толықтырылады:**

1. *Әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысының теориялық негіздері*
 - 1.1. «Дарындылық», «Дарынды бала», «Дарынды балалар санаты», «Кәсіби өзін-өзі анықтау» түсініктерінің мәні, мазмұны
 - 1.2. Әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысының педагогикалық-психологиялық әдебиеттерде зерттелуі
 - 1.3. Әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысының құрылымдық-мазмұндық моделі
2. *Әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысы бойынша тәжірибелік жұмыс мазмұны*
 - 2.1. Әлеуметтік педагогтың дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру әдіс-тәсілдері

2.2. Дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыруды зерттеудің психологиялық-педагогикалық диагностика түрлері

2.3. Тәжірибелік-педагогикалық жұмыстар нәтижелері

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Чистякова С.Н. Педагогическое сопровождение самоопределения школьников: Метод. Пособие для профильной и профессиональной ориентации и профильного обучения школьников М., 2007.
2. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. Пособие. М., 2004.
3. Пряжников Н.П. Профессиональное и личностное самоопределение. М.- Воронеж, 1996.
4. Ақансеріұлы Д. Дарынды оқушыларды айқындаудың ең тиімді жолдары// Мектептегі психология. Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал – 2009. -№4(22) – С.23
5. Мүрсәлімова М. Дарынды балалармен жұмыс. //Қазақстан мектебі. – 2004. - №6. – С.34-36

ОҚУШЫЛАРДЫҢ БОЙЫНА ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКА АРҚЫЛЫ ПАТРИОТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Р.С.Қасымова., педагогика ғылымдарының кандидаты., педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының доценті.

Мамыр Айдана., әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 4-курс студенті, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Жас ұрпақтың тәрбиесі Қазақстанның егемендік алып, тәуелсіздік жағдайына ие болғанда өз мемлекетін қалыптастыруға байланысты бала тәрбиесін қайта қарау өзекті міндеттердің бірі болып отыр. «Қазақстан – біздің ортақ үйіміз, біздің өзіміз де, біздің бабаларымыз да осы жерді мекен етеді. Егер біз өзіміздің елімізді, өзіміздің өмірімізді сынауды білер болсақ, осы жасампаздықпен жаңғыртып, бой көрсеткен әр бір тал шыбықты мәпелеп өсіріп отырмасақ, онда біз өзімізді нағыз патриот деп санай алмас едік», - деген Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың мемлекетіміздің келешегінің тұтқасын ұстайтын жас ұрпақты осы бастан Отанына, атамекеніне шын берілгендік рухында тәрбиелеуден артық борыш жоқ екендігін атап көрсетті [1].

Қазақстандық патриотизмнің қайнар көзі халықтың береке – бірлігінде, ынтымақ ықыласында, елдігімен – ерлігінде екендігіне ешкімнің дауы бола қоймас. Қазақстандық патриотизм қоғамды топтастырудың жетекші факторы болып қала береді. Мемлекетіміздің беріктігі мен күш-қуаты, өміршендігі де, оның ұлан байтақ жерінің біртұтастығы да Отанды сүюге, патриотизмге байланыстылығы.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасының негізгі міндеттерінің бірі қазақстандық патриотизмге, табандылыққа, биік мәдениетке, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге тәрбиелеуді қарастырады. Мұның өзі қазіргі кезде білім беру мекемелерінде тәрбие беру мәселесіне жаңаша көқарас тұрғысынан қарауды және оқушылардың патриоттық сана-сезімін, сапаларын, мінез-құлқын қалыптастыруды көздейтін тәрбиенің формалары мен әдістерін жетілдіруді талап етеді. Бұл бүгінде байсалдылық, табандылық, батылдылық, батырлық, қайсарлық туралы білім ғана емес, өнегелі тәрбиені көрсету қажет болып отырғаны белгілі [2].

Отанына деген сүйіспеншілікті қалыптастыру мәселесі- бүгінгі күннің білім беру жүйесі алдында тұрған маңызды міндеттерінің бірі. Халқымыздың отансүйгіштік, патриоттық туралы ұлттық мұрасының даму тарихына үнілетін болсақ, XV-XVII ғасырлардағы Асан қайғы бастаған, Ақтанберді, Доспамбет, Шалкиіз, Бұхар, Махамбет т.б. ақын – жыраулардың поэзияларындағы тәлімгерлік ой-пікірлерінен көреміз [3. 84-85].

Жалпы ұрпақ тәрбиесінде ұлттық ерекшеліктерде, халықтық педагогика құндылықтарын ескере отырып тәрбиелеудің тұтас жүйесін жасауда өткен ғасырдағы көрнекті ағартушы – педагогтардың, соның ішінде Ш.Уалихановтың, А.Құнанбаевтың, Ы.Алтынсариннің, М.Жұмабаевтың және т.б. да маңызды ой-пікірлері, отансүйгіштік, патриоттық туралы қағидалары қазіргі кезде өз жалғасын табуда.

«Адамға ең бірінші тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім-азаматтың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі», - депті Әл-Фараби бабамыз. Осыдан өз тағдырын өзі шешуге қолы енді жеткен халқымызға ұлттық рухани болмысты дұрыс қалыптастыру аса қажет екендігін байқаймыз[3 162-163].

Ұлттық менталитет – тұнып тұрған рухани қазына. Халықтың тілі мен мәдениеті болсын, салт-дәстүрі мен наным-сенімі болсын – мұның бәрі де әрбір халық үшін асыл да қымбатты рухани дүниелер. Әсіресе, наным-сенімнің әрбір халықтың өмірінде алатын орны өзгеше. Ұлттық тәлім-тәрбиенің дамуы мен қалыптасуына үлкен үлес қосқан қазақтың көптеген зиялы оқымыстылары жеке басқа табынудың құрбаны болды, қудалауға түсті. Мұның өзі ұлт мәдениетінің өсуін үлкен тежелуге әкеліп соқтырды. Халық педагогикасы жөнінде ғылыми-зерттеулер жүргізуге шектеу қойылды. Ұлттық салт-дәстүрлерді дәріптеу, өмірге енгізу санадағы ескінің сарқыншағы деп бағаланды. Халықтық дәстүрлер өзінің қоғамдық мәнін жойып, отбасылық мәнге ғана ие болды. Оның өзі бертін келе, мектеп, жоғары оқу орындарының тәрбие жұмыстарының негіздеріне кірді.

Біз мектеп оқушыларына патриоттық тәрбие беруде әлеуметтік кеңістікті қарастырар болсақ. Б. Момышұлының «Соғыс психологиясы» [4] еңбегінде патриотизмге берген пікірі бойынша, әлеуметтік уақыттан, яғни тарихтың өткенін, бүгінін және болашағын өзара кіріктіру арқылы іске асырылады деген тұжырымдамамен негіздеген.

XX ғасырдың басында ұлттық патриотизмнің негізін салушы ғалым-ағартушылардың бірі М. Жұмабаев «Тәрбие деген мақсат адамды һәм сол адамның, ұлтын аса, барлық адамзат дүниесін бақытты қылу. Ұлт мүшесі- әрбір адам бақытты болса, ұлт бақытты, адамзат дүниесінің мүшесі – әрбір адам бақытты болса, ұлт бақытты», - қоғам мүшелерінің бақытты болуы ұлт бақытының негізі екеніне тоқталады [5,14-15]. Осыдан бір ғасыр бұрын жазылған тұжырым бойынша ХХІ ғ. қоғамын қалыптастыруда негізгі мұрат болып табылады. «... әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті» - деп ұлттық тәрбиеге ерекше мән береді. [5, 16-17бб.] Расында да, ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың басында тәуелсіз елімізде қоғамдық даму үрдісінде ұлттық салт-дәстүрге, халықтық тәрбиеге деген бетбұрыс айқын байқалады.

Патриотизм сапа, сенім тұрғысынан негізделіп, сезім арқылы көрініп жатады. Әр адам ата-бабаларымыз негізін салып кеткен игі дәстүрімізді мақтан ете отырып, өз ұлтын терең сүю арқылы басқа ұлттарды танып құрметтеуге тиісті.

Еліміздің бір туар азаматының бірі Б.Момышұлы «Ұлттық мақтаныш – ұлттық материалдық, әлеуметтік және мәдени жетістіктерінің негізінде қалыптасатын әрі алдыңғы қатарлы ұлттық идеялар, ой-пікірімен байып отыратын, ұлт бостандығы және саяси әлеуметтік бостандық жолындағы күрестің тарихымен байланысты әлеуметтік психологиялық сезім болып табылады», - деп анықтама беріп кеткен[10,28б.]. Саналы азамат болып қоғамға пайда келтіру, білім мен тәрбие алу, ата-ананы силау, қартайған шағында оларға қамқорлық жасау әрбір өскелең ұрпақтың ата-ана алдындағы парызы болып табылады. Ұлттық тәрбиедегі ұрпақ сабақтастығы сақталмаса, кейбір мәселелердің басын ашып алмай тұрып патриоттық тәрбиені дұрыс жолға қою мүмкін емес екені анық. Республикамыз басқару жүйесінің жаңа сападағы қарым-қатынасқа бет бұрған өтпелі кезеңде халық педагогикасы негізінде оқушылардың бойына патриоттық құндылықтарды қалыптастыру қажет. Бұндай жағдайда заман ағымына қарай пайда болған тың ұғымдарды айқындап, оларға анықтама беру қажеттігі туындайды. Ұғымдар, түсініктер, ереже, қағидалар арқылы оқушылар санасында білім қалыптасып, ол өз кезегінде оның іс-әрекетіне бағыт береді. Біздің пайымдауымызша, патриотизмге тәрбиелеуде қазақстандық патриотизммен қатар сүйенетін негізгі ұғымның бірі – ұлттық патриотизм.

Ұлттық патриотизмді қалыптастыруда салт-дәстүрлердің атқаратын орны ерекше. Ұлттық патриотизм дегеніміз – ең алдымен, белгілі бір ұлттың өкіліне сүйіспеншілікпен қарау, оның ұрпақтан ұрпаққа үзілмей жалғасып келе жатқан құндылықтарын бойына сіңіру. Тереңірек пайымдасақ, мұның өзі ұлттарды ұлылауға бағытталып, ілгеріде жүргізілген кереғар ұлт саясатының кесірінен ұмтылып қалған дәстүрлердің жаңғыруы арқылы әрбір адамның патриотизмін күшейте түсу болып табылады. Жоғары сынып оқушыларына халық педагогикасы негізінде патриоттық тәрбие беру ісінің маңызы зор екенін атап айтсақ қателеспеген болармыз. Өйткені егеменді ел болған соң сол елдің елдік белгісі ұлттық патриотизм тәрбиесі айқын көрінуге тиіс. Ұлтының наным-сенімдерін, саяси көзқарастары мен ұстанған бағыт-бағдарын, ұлттың әрбір азаматы өз ұлтының ерекшеліктерін танып білуі керек. Ұлттың салт-дәстүріне құрметпен қарау, оның тілі мен ділін, дінін сыйлау, жетістіктеріне шаттану – ұлттың әрбір өкілінің азаматтық борышы. Ұлттық патриотизм ерекшеліктері оқушылардың өз ұлтының тарихы мен географиясымен, батырлары мен біртуар тұлғаларының ерлік істерін білуіне негізделеді. Ұлттық қасиеттеріміздің ұрпақ бойында қалыптасуы қоғам игілігі үшін маңызды. Оқушыларға ұлттық патриоттық тәрбие беру білім беру мекемелерінде кең көлемде жүргізілуі тиіс. Халықтық педагогика – ұлттық тәрбие негізі деп білеміз. Ал ұлттық тәрбие ғаламдағы құндылықтарды бойына сіңіріп, өз құндылықтарын арттыра беруі. Бірақ ол өндіріс

және экономика сияқты «ғаламдастыруға» келмейді, өркениеттілікпен дамып, қалыптасады. Сондықтан оқушылар ұлттық патриотизммен сусындасын десек, халықтық педагогика негізінде патриоттық тәрбие беруді жүйелі талдап, зерттеп, мектеп оқушыларына патриоттық тәрбиелеу кең көлемде қарастырылуы керек. Ұлттық патриотизмді қалыптастырудың құралдары болып саналады: ұлттық тіл, әдеп ғұрыптар мен салт-дәстүрлер, ауызекі халық шығармашылығы, ұлттық тарих, ұлттық сәндік-қолданбалы өнер, ұлттық ойындар т.б. [6].

Қазақтың патриоттық-отансүйгіштік тәрбиесі- тереңнен тамыр тартқан, халқымыздың сан ғасырлық болмысының, дүниетану көзқарасының, ақыл - ойы мен салт-дәстүр мәдениетінің көрінісі. Осыларды бойға дарытпай тұрып келер ұрпақты патриоттық отансүйгіштік тәрбиеге лайықты қалыптастырып, алтын бесік елін, кіндік кескен жерін қорғайтын және осы мақсат жолында бар күш-жігері мен ақыл қайратын жұмсап, отаншыл азаматтарды, яғни нағыз патриоттарды тәрбиелеп өсіру мүмкін емес. Сайып келгенде, оқушыларды ұлттық тәрбие негізінде жан-жақты жетілген «сегіз қырлы, бір сырлы», құзыреті жоғары маман етіп тәрбиелеу қажет. Біздің тақырыбымыздың өзегі болып отырғаноқушылардың бойына халықтық педагогика арқылы патриоттық құндылықтарын қалыптастыру осы пайымдаулардан өрбиді. Мұндай көкейкесті ізгі мақсатты іске асыру жолында мынадай тәрбиелік ұстанымдар басшылыққа алынды:

Біріншіден, өсіп келе жатқан ұрпақтың елін, жерін сүйетін намысшыл азамат болуын ойластыру. Бұл алдымен, қадірлі қариялардың, көпке сыйлы үлкендердің бата-тілектерінде, ырым-жоралғыларында өзекті орын алады.

Екіншіден, оқушыларды еңбексүйгіш, елгезек азамат етіп тәрбиелеу. Бұл мақсаттағы ой-пікірлер қазақтың халық шығармашылығында мол кездеседі.

Үшіншіден, «бірінші байлық - денсаулық»-деген қағиданы пір тұтқан халқымыз тән сұлулығына ерекше мән берген. «Тәні саудың - жаны сау!», «Ауру - астан», «Тән жарасы мен жан жарасы - егіз» - деп дене тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген.

Төртіншіден, халқымыз патриотизмнің ықпалы арқылы ұрпақ бойындағы ізгі адамгершілік қасиеттерді орнықтыруға парасат иесі етіп тәрбиелеуге ұмтылған, ізгілікке, адалдыққа, ар - ожданды қастерлеуге, уәдеге берік болуға тәрбиелеген. «Жаным - арымның садағасы», «Жан сақтама, ар сақта», «Тәні сұлу - сұлу емес, жаны сұлу -сұлу» деп арды, адалдық пен қасетті бәрінен жоғары қойған.

Бесіншіден, патриоттық сезімнен ажыратып алғысыз гуманизм ұлттық тәрбиенің басты қағидаларының бірі. «Отан отбасынан басталады» деген даналыққа ұйыған халқымыз ұрпағын ата-ананы, үлкендер мен кішілерді құрметтеуге, елдің, халықтың қамқоршысы болуға үндеген.

Алтыншыдан, «Білім - таусылмас кен, өнер - өлмес мұра», «Білекті бірді жығады, білімді мыңды жығады», «Ақыл көпке жеткізер, өнер көкке жеткізер», «Оқу - білім бұлағы, Білім - өмір шырағы» т.б. көптеген мақал – мәтелдері бар халқымыз осынау құндылықтар - өнер мен ғылым тіршіліктің тұтқасы, өмір шамшырағы деп білген. Сондықтан халқымыздың өте бай ауыз әдебиеті нұсқаларындағы мақал-мәтелдердің мән-мағынасын өскелең, ұрпаққа насихаттап, санасына сіңіріп отыру ұстаздардың, білім беру мекемелерінде қызмет атқаратын мамандардың еншісінде.

Жетіншіден, адам өмірі табиғат аясында өтетін болғандықтан, бабаларымыз ғұмыр бойы табиғатты аялауды мұрат тұтқан. Бүкіләлемдік тіршіліктің құдреттің төрт түрі бар. Олар: Күн - ана, Жер - ана, ауа мен су. Егер осы төрт негіздің біреуі болмаса, тіршілік тоқтайды[7]. Сондықтан да адамзат күнді, жерді анадай ардақтайды, жер мен судың әулиелігін қастерлеп, әрекет жасап, қызығын көреді. Осылардың барлығы оқушылардың патриоттық тәрбиелігінің даму деңгейлері мен өмірдегі әртүрлі әлеуметтік жағдайларда дұрыс адамгершілікті мінез-құлықтарын көрсетіп, нақтылы қарым-қатынас жасауына мүмкіндік туғызады.

Сонымен, қорытындылай келе жас ұрпақты тәрбиелеу жұмысы қазіргі білім жүйесінің қажетті компоненті болып табылады. Тәрбиенің күрделі процесінің маңызды бір қыры оқушылардың патриоттылыққа бағдарланған тұлғасын тәрбиелеу болып табылады. Жастарды патриоттық рухта тәрбиелеу тек қоғам мен мемлекеттің сұраныстарына ғана емес, әрбір оқушының дара тұлғалық дамуына бағытталған. Өйткені отанға сүйіспеншілік адамның өзін тұлға ретінде сезінуіне, өз елін мақтан тұтуына әсер етеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде. Алматы: Қазақстан 1993 – 33б.
2. Қазақстан Республикасы азаматтарына патриоттық тәрбие берудегі 2006-2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары // Тәрбие құралы. 2007.№4. 3-8бб.
3. Бержанов Қ., Мусин С. Педагогика тарихы Алматы: Мектеп 1984.- 255

4. Момышұлы Б. Қанмен жазылған кітап.- Алматы: Қазақстан, 991.-4006
5. Жұмабаев М. Педагогика.- Алматы: Рауан, 1998.- 112б.
6. Әбсәттарұлы Ф. Ұлттық патриотизм // Жалын. 2011.№5. 6.2-4.
7. Иманбаева С.Т.Қазақстан Республикасының әлеуметтік даму жағдайында мектеп оқушыларына патриоттық тәрбие берудің ғылыми-педагогикалық негіздері. Қарағанды, 2007ж.- 18-206б.

КОНТЕКСТНОЕ ОБУЧЕНИЕ В ПРЕПОДАВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Самбетова А.Б. – к.п.н., и.о. доцента кафедры педагогики и образовательного менеджмента, КазНУ им. Аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан

В настоящее время происходит переход образовательных учреждений на новые стандарты, так называемые стандарты третьего поколения. Рыночная экономика требует появления новых специалистов, обладающих такими качествами, как активность, креативность, умение работать с людьми, самостоятельность, мобильность, обучаемость, конкурентоспособность. Новый взгляд на стандарты образования подразумевает развитие определенного набора компетентностей.

Понятие «компетентность» подразумевает готовность (подготовленность) человека к выполнению той или иной социальной роли: профессионала, члена общества, гражданина и т. д. С этих позиций компетентность есть результат образования, а, следовательно, и цель, достижение которой обеспечивается реализацией требований стандарта.

Понятие «компетентность» следует отличать от понятия «компетенции», которые представляют обобщенные способы действий, обеспечивающие продуктивное выполнение профессиональной или иной деятельности. То есть компетенции обнаруживаются и проявляются в конкретных ситуациях, социальных и профессиональных обстоятельствах [1].

В теории компетентностного подхода выделяют ключевые и функциональные компетенции. Под ключевыми понимаются компетенции, необходимые для жизнедеятельности человека и связанные с его успехом в профессиональной деятельности в быстроизменяющемся обществе [1]. В этом смысле они становятся универсальными, широкого спектра действия. Э.Ф. Зеер [4] считает более правильно их называть базовыми компетенциями, поскольку они многофункциональны, междисциплинарны, надпредметны и первичны по отношению к другим. В стандартах третьего поколения ключевые компетенции обозначены как общие компетенции (ОК).

Функциональные (специальные) компетенции представляющие собой совокупность характеристик определенной профессиональной деятельности, набор функций конкретного рабочего места. В стандарте данная группа компетенций обозначена как профессиональные компетенции (ПК).

Структурным элементом стандартов третьего поколения является не предмет, а образовательная область, представляемая в виде профессиональных модулей и междисциплинарных курсов, направленных на освоение обучающимися конкретных видов профессиональной деятельности. В свою очередь, структурными элементами профессиональных модулей становятся профессиональные (ПК) и общие (ОК) компетенции.

Методологический подход, положенный в основу новых стандартов, обуславливает изменения не только в построении образовательного процесса, но и оказывает влияние на использование педагогами иных форм, методов обучения и воспитания, поскольку формирование компетенций выпускника образовательного учреждения невозможно в рамках традиционных технологий, направленных на формирование знаний, умений и навыков.

В качестве одной из возможных педагогических технологий, в рамках которых происходит реализация компетентностного подхода в образовании, выступает контекстное обучение.

Контекстное обучение относится к образовательным технологиям, способствует развитию прежде всего творческого, продуктивного мышления, поведения, общения. В связи с этим в контекстном подходе особую роль играют активные методы и формы обучения или даже целые технологии, обеспечивающие интенсивное развитие личности студента и педагога.

Контекстное обучение — обучение, профессионально ориентированное. Все знания при этом даются и изучаются только в контексте с будущей профессиональной деятельностью.

Концепция контекстного обучения разработана А. А. Вербицким в 1991 году.

Андрей Александрович Вербицкий (р. 1941) — российский психолог, специалист в области психолого-педагогических проблем высшего и непрерывного образования, доктор психологических наук (1991), профессор (1993), член-корреспондент РАО (1992).

Научная деятельность Вербицкого А. А. связана с разработкой психолого-педагогических и научно-методических проблем образования. Исследования и практические разработки направлены на разрешение основного противоречия профессионального образования, суть его в том, что овладение студентами профессиональной деятельностью организуется посредством учебной деятельности, кардинально отличающейся от реальной профессиональной деятельности по целям, мотивам, содержанию, формам, методам, средствам и процессу. В результате после перехода из виртуального мира учения в реальный мир труда выпускник тратит 3—5 лет на адаптацию. В предлагаемой концепции Вербицкий А.А. обосновывает положение о том, что основное противоречие и целый ряд более частных противоречий преодолеваются в контекстном обучении, суть которого — последовательное моделирование в формах учебной деятельности студента *предметного* и *социального* содержания его будущей профессиональной деятельности.

В работах А.А. Вербицкого дано определение контекстного обучения как концептуальной основы для интеграции различных видов деятельности студентов (учебной, научной, практической).

Таким образом, контекстное обучение — форма активного обучения, предназначенная для применения в высшей школе, ориентированная на профессиональную подготовку студентов и реализуемая посредством системного использования профессионального контекста, постепенного насыщения учебного процесса элементами профессиональной деятельности [2].

Для построения технологии контекстного обучения используется, как правило, следующая классификация видов профессионального контекста в обучении:

ВИДЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО КОНТЕКСТА

Социальный	Предметный
1) ценностно-ориентационный	1) производственно-технологический
2) личностный (процесс вхождения в коллектив, приобретения навыков общения, ответственности, нормы поведения и взаимоотношения специалистов)	2) организационно-управленческий 3) должностной 4) учрежденческий (непосредственно трудовой процесс)

Таким образом, профессиональный контекст, который может воссоздаваться в учебном процессе, состоит из **социального контекста, отражающего нормы отношений и социальных действий**, а также их ценностную ориентацию, и **предметного, отражающего технологию собственно трудовых процессов**. Личностный компонент характеризует морально-этические правила и нормы поведения и взаимоотношений специалистов как представителей данной социальной системы, их социально-психологические качества и характеристики.

Особое внимание обращается на реализацию постепенного, поэтапного перехода студентов к базовым формам деятельности более высокого ранга: от учебной деятельности академического типа к квазипрофессиональной деятельности (деловые и дидактические игры) и, потом, к учебно-профессиональной деятельности (НИРС, практики, стажировки).

Теоретические и абстрактные знания всячески дополняются и обогащаются экспериментально-опытными.

Важно знать, что контекстное обучение опирается на теорию деятельности, в соответствии с которой, усвоение социального опыта осуществляется в результате активной, пристрастной деятельности субъекта.

Согласно данной технологии для того, чтобы в учебном процессе соединять теорию и производство необходимо применять следующие методы. Любой теоретический вопрос необходимо изучать именно в связи с производством. Подобную программу по физике удалось создать Н.Н. Палтышеву, народному учителю СССР. Он пошел от практики, с чем конкретно они сталкиваются на производственной практике. Исходя из запросов профилирующих предметов профессионального цикла и производственной практики, Н.Н. Палтышев по-своему структурировал курс физики как учебный предмет. В результате физика стала любимым учебным предметом учащихся, они стали в ней разбираться. У них появилась практическая потребность в теоретических знаниях по физике.

В качестве средств реализации теоретических подходов в контекстном обучении предлагается в полном объеме использовать методы активного обучения (в трактовке А. А. Вербицкого — методы контекстного обучения). Методы и формы контекстного обучения позволяют равномерно развивать оба полушария (сочетание “левополушарного” рационализма и целостного, ассоциативного, интуитивного мышления) [3].

Метод анализа конкретных ситуаций (cases) появился впервые в начале XX века в Гарвардском университете как один из проблемных методов подготовки юристов и менеджеров. Этот

метод как разновидность практических занятий позволяет студентам не только изучить определенную тему, но и проанализировать реальные жизненные ситуации, а также предложить свои возможные решения. Этот метод развивает аналитическое мышление студентов, системный подход к решению проблемы, позволяет выделять варианты правильных и ошибочных решений, выбирать критерии нахождения оптимального решения, учиться устанавливать деловые и профессиональные контакты, принимать решения, устранять конфликты.

Стажировка с выполнением должностной роли форма и метод обучения контекстного типа, при котором «моделью» выступает сама действительность, а имитация затрагивает в основном исполнение роли. Такая форма чаще всего используется в современных вузах путем производственных и учебных практик.

Разыгрывание ролей (инсценировки) представляет собой игровой способ анализа конкретных ситуаций в основе которых лежат проблемы взаимоотношений в коллективе. Этот метод активного обучения контекстного типа направлен на развитие поведенческих умений как профессионального так и социального характера и предполагает внедрение определенных элементов театрализации [3].

Также методами контекстного обучения является дидактическая игра, игровое проектирование, действие по инструкции, инцидент и т.д.

Важным моментом урока, построенного по принципам технологии контекстного обучения, является рефлексия, анализ работы на уроке. Можно предложить учащимся ряд вопросов и посоветовать им отвечать на них в конце каждого урока. Мы рекомендуем воспользоваться методом “пяти пальцев”:

М (*мизинец*) – мыслительный процесс. Какие знания, опыт я сегодня получил?

Б (*безымянный палец*) – близость цели. Что я сегодня сделал и чего достиг?

С (*средний палец*) – состояние духа. Каким было сегодня моё преобладающее настроение, состояние духа?

У (*указательный палец*) – услуга, помощь. Чем я сегодня помог и кому? Чем и кого порадовал?

Б (*большой палец*) – бодрость, физическая форма. Каким было моё физическое состояние сегодня? Что я сделал для своего здоровья? [4].

На примере дисциплины «Общая педагогика» по теме: Развитие, воспитание и формирование личности можно использовать дискуссию на тему: «Мой идеал человека как творческой личности», где учащиеся должны ответить на вопросы:

Каждый ли человек может стать творческой личностью?

Какие черты характера делают человека творческой личностью?

Что мешает мне стать творческой личностью?

Дисциплина «Педагогика межличностных отношений»

Тема: Педагогические конфликты и их преодоление

Метод: Эвристическая игра «Искусство разрешения конфликта»

Задание 1: Систематизируйте наиболее типичные конфликты, которые возникают в процессе межличностных отношений:

а) между преподавателем и студентом;

б) между студентами.

Задание 2. Ведущий делит участников игры на три-четыре малые группы и дает возможность каждой предложить и отстоять во что бы то ни стало свою версию, свое предложение. Далее формируется небольшая группа экспертов, в функции которых входит задача дать анализ и оценку:

а) кто в каждой из малых групп был лидером и почему;

б) какая из малых групп нашла более весомый довод, наиболее правильный подход к решению проблемы;

в) какая из малых групп победила в конфликтной ситуации и почему.

В соответствии с основными положениями технологии контекстного обучения преподавателю необходимо добиваться дидактически адекватного моделирования в учебном процессе предметного и социального содержания профессиональной деятельности. Для эффективности этого процесса следует выполнять ряд требований:

- обеспечивать содержательно-контекстное отражение профессиональной деятельности специалиста в формах учебной деятельности студента;

- сочетать разнообразные формы и методы обучения с учетом дидактических принципов и психологических требований к организации учебной деятельности;
- использовать модульность построения системы и ее адаптивность к конкретным условиям обучения и контингенту обучаемых;
- обязательно реализовывать различные типы связей между формами обучения (по существу данное требование выступает как механизм реализации модульности построения обучения);
- обеспечивать нарастающую сложность содержания обучения и соответственно форм контекстного обучения от начала к концу целостного учебного процесса.

Список использованных источников:

1. Гомбоева И.С. Контекстное обучение как средство реализации компетентностного подхода // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. X междунар. науч.-практ. конф. Часть III. – Новосибирск: СибАК, 2011.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: Метод. пособие. – М.: Высш. шк., 1991.
3. Лаврентьев Г.В., Лаврентьева Н.Б., Неудихина Н.А. Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов. Барнаул, 2002
4. <http://festival.1september.ru/articles/311213/>

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫ КӘСІБИ ДАЙЫНДАУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Н.С. Әлқожаева., педагогика ғылымдарының кандидаты., педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының профессоры

Н.С. Болатханова., педагогика және психология мамандығының 2 –курс магистранты, ал-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Қазақстан қоғамының қазіргі заманғы даму кезеңінде ғылымның және білім берудің дамуы әлеуметтік-экономикалық жүйенің бәсекелі маманды даярлау жағдайында алдыңғы қатарлы мемлекеттің қатарына енді. Өйткені қазіргі кезде әлеуметтік-экономикалық құрылымдағы, іскерлік, экономикалық, әлеуметтік қатынастары жүйесінде қоғам болашақ педагог-психологтарды дайындаудың сапасына жоғары талап қоюда.

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында: «Жоғарғы білімді дамытудың негізгі үрдісі күзіндеттілігі жоғары мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту, білім беру мен ақпараттық технологияларды жетілдіру болып табылады», - деп атап көрсетілген.

Қазақстан Республикасының егеменді ел болуына байланысты қоғамымызда болып жатқан түбегейлі өзгерістер болашақ мамандарды даярлауға, оның ішінде, әсіресе болашағымыз – жеткіншек ұрпақты тәрбиелеуге білікті ұстаздарды қалыптастыруға өте жоғары талаптар қойып отыр. Өйткені қоғамның рухани және адамгершілік тұрғыда қайта өрлеуі, ұлттық мәдени құндылықтарды екшеп, уақыт талабына сай кәдеге жарату, жеке тұлғаны әлемдік және ұлттық мәдениет деңгейіне көтеру, жеткіншек ұрпақты қалыптастыруда тиімді жағдайлар жасау көбіне мұғалімдерге тікелей байланысты.

Педагогикалық-психологиялық мамандық - білім беру нәтижесінде алынған және берілетін біліктілікке сәйкес кәсіптік-педагогикалық міндеттерді алға қоюды және шешуді қамтамасыз ететін білім, іскерлік және дағдылардың жиынтығынан тұратын күрделі үрдістің жемісі, яғни осы кәсіптік топ шеңберіндегі қызмет түрі.

Біртұтас педагогикалық процесте болашақ педагог-психологтарды даярлау жүйесі ерекше орын алады. Педагог-психологтарды кәсіби даярлау жүйесінде іс - әрекет, тұлға, таным ілімдері әдіснамалық негіз болды. Себебі іс - әрекет барысында жеке тұлғаның танымдық және тұлғалық қасиеттері дамиды.

Танымдық іс - әрекет – жеке тұлғаның білімге деген өте белсенді ақыл – ой әрекеті. Мектеп оқушылары мен студенттердің танымдық іс - әрекетін жетілдіру проблемасына педагогтар, психологтар ерекше мән берген. Танымдық іс - әрекет студент жеке тұлғасының қалыптасуына тікелей әсер етеді. Ол күрделі процесс болғандықтан, оқытушы мен студенттердің бірлесіп жасайтын тиімді, сапалы әрекетін керек етеді. Егер педагог оқыту жұмысын ұйымдастыруға, ғылыми білімді жүйелі түрде баяндауға, тыңдаушылардың белсенділігін арттыруға күш – жігерін жұмсайтын болса, студенттер білімді терең мағынада қабылдап, меңгеруге, өздігінен ізденіп, білімін толықтыруға

байланысты белсенді түрде іс - әрекет жасауға үйренеді. Болашақ педагогтардың оқу процесіндегі іс - әрекеті оқу – танымдық сипатта болады. Сондықтан оқытудың тиімділігі жалпы алғанда оқытушының оқу процесін студенттің оқу – танымдық іс - әрекеттерінің негізгі заңдылықтарына сәйкес ұйымдастыру шеберлігімен анықталады.

Жоғары оқу орындарындағы оқу – тәрбие процесінде педагог психологтарды кәсіби даярлығын қалыптастыру мәселелеріне Н.Д.Хмель, К.С.Успанов, Д.М.Жүсіпәлиева, А.А.Калюжный, С.Т. Каргин, А.А. Молдажанова және тағы басқаларының еңбектері арналған. Бұл ғалымдардың еңбектерінде педагогикалық іс – әрекеттің құрылымы, кәсіби даярлау жүйесінде және тәлімгерлік жұмысының барысында болашақ мұғалімдердің кәсіби жағынан маңызды сапаларының қалыптасу жолдары айқындалып, педагогикалық жоғары оқу орындарының тәжірибесі сарапталған, кәсіби – педагогикалық бағдарлау жұмысы жүйеленген.

Соңғы жылдары педагогикалық зерттеу еңбектерінде болашақ педагог-психолог мамандарды мектептегі тәрбие жұмысын ұйымдастыруға даярлаудың мәселелері қарастырылуда. Зерттеуші А. Мағауова халық педагогикасының озық дәстүрлерін пайдалана білуге болашақ мұғалімдердің даярлығы дегеніміз педагогикалық іс-әрекетті халық педагогикасының дәстүрлері негізінде, жеке тұлғаны қалыптастырудың жалпы гумандық мұраттарына сай іске асыруға мүмкіндік беретін педагогтың жеке тұлғалық біртұтас қасиеті деп түсіндіреді.

Педагогтардың кәсіби даярлығы саласында белгілі ғалым В.А.Сластениннің еңбектерін ерекше атауға болады. Ол болашақ педагогтарға кәсіби-педагогикалық бағыт беруде мынадай факторларды ескерту қажеттігін атап көрсетеді:

- педагогикалық бейімділік пен мұғалімдік қызметке кәсіби жарамдылық;
- кәсіби сапалар мен педагогикалық шеберлік. Сонымен қатар қазіргі заманда күзиретті педагог-психолог моделін жасау мақсатында олардың профессиограммасын анықтауға назар аударылады. Ол мынандай компоненттерді қарастырады:
- педагог-психологтың жеке тұлғалық қасиеттері мен ерекшеліктері, кәсіби педагогикалық және танымдық бағыттылығы;
- педагог-психологтің психологиялық-педагогикалық даярлығы, білімі мен іскерлігі;
- арнайы даярлығының деңгейі мен сипаты;
- мамандық бойынша әдістемелік даярлығы деп көрсетеді.

ЖОО-ғы болашақ мұғалімнің кәсіби даярлығы оқу жылдары кезінде кәсіби шеберлікке мақсатты даярлаумен қоса, педагогикалық шығармашылық қызметке дайындаумен тікелей астарласуы тиіс. Ол болашақ мұғалімнің жалпы мәдени (өмірге көзқарас), методологиялық (психологиялық-педагогикалық), пәндік блоктарды меңгеруін қамтамасыз етеді.

Қорытындалай келе, қазіргі таңдағы білім берудің жаңа реформалары ЖОО-да тәрбие мен оқыту процесін күшейтуді және оны жүзеге асыруда кездесетін қиыншылықтарды шығармашылықпен шеше алатын білікті, тәжірибеге ие, бәсекеге қабілетті мамандарды арнайы даярлауды жүктейді. Сондықтан жоғары оқу орындарын бітірушілердің даярлық деңгейіне қойылатын талаптар түріне белгіленген қоғамымыздың жаңа әлеуметтік тапсырыстары, оқыту бағдарламаларын өзгертуді, сондай-ақ студенттердің алатын білім сапасын арттырып, бүгінгі күнге сай кәсіптік дағдыларды игеруге бағытталған оқытудың жаңа жолдарын енгізуді көздейді. Бұдан болашақ педагог-психологтарды кәсіби әрекетке даярлау маңызды мәселенің бірі болып табылатындығына куә боламыз. Жоғары білім беру жүйесінде педагог мамандарды кәсіби даярлау, қоғам дамуының маңызды буынын құрайды.

Болашақ педагог-психологтарды кәсіби даярлау жүйесінің маңызды көрсеткіші - оның кәсіби біліктілігі мен күзиреттілігі, шығармашылық сапасы мен даралығы, тек қана орындаушы болып қалмай, өз ойы бар, пікірі бар, бастама көтере білетін, жаңалыққа құштар іскерлік субъектісі бола алуы. Жаңа қоғам педагог-психологі тек кәсіби шеберлігі жоғары адам ғана емес, рухани дамыған, шығармашыл, мәдениетті, білім құндылығын түсінетін, педагогикалық технологияларды меңгерген, ғылым мен техника жетістіктері негізінде кәсіби даярланған болуы тиіс. Болашақ мұғалімді шығармашыл, бәсекеге қабілетті тұлға етіп қалыптастыру – ұзақ және күрделі үрдіс екендігі бәрімізге белгілі.

Бүгінгі жаһандану заманында келешек жас ұрпақтың жеке тұлға болып қалыптасуына үлкен ықпал ететін тұлға педагог-психолог - тәрбие көзі. Жоғарыда аталып кеткен қасиеттерге ие тұлғаны қалыптастыру үшін педагог-психологтің кәсіби қасиеттері, икемділіктері жаңаша қырынан сипат алуы керек деген ой туады. Педагог-психологтің кәсіби күзиреттілігі мәселесіне баса назар аудару керек. Болашақ педагог-психологтарды тәрбиелеу, кәсіби даярлау - оқу және тәрбиелеу үдерісінің

бірлігі болып табылады. Болашақ маманның тәрбие мен оқыту ісіне бейім болуы студент тұлғасының жан-жақты дамуы мен даярлауындағы орны мен рөлінің өсуіне байланысты. Болашақ педагог-психолог –тәрбиеші жұмысының, мазмұндық қырларын нақтылап, қажетті және сәйкес мәліметтерді тандап алу негізінде жүргізілу қажет. Негізгі педагогикалық ережелерді ғылыми пайдалану дәрежесін арттыру, педагогикалық қызметті игерудің сапасын жетілдіру де осы мақсатқа қызмет етуі қажет.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының « Білім туралы » Заңы. Алматы 2011 6-б
2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011- 2020жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, 2010жыл.
3. Қазақстан мектебі. №12 Алматы 2013ж
4. Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан халқына Жолдауы». Елбасының «Қазақстан жолы» – 2050 Астана 2014 ж
5. Қ.Ж. Бұзаубақова. « Мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыру». Алматы. Жазушы 2006,258 – б

ПОДГОТОВКА ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКОГО ДОМА К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЖИЗНИ

Н.С Алгожаева.к.п.н., профессор кафедры педагогики и образовательного менеджмента, Б.Е. Ботабаева магистрант 2-курса, спец. «Педагогика и психология» КазНУ им. Аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан

Статья посвящена проблеме подготовки воспитанников государственных учреждений для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей к самостоятельной жизни, поскольку, как показывает анализ психолого-педагогической литературы и собственный опыт работы в данном направлении, выпускники государственных учреждений являются наиболее уязвимой категорией в период вхождения во взрослую самостоятельную жизнь, оказываются социально дезадаптированными в профессиональном выборе, самореализации в социуме. **Ключевые слова:** сиротство, детский дом, воспитанник детского дома, выпускники детского дома, подготовка к самостоятельной жизни, ребенок, оставшийся без попечения родителей.

Постоянное увеличение числа детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, актуализирует внимание общества на проблемах их развития и адаптации. За последнее столетие Казахстан переживает уже третью волну сиротства. На сегодняшний день характерно его расширение из-за ухудшения жизни казахстанской семьи, роста числа разводов, рождения детей вне брака, падения нравственных устоев и, как следствие, изменение отношения к детям, вплоть до вытеснения их за пределы семейного круга.

Согласно закону РК «О дополнительных гарантиях по социальной защите детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей» (2002 г.) определяются следующие категории детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей: дети-сироты – лица в возрасте до 18 лет, у которых умерли оба или единственный родитель; дети, оставшиеся без попечения родителей, – лица в возрасте до 18 лет, которые остались без попечения единственного или обоих родителей в связи с их отсутствием или лишением родительских прав, ограничением в этих правах, признанием родителей безвестно отсутствующими, недееспособными (ограниченно дееспособными), находящимися в лечебных учреждениях, исполняющих наказание в виде лишения свободы, нахождением в местах содержания под стражей, подозреваемых или обвиняемых в совершении преступлений; уклонением родителей от воспитания детей или от защиты их прав и интересов, отказом родителей взять своих детей из воспитательных, лечебных учреждений, и в иных случаях в установленном законом порядке. Заботу о детях, оставшихся без попечения родителей, берет на себя государство. Система воспитания в государственных учреждениях имеет ряд особенностей, которые могут быть определены следующим образом: высокая степень регламентированности и монотонности образа жизни; постоянное вынужденное пребывание ребенка в коллективе сверстников, отсутствие личной территории; частая сменяемость воспитателей, значительное их количество, отсутствие доверительного, близкого, дружеского общения с одним взрослым человеком; примитивность контактов со взрослыми, ограничивающаяся задачами овладения бытовыми навыками, контролем за соблюдением формальных правил общежития; стихийное формирование чувства «Мы», групповой эгоцентризм.

Вышеперечисленные особенности представляют собой значительные трудности для социальной адаптации сирот данной категории.

Так, Т.А. Иванова [3] выделяет следующие трудности социализации детей-сирот: 1) ранний детский опыт ребенка-сироты несет на себе отпечаток материнской депривации и формирует один из серьезнейших феноменов сиротства – утрате базового доверия к миру, который проявляется в агрессивности, подозрительности, неспособности к автономной жизни; 2) отсутствие возможности усвоения социального опыта родителей и прародителей путем подражания образцам их поведения и способам преодоления жизненных трудностей; 3) опыт семейного воспитания, как правило, носит негативный асоциальный характер; 4) жесткая регламентация и ограниченность социальных контактов, свойственные режиму проживания в детском доме, делают невозможным усвоение ребенком всей гаммы социально-ролевых отношений, формируя особую ролевую позицию сироты; 5) затруднен процесс саморегуляции, соотносимый с постепенной заменой внешнего контроля поведения на внутренний самоконтроль.

Негативный эффект влияния на ребенка этих факторов усиливается из-за полученных психологических травм вследствие потери родителей или лишения их родительских прав.

Таким образом, отягощенная наследственность, неблагоприятные биологические и социальные факторы являются причинами различных отклонений в развитии детей-сирот, воспитывающихся в государственных учреждениях.

Ряд авторов (И.А. Залысина, Э.А. Минкова, В.С. Мухина, Л.Я. Олиференко, Е.О. Смирнова, Е.А. Стреблева, Н.Н. Толстых, Н.Г. Травникова, Т.А. Шилова, Т.И. Шульга и др.) среди наиболее серьезных проблем детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, выделяют задержку или специфичность развития эмоционально-психической и волевой сферы; отсутствие или недостаточность опыта семейной социализации; потребительское отношение к материальным ценностям и людям; неадекватность самооценки и т.п. Как правило, такие дети не умеют общаться, что влечет за собой доминирование защитных форм поведения, не умеют самостоятельно планировать и контролировать свои действия, испытывают трудности саморегуляции поведения [4].

По мнению Л.И. Божович, И.В. Дубровиной, М.И. Лисиной, В.С. Мухиной, А.М. Прихожан и др. эта категория граждан является наиболее уязвимой в период вхождения во взрослую самостоятельную жизнь, оказываются социально дезадаптированными в профессиональном выборе, самореализации в социуме. Как показывает анализ психолого-педагогической литературы (И.А. Бобылева, В.И. Гороя, Н.А. Зотова, О.В. Петрушенко, Г.В. Семья и др.) и собственный опыт взаимодействия с выпускниками детских домов, наиболее ярко эти особенности проявляются в период самостоятельного проживания, на эту незащищенность влияют следующие характеристики выпускников: неразвитый социальный интеллект, иждивенчество, непонимание материальной стороны жизни, повышенная внушаемость, склонность к асоциальному поведению, завышенная или заниженная самооценка, неадекватность уровня притязаний, рентные установки, повышенный уровень виктимности, рецептивные ориентации в поведении [4].

К вышеперечисленному С.А. Левин добавляет: отчужденность от мира взрослых, негативизм, сформированный в ситуации психологического насилия в учебе, неспособность к самоутверждению в труде – привычка имитировать учебную деятельность, неспособность делать усилия, напрягаться в работе, неспособность к планированию своей работы и жизни в целом, инфантилизм и неразвитое индивидуальное сознание – равнодушие к себе и своей судьбе [5].

Как показывают результаты мониторинга жизнеустройства выпускников государственных учреждений для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, среди проблем выпускников: ведут иждивенческий образ жизни (нигде не работают и не учатся) в первый год 17,8%, «от случая к случаю» – 42,5% выпускников; страдают от алкогольной зависимости – 27,9%, часто употребляют алкоголь – 52,2%; совершают правонарушения в первый год 20,7%; оказываются вовлеченными в преступную деятельность до 39,8% выпускников; более 8% бывших воспитанников детских домов становятся безработными [4].

Все вышесказанное свидетельствует о том, что большое количество выпускников государственных учреждений, испытывающих трудности в самостоятельной жизни нуждаются в помощи и поддержке со стороны специалистов, это в свою очередь свидетельствует о необходимости подготовки их к самостоятельной жизни.

Под подготовкой мы понимаем поэтапную деятельность квалифицированных специалистов, включающую диагностику будущих выпускников, их обучение, вооружение необходимыми

знаниями для успешного самостоятельного проживания после выпуска из детского дома, и их дальнейшее сопровождение при возникновении проблем [2].

Как показывают результаты исследования (Г.В. Семья) будущие выпускники должны обладать следующими навыками, необходимыми для самостоятельной жизни. Навыки ухода за собой. Эти навыки связаны с телом и одеждой. Знать, что для тебя полезно. Знать, как ты должен ухаживать за собой, чтобы производить на других адекватное или даже приятное впечатление; навыки ведения повседневной жизни. Эти навыки необходимы для того, чтобы без всяких проблем повседневно функционировать в обществе. Примерами являются: умение общаться с представителями различных инстанций; знание правил оказания первой помощи и т.п.; навыки общения, как в семье, так и с соседями и людьми вне дома. К этим навыкам относятся формы общения и уверенности в себе; умение проявлять дружбу и любовь; навыки проведения свободного времени, умение собирать информацию о всевозможных мероприятиях по проведению свободного времени; навыки обучения и трудовые навыки, которые связаны с поиском обучения и добровольной работы. Вот некоторые из них: узнавать информацию о возможностях обучения и трудоустройства; умение слушать и задавать вопросы; умение разделять критику на работе и критику к себе лично; умение обращаться в бюро по трудоустройству и т.п. [4].

С целью привития и научения воспитанников социальным навыкам, их социальной адаптации и реабилитации в условиях детского дома должен реализовываться комплекс специально разработанных занятий. Так, на базе детского дома №1 Бостандыкского района в городе Алматы, нами была разработана и внедрена программа подготовки воспитанников детского дома к самостоятельной жизни.

Разработанная нами программа построена таким образом, чтобы ребенок – воспитанник детского дома в процессе обучения по данной программе получил как теоретические, так и практические представления и навыки самостоятельного проживания в постинтернатный период.

В основу программы подготовки воспитанников к самостоятельной жизни были положены следующие принципы:

Принцип научности. Программа базируется на определенных психологических и педагогических положениях, материалах передовой практики по воспитанию детей-сирот.

Принцип адресности. Программа ориентирует педагогов на работу с будущими выпускниками, которые выпускаются из детского дома как после окончания девятого класса общеобразовательной школы, так и после окончания десятого и одиннадцатого классов, что обуславливает специфику работы с воспитанниками.

Принцип интеграции. Данная программа естественно интегрируется в целостный педагогический процесс, предполагается использование различных форм и методов работы и взаимосвязь этапов работы.

Принцип учета возрастных особенностей воспитанников. Реализованная программа подготовки воспитанников состоит из трех этапов: Диагностического. Обучающего. Коррекционно-развивающего [2].

Целью диагностического этапа является получение объективной информации о ребенке – воспитаннике детского дома. Содержание раздела представляет несомненную важность и необходимость, поскольку позволяет собрать наиболее полную информацию о будущем выпускнике детского дома, по результатам диагностики скорректировать программу подготовки воспитанников детского дома к самостоятельной жизни.

Его задачи: диагностика актуального уровня готовности ребенка к самостоятельному проживанию после выпуска из детского дома, уровня сформированности умений, необходимых в постинтернатный период, определение проблемной области.

Диагностический этап включает следующие разделы:

Психологическое обследование, включающее углубленное обследование актуального уровня развития воспитанников; интеллектуальной сферы; коммуникативных навыков; профессионального самоопределения; ценностных ориентации; отношений к себе, сверстникам и взрослым; характерологических особенностей; социально-психологической адаптированности; опасений и страхов, их содержания, проявления в поведении, техники совладания, которые использует будущий выпускник.

Социально-педагогическое обследование, включающее анализ взаимоотношений с кровными родственниками, успеваемости, навыков самообслуживания.

Медицинское обследование, включающее обследование состояния здоровья, в том числе выявление хронических заболеваний, которые могут негативно отразиться на будущей самостоятельной жизни воспитанника детского дома.

Целью второго – обучающего этапа данной программы – является формирование у воспитанников знаний и умений, необходимых в период самостоятельного проживания после выпуска из детского дома.

Задачи обучающего этапа: ознакомить с проблемами, которые могут возникнуть после выпуска из детского дома; вооружить будущих выпускников знаниями, умениями, необходимыми для самостоятельного проживания; научить воспитанников обращаться к специалистам в постинтернатный период, в случае возникновения трудностей.

Содержание программы реализуется в следующих направлениях: культура поведения и азбука общения; жилище, одежда, обувь, питание; транспорт, торговля, связь; личная гигиена, здоровье, безопасность и защита человека в экстремальных учреждениях; подготовка к семейной жизни, включающее раздел «Школа будущего родителя»; учреждения и организации; жизненное и профессиональное самоопределение; полезная экономика; Ты и закон.

Содержанием подготовки воспитанников детского дома к самостоятельной жизни является: информационно-образовательный компонент, практический компонент, коррекционный компонент.

Информационно-образовательный компонент предполагает вооружение воспитанников знаниями, касающихся вопросов самостоятельного проживания после выпуска из детского дома, который осуществляется через: консультации, практические (индивидуальные и групповые) занятия, тренинги.

Информационно-образовательный компонент реализуется через систему индивидуальных и групповых занятий, посредством лекций, консультаций специалистов (как в детском доме, так и в учреждениях, имеющих непосредственное отношение к выпускникам детского дома, например, Центр занятости населения).

Практический компонент в подготовке детей-сирот к самостоятельной жизни реализуется через систему групповых и индивидуальных занятий, которые предполагают активное участие будущих выпускников в ролевых играх, анализе жизненных ситуаций, дискуссиях. Часть предлагаемого для изучения материала включено в повседневные мероприятия в детском доме – уборка помещения, уход за одеждой, обувью, навыки общения и т.д.

Накопленный на практических занятиях опыт призван способствовать формированию уверенности у будущих выпускников в своих действиях, готовности к преодолению неизбежных трудностей, к сотрудничеству со специалистами организаций, имеющих непосредственное отношение к постинтернатному сопровождению.

Принимая во внимание специфику воспитанников детского дома по отношению к окружающим, к себе, наличием у них рядом особенностей, вызванных пребыванием в государственном учреждении и присутствие определенных установок, которые могут оказать негативное влияние на успешное включение в социум, в содержание программы подготовки детей-сирот к самостоятельной жизни, был включен коррекционный компонент, таким образом, всех выпускников детских домов можно условно разделить на две группы: имеющие диагноз ЗПР и имеющие развитие в норме. Выпускники, не имеющие диагноза ЗПР адаптируются в социуме успешнее, что объясняет специфику на данном этапе подготовки воспитанников к самостоятельной жизни. Кроме того, при подготовке учитывается тот факт, что часть выпускников попадают в детский дом в подростковом возрасте, не только из других учреждений, но и из семьи (как кровной, так и замещающей). С воспитанниками данной категории в условиях детского дома организуются и проводятся занятия с учетом их опыта жизненных коллизий и возраста.

Таблица 1

Показатели жизнеустройства выпускников детского дома №1 города Алматы (с 2008 по 20016 г.; в %)

	Получили образование	Учатся на данный момент	Служба в армии
В вузах	5,7	11,4	
В колледжах		17,1	
В лицеях	34,2	8,5	
В ПУ	5,7	14,3	
Проходят службу в настоящее время			11,4
Отслужили в армии			5,7

Таблица 2

Показатели успешности выпускников детского дома №1 города Алматы (с 2008 по 20016 г.; в %)

Создали семьи	25,8
Воспитывают детей	20
Имеют постоянное место работы	91,2
Быстро адаптировались к новым условиям	97,1
Способны самостоятельно принимать решения	97,1
Готовы обращаться за помощью к специалистам	97,1
Находятся в «группе риска»	1

Результаты работы по данной программе в детском доме №1 города Алматы отражены в основных показателях жизнеустройства выпускников, представленных в таблицах 1, 2.

Таким образом, наши наблюдения позволяют утверждать, что выпускники, которые прошли через систему подготовки к самостоятельной жизни, более успешны, чем те, кто данную систему подготовки не имели.

Список литературы

1. Актуальные проблемы успешной адаптации выпускников интернатных учреждений: Ма- тер. междунар. конференции 29–30 марта 2007 г., (Солигорск, Минская обл.) / сост. И.Т. Баранова, О.В. Чурсина. – Минск, 2008. – 172 с.
2. Захарова Ж.А. Социально-педагогическое сопровождение процесса воспитания приемного ребенка в замещающей семье: монография. – Кострома, 2009. – 428 с.
3. Олиференко Л.Я., Шульга Т.И., Дементьев И.Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. – М., 2002. – 256 с.
4. Семья Г.В., Зайцева Н.Г., Худенко Е.Д., Романовская К.В. Технологии постинтернатной адаптации подростков. – М., 2009. – 196 с.
5. Семья Г.В., Левин С.А., Панов А.И. Социально-психологические технологии постинтернатной адаптации выпускников образовательных учреждений для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. – М., 1999 – 140 с.
6. Стрельцова М.В. Педагогические условия социальной адаптации и реабилитации детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 2005. – 164 с.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ЖЕКЕ БАС ГИГИЕНАСЫНА ДАҒДЫЛАНДЫРУ

Э.А. Маженбаева, № 141 жалпы білім беретін мектептің бастауыш сынып мұғалімі, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Мектепте қоршаған ортамен қарым-қатынас, адамдармен қарым-қатынас, жағымсыз эмоциялардың денсаулыққа әсері, күйзеліске ұшырау себептері жөнінде тоқсан сайын жалпы тест жұмыстарын жүргіземіз. Бұл жұмыстың қорытындысы маған психолог, валеолог ретінде оқушылармен жеке жұмыс жасауға көмектеседі. Оқушылармен жеке әңгімелесу арқылы аурудың алдын алуға болады. Эмоционалды көңіл күйін бақылап, кикілжіңді жағдайдан қалай шығуға болатыны туралы әңгіме, кеңес оқушыларды қызықтырады. Барлық жұмыстар оқушылардың денсаулығын сақтап, нығайтуға арналады, нәтижесі де көңіл қуантарлық. Суық тиіп ауыру, жұқпалы аурулар деңгейі, сколиоздың динамикасы төмендеді. Есірткі заттарын пайдалану, темекі тарту, мінез-құлықтың қауіп факторының алдын алу шаралары тұрақты өткізіліп, оқушылардың белсенді ат салысуын мақсат етеміз. Мектепте екі психолог қызмет атқарды, арнайы оқу бөлмелеріміз де бар. Оқушылармен әр түрлі формада, әдісте сабақ жүргіземіз: әңгімелесу, кеңес беру, аутотренинг, тест, түрлі жағдайларды мысал ретінде көрсету керек.

Оқушылар өздерін мазалаған сұрақтары жөнінде психолог мамандармен қысылмай әңгімелеседі. Егер мектеппен учаскелік дәрігер тығыз байланыста болып, бірігіп қызмет етсе онда оқушының жеке басының денсаулығы туралы толық біліп, мұғалімдерді хабардар етіп, қарым-қатынасты, білім беру дұрыс жолға қойған болар едік.

Оқушыларды дәрігерлік бақылаудан өткізгеннен кейін әр оқушыға жеке денсаулық паспорты арналды. Бұл жұмысты дәрігер, валеология пәнінің мұғалімі және сынып жетекшісі бірігіп атқарды. Нәтижесінде денсаулығында кінәраты бар балалар анықталды: көз жанары нашар, есту қабілеті төмен, дене сымбаты бұзыла бастаған, жүйке жүйесі ауыратын, асқазаны мазалайтын оқушылардың

денсаулық мәселесі мұғалімдерді де ойландырды. Осының барысында оқушылардың денсаулық диагностикасын біле отырып алдын алу, сауықтыру жұмыстарын жүргізе бастадық. Мысалы, жүйкеге әсер ететін кикілжіңді жағдайлардың алдын алу, өзінді өзің тануға арналған сабақтар, аутотренинг, жаттығу жасау, т.б.

Ата-ана, мұғалім және оқушыларды біріктіріп дөңгелек стол ұйымдастырылды, кеңес беру жұмыстары оқушылардың жас деңгейлеріне сәйкестендіріліп жүргізілді. Бұл жұмыстар СӨС қалыптастыруың Ұлттық орталығы ұсынған «Қалай ауырмауға болады» бағдарламасы бойынша, ҚР Ғылым министрлігі бекіткен 1-11-сыныпқа арналған оқу-әдістемелік құралдар негізінде іске асырылуда. Осы педагогикалық техниканы пайдалану барысында оқыту, білім беру тәсілдерін әбден жетілдіріліп, сабақтақырыбын шығармашылық деңгейге көтеріп, сабақтың әр түрін қолданамын: пресс-конференция, ойын, дифференциалды сабақ. «Ашық есік» күндерін ұйымдастырып, диспут өткіземін, оқушылар СӨС тақырыбына арналған қалалық, облыстық конкурстарға арнап шығармалар жазады.

Сабақ барысында аға-бауырларының, өздерінің денсаулықтары туралы сұрақ қойып, себебін талқылап жатады. Денсаулықтары өз қолдарында екенін оқушылар түсініп, өз-өздеріне, іс-әрекеттеріне жауапкершіліпен қарауға үйренуде. Ал валеология сабағының басты мақсаты да осы, салауатты өмір сүруге үйрету, оқыту, білім беру, қалыптастыру.

Жеке бастың және қоғамдық гигиенадан хабардар болып, гигиена талаптарын білу әр түрлі жұқпалы аурулардың алдын алуға көмектеседі және адамның мәдениетті болуына тәрбиелейді. Гигиена тәртібін сақтамайтын ұқыпсыз адамның айнала қоршаған ортаға жағымсыз әсер ететінін балалар болуы тиіс.

Егер баланың гигиенадан алған білімі тұрмыста, адамдармен қарым-қатынаста, жеке өмірінде мықты гигиеналық әдет-дағды қалыптастырса онда гигиенадан білім берген мұғалімнің еңбегінің нәтижелі болғаны деп есептеледі. Тақырыпты оқушылар жетік меңгеріп, түсініп, қаншалықты маңызды екенін түсіну үшін тақырыпқа сай иллюстрацияны, суреттерді, кесте мен қосымша әдебиеттерді сабақтың ұтымды кезеңінде пайдаланған дұрыс. Баланың жас ерекшелігіне сай мақал-мәтелдер, ертегілер, нақыл сөздер, жұмбақтар да мұғалімнің жұмысын жеңілтеді.

Салауатты сөзінің негізгі мағынасы - *парасатты, байыпты, ақылды, ойлы, білімді, зерделі және сабырлы деген ұғымды білдіреді.*

Өмір салты дегеніміз - *әрбір жеке адамнан бастап, бүкіл қоғамның қалай еңбек етіп, қалай тұрмыс құрып, бос уақытында демалатыны, қысқасы, олар-дың қалыптасқан өмір тіршілігі. Яғни, адамның өмір салты қандай болса, әзі де сондай.*

Сонымен, еліміздің кез келген азаматы салауатты өмір сүру үшін парасатты, зерделі және білімді болуы керек. Әсіресе денсаулық жайында білімді болғаны жөн.

Адам үшін денсаулықты сақтап қалу - мақсат. Дәмді тамақтану - мақсат бірдеңені істеу - мақсат. Мақсаттар көп, ал уақыт пен күш шектеулі. Таңдауға тура келеді. Мақсаттар бесекеге түседі. Қажеттісі қайсы: өкпе рагінен өлмеу ме, не болмаса қыздардың алдында сигарет тартып кербездену ме? Әрине, өлмеу екені сөзсіз.

Ертедегі ата-бабаларымыздан бізге шынығуды қажет ететін дене мен емістікке бейім биологиялық сезімдер немесе психика қалды. Олардың **біріншісі**-жалқаулық. Адам жануарлар сияқты, ынталандыру (стимулдар) болса ғана күш алады. Босаңсу әрқашан да жағымды. Тек балалар ғана ерекше: олар ешбір мұқтаждықсыз жүгіреді, айнаиды.

Екінші кемшілік - қомағайлық. Тамақ ішіп-жеуден қанағат табу - аса маңызды құбылыстардың бірі. Дәмді тамақ ішіп, оны басқа сезімдер сияқты, жаттықтыруға болады. Адам әлдеқашан етгі қуыруды үйреніп, оны дәмді ету тәсілін пайдаланғаннан бері өзінің тамақ сіңіру орталығын жаттықтырады.

Үшінші кемшілік - қорқыныш. Хайуандармен салыстырғанда адамда қорқыныш күшейе түседі, өйткені ол есіне жақсы сақтайды, оның кейіннен болар салдарыш да болжай біледі. Сондықтан оны тек өзінің аурулары ғана емес, басқа біреулерден көргені, оқығаны немесе естігені де үрейлендіреді.

Қорытып айтқанда, адам баласы ақылды, бірақ жалқау әрі қомағай. Табиғат оны тоқ және жеңіл өмір үшін жаратқан жоқ. Мол және дәмді тағам ішіп-жеп, рақаттанып, жылы жайда демалғанының есесін аурумен өтеуіне тура келеді. Егер алғашқыда, яғни қанағат алуда асыра сілтесе, оның төлемі тым көбейіп кетуі ықтимал. Дене азабы өркениет игілігінен келген барлық рақатты жокқа шығаруы мүмкін. Әрине, денсаулық сақтау режимін барлық адам қатаң ұстайды деп санауға болмайды, бірақ оған адамдардың көзін жеткізуге тырысу қажет: қауіпті ауруларға ұшырамас үшін, өзіне-өзі қажетті

шек қоя білген кім-кімге болса да тиімді. Мұны салауатты, дұрыс мағынаға жетелейтін ғылым ғана іске асыра алады.

Денсаулық - ауруларға қарама-қарсы құбылыс екені әркімге түсінікті сияқты. Бүкіл медицинаның даму кезеңінде оның екі бағыты анықталды: **біріншісі** - *бұзылған денсаулықты дәрі-дәрмектің көмегімен қалпына келтіру*, **екіншісі** - *сол мақсатқа «организмнің табиғи қорғаныс күштерін» жұмылдыру арқылы жету*. Әрине, екі тәсілді бірдей қолданған дәрігерлер әрқашан да болды, бірақ, әдетте, іс жүзінде біреуі ғана басымырақ қолданылды. Өкінішке қарай, көпшілік адамдар, кейбір дәрігерлер де организмнің ауруға қарсы күресетін табиғи күшін ескере бермейді. Сол табиғи күштерді толықтырып, шынықтыруға көңіл бөлмейді: Енді осы мәселелерге келейік.

Ең алғашқы сөз — тамақтану мәдениеті жөнінде.

«*Ас - адамның арқауы*» дейді халқымыз. Сол айтқандай-ақ, денсаулықты сақтау дұрыс тамақтанудан басталады. Тамақтағы қоректік заттар сапасы жағынан адам организмнің мұқтажын өтеуі қажет. Әсіресе тамақ нормасын әркім өзі ақылымен мөлшерлеуі тиіс. Әрине, дастарқандағының бәрін тауыса ішіп-жеу мақсат емес. Мешкейлікті ата-бабамыз о бастанақ жек көріп, ең жағымсыз қылықтардың біріне санағаны бәрімізге белгілі. Сол себепті, тамақты бойға мөлшерлеп ішіп-жеген дұрыс. «*Ас десе, асты-үстіне түсіп, құлқыны құру -хайуандық болса, керісінше, кекірейіп тамақ таппау -ноқайлық, тым құнықпа және ас ішуді де ұмытпа*», дейді белгілі академик, физиолог И.П. Павлов.

Жасыратын несі бар, қазір елдегі ересек адамдардың арасында екінің бірінің асқазаны ауырады және колитке (тоқ ішектің қабынуына) шалдыққан. Мұның сыры неде? Осы ауруларға әкеліп соқтыратын экономикалық-әлеуметтік факторлар көп, әрине. Бірақ соның бәрін емес, өзінді қынжылтатын бір жайды ғана айтайын. Демалысқа шығып, ел аралағанда көзіміз жетіп жүр - кейбір үйлерде жеңіл машинасы болғанымен отбасына күнделікті ең қажет тоңазытқыштары жоқ. Сондықтан асқазандары ауырып жүрсе де, ұнның ішінде сақталып, кептірілген немесе сүрленген еттермен тамақтанып отыр. Әсіресе оңтүстікте, жаздың аптап ыстығында ет сияқты асқа қажет тағамдарды тоңазытқышсыз бүлдірмей сақтау өте қиын. Тоңазытқыштың жоқтығынан тамақ бүлініп, улануға да әкеліп соқтыратынын естен шығармаған жөн.

Қазіргі кезде белең алып отырған тағы бір жаман әдет-гиподинамия, адамдардың күнделікті өмірде аз қимылдауы. Ол, әрине, жалқаулық пен жатыпшіерліктің салдарынан болады. Жаяу жүруге ерінеміз, жақын жер болса да, баратын жерімізге көлікпен барамыз. Қимыл азайған сайын дене ауырлай береді, жүрек пен қан тамырларының қызметі нашарлап, адам семіреді. Өз ықтиярымен семіздік дертіне шалдығады. Ал дана халқымыз: «*Семіздікті қой ғана көтереді*», - деп бекер айтпаса керек.

Семіздік әр түрлі ауруларға - қан қысымының көтерілуі (атеросклероз) және тағы басқа күрделі, емделуі қиын жүрек пен қан тамырларының созылмалы сырқаттарына әкеліп соқтыратыны баршаға аян. Олардың (семіз адамдардың) өмірі сау адамдарың өмірімен салыстырғанда 10-15 жылдай қысқа болады. Өйткені семіздік, зат алмасу үрдістері бұзылғандықтан, адамдарды *гипертония, қант диабеті, бауыр циррозы, өтте және бүйректе тас пайда болу* сияқты сырқаттарға душар етеді. Буын-буындарында да тұз жиналып, сырқырап қақсайтын артринг сияқты әр түрлі буын ауруларына да әкеліп соқтырады. Денені май басқандықтан және асқазанды кере тойып тамақтанудан адамның кеуде мен іш қуысын бөліп тұратын диафрагма сияқты көк еті жоғары көтеріліп, әкпеге және жүрекке қысым түсіреді. Сол себепті ол организмдердің қан айналымы нашарлайды, өкпе мен жүректің қызметі нашарлағандықтан, адам организмін оттегімен қамтамасыз ету қабілеті төмендейді, оны *гиповентиляция* дейді. Жоғарыда айтылғандай, оттегі-адам денесіндегі жасушаға қажет «жанармай». Осындай қысым жиі қайталана берсе, ондай адам *пневмония, бронхит* және т.б. сияқты, әр түрлі созылмалы өкпе ауруларына шалдығады. Бұндай ауруларды болдырмас үшін алдын-алу профилактикалық жұмыстар жүргізілуі тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.

1. Ананьев В.А. Введение в психологию здоровья. СПб, БПА, 1998, 148 с.
2. Психическое здоровье детей и подростков (Под.ред. И.В.Дубровиной, М., 2000).
3. Психология здоровья. Учебник для вузов (Ред. Г.С. Никифорова. СПб, Питер, 2003, 606

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ ПӘНІ НЕГІЗІНДЕ КӨШБАСШЫЛЫҚ САПАЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан - 2050» стратегиясында айтып өткендей: «даму үстіндегі қоғамға таңдау жасау жағдайында жауапты шешім қабылдай алатын және оның салдарын болжай білетін, ынтымақтастыққа бейім, ұтқырлығымен, сындарлылығымен ерекшеленетін, өз елінің тағдырына деген жауапкершілік сезімін ұғынатын білімді, тапқыр, әрі талапты адамдар аса қажет». Сондықтан да, жастардың алдына қойылатын бірнеше міндеттер айқын: қоғамдық және қоғамдық-саяси өмірге араласу; қоғам өмірінің түрлі салаларындағы өзін-өзі басқару орталықтары қызметінің белсенді өкілі болу; жастарды көшбасшылыққа дайындаудың бағдарламалары мен моделдерін дамыту.

Қазіргі таңда, көшбасшылық қасиет аса талап етілуде, себебі ол көп жағдайда тұлғаның кәсіби тұрғыда өсуін анықтайды және оның өзіндік артықшылықтары мен ерекшеліктерін ескере келе толық өзін-өзі дамытуға қол жеткізу арқылы қатарластарынан ерекшеленуге жағдай жасайды.

Көптеген тарихи кезеңдерде көшбасшылық феноменнің мәнін зерттеуге біраз талпыныстар жасалған, алайда оны тек XX ғасырдан бастап ғылыми тұрғыда зерттеп бастаған. Әлеуметтанушылар, психологтар және педагогтар қоғамдық іскерлік аясының кеңуінде көшбасшылық қабілеттің алатын орны мен рөлін, тұлғаның көшбасшылық сапаларын дамыту тәсілдерін зерттеген. Осы кезде көшбасшылықтың өзіндік «философиясы» қалыптасты, яғни ол көшбасшылықты жаңа өзгерістерді басқару, көшбасшының тұлғалық сипаттамалары, оны ұйымда дамыту мен ерекшеленудің тәсілдері туралы түсінікті беретін ұғымды қамтиды.

Көшбасшылық дегеніміз жекелеген тұлғалар мен топтарға, олардың алға қойылған мақсатқа қол жеткізуіне ықпал ете алу қабілеті болып табылады. Олардың ойынша, көшбасшы – бағыттау, бақылау және топтық мақсатқа жетуде топтағы басқа адамдардың іскерлігін өзгертуге байланысты ұйымдағы маңызды рөлге ие адам, ұйым көшбасшысы - формалды және формалды емес басшылықты орынды жүзеге асыра алатын адам.

Кричевский Р. Л «Көшбасшы – өз тобына одан әрі ықпал жүзеге асыруына көмектесетін құнды қабілеттерге ие топ мүшесі. Көшбасшылық – топ және топ мүшесінің алдында тұрған басты мақсатқа қол жеткізуге көмектесетін құндылықтарды жүзеге асыруға себепші болатын тұлғааралық ықпалдың жүру үдерісі» деп қарастырса, Платонов Ю. П «Көшбасшылық – бұл бір адамның қабылдау, еліктеу, көндіру, түсінісу негізінде жүзеге асатын өзара іс-әрекет барысында қасындағы басқа адамдарға ықпал ете алуы. Көшбасшылық өз еркімен бағыну қағидасына негізделген әрекет» дейді, Прыгин Б. Д Көшбасшылық – топтық мақсатқа оңтайлы уақыт ішінде сәйкесінше тиімді жолмен жетуге қабілетті шағын әлеуметтік топты ұйымдастыру және басқару үдерістерінің бірі» деп анықтама берген болатын.

Ең алғаш Греция тарихында теориялық ойлаудың жаңа кезеңінде адам проблемасы, философия проблемасын өзін-өзі тану арқылы түсінуге болатындығына көз жеткізілді. Кейін бұл идея кімде - кім өзін - өзі тани білсе ол өзінің не істей алатынын және не істей алмайтынын түсіне біледі. Соның нәтижесінде бақытты өмір сүре отыра өзін қанағаттандыра алады, білмейтін нәрсесінен аулақ болып, өмірде қателікке бой алдырмай бақытсыздықтан айналып өте алады. Осы артықшылығының арқасында біреудің құндылығын көре алады және оны өз қажеттілігіне қолдана алады – деп, Сократ еңбектерінде өз жалғасын тапты.

Өзін-өзі тану философиялық тұрғыда - бүкіл дүниені ойлау, оның шығу тегін білуге ұмтылу, адамның дүниедегі орнына үңілу, адамның ішкі дүниесінің сырын ашу, табиғат пен қоғамның негізгі заңдарын танып білу, адам өмірінің мәнін айқындау т.с.с. жүйе ретінде қарастырылады. Бұдан шығатын қорытынды сол кездегі көзқарастарға тоқтала келе, өзін-өзі тану көзқарастарын зерделей отырып, олардың адамның ішкі дүниесі мен сыртқы дүниенің бірлігі үндестік тапқанда ғана табиғат пен қоғамның талабына сай тұлғаның қалыптасуына көз жеткізуге болады. Өзін-өзі тану арқылы тұлғаның өзіндік дамуына, білімдік және танымдық әрекеттеріне ықпал ету, өзара адамгершілік құндылықтары мен өзіндік бағдарын таңдауға мүмкіндік жасалу идеялары алынатындығы белгілі болды. Өзін-өзі тану бұл тек өзі туралы біліп қана қою емес, қоғамдық-қатынастар жүйесіндегі, адамдар арасындағы өз орнын таба білу, өзін тұлға ретінде сезіну. Өзін және қоршаған ортаны тану арқылы оқушының жан дүниесін байытып, рухани-адамгершілік білімді халықтық дәстүр арқылы жеткізу. Адамзат өз елінің, халқының мәдениетін сәби шағынан біліп өсуі маңызды. Сондықтан адамның бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, адамгершілік асыл қасиеттерді

сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеу ең басты міндетіміз.

«Өзін-өзі тану» пәні арқылы оқушылардың қоғамға және өз-өзіне қызмет етуіне бағытталуын, олардың жасампаздық белсенділігін танытуға мүмкіндік беретін өмірлік маңызы бар, кең ауқымды біліктілік дағдыларды қалыптастыруға көмектеседі. Өзін-өзі тану бойынша білім берудің негізгі мақсат-мүдделері мынадай:

- Адамның өзіндік бейімділіктерін ашу және оның темпераментін, мінез-құлқын, қабілеттерін ескере отырып, оны жеке тұлға ретінде, іс-әрекет субъектісі әрі жеке дара субъект ретінде дамыту;
- Оқушылардың өзіне, қоршаған ортаға және бүкіл адамзатқа деген қарым-қатынасын айқындайтын адамгершілік мінез-құлықтарының, әлеуметтік маңызы бар бағдарларының негізін қалыптастыру;
- Қоғамға қызмет етуге бағытталған мәселелерді шешуде жеке тұлға құндылықтарын, алған білімдерін іс жүзінде шығармашылықпен қолдану дағдыларын қалыптастыру. Өзіндік тану – күрделі психологиялық құрылым, бірнеше қасиет ерекшеліктерін қамтиды. В.С. Мерлиннің есептеуі бойынша, біріншіден, өзінің бір беткейлігі, екіншіден, саналы түрде өзінің «мені», үшіншіден, өзінің психикалық қасиеттері мен ерекшеліктерін тану, төртіншіден, әлеуметтік-адамгершілік өзіндік бағалауын анықтау. Осы элементтердің барлығы өзара функционалды және генетикалық жағынан байланысты, бірақ олар бір мезгілде қалыптаспайды. Баланың санасы заттарды денесімен сезу арқылы ғана пайда болады. Үш жастан бастап өзін анықтай бастайды. Өзінің психикалық қасиеттерін тану мен бағалау әсіресе жеткіншек, жасөспірім шақта маңызды.

А.Г. Спиркин мынадай анықтама береді: «өзін-өзі тану – бұл адамның өз іс-әрекетін, ойларын, сезімін, адамгершілік бейнесін және қызығушылығын түсінуі мен бағалауы. Өзін-өзі тану тануды, түсінуді өз пәні ретінде қарастырады, демек, өзіне қарсы қояды. Сондай-ақ, тану өзін-өзі тануда бір сәт ретінде сақталады, ол өзінің жетістікке жету мәнінде көрінеді. Егер тану адамның басқаны білу, қоршаған ортада бағдарланудың шартты субъектісі болса, онда өзін-өзі тану адамның өз тұлғасында бағдарлануы, адамның өз-өзін білуі. Өзін-өзі тану арқылы адам өзін табиғаттан және басқа адамдардан бөлек тұлғалық шындық ретінде есептейді. А.Г. Спиркин ойынша «өзіндік танудың негізгі мәні өзінің қарапайым болмысы, өзін тану немесе өз «менін» тануы». Өзін-өзі тану жоғары психикалық функциялар дамуының бастамасы болып саналады, ол адамға тек ішкі әлемін ғана көрсетуге емес, сол әлемде өзін көрсете білуіне мүмкіндік береді. «Өзін-өзі тану» пәні баланы өзінің қадірін өзі білуге, өзін сыйлауға, өзін-өзі жетілдіруге, рухани өмірде және қоршаған өмір жағдайларында өзінің бағыт-бағдарының болуына, өз бетінше шешім қабылдай алуына және өз сөзі мен әрекеттері үшін жауапкершілікті сезіне білуге және көшбасшылық сапаларын қалыптастыруға ықпал етеді.

В. П. Шейнов тұлғааралық көшбасшылықтың бес негізгі элементін атап көрсетті:

- топ үшін маңызы бар мақсатқа бағытталған нақты тұлғалық белгілерге, қабілеттіліктер мен мүмкіндіктерге ие көшбасшы;
- мақсатқа жету үшін өз мүмкіндіктері мен сапаларына арқа сүйейтіндер;
- шешімін топ табатын тапсырма;
- топтағы өзара іс-әрекет жүзеге асатын жағдаят;
- өзара іс-әрекет жүзеге асатын топ. Зерттеуші ғалымдардың пікірінше көшбасшылық әрекетіне қажетті тұлғалық сапаларды меңгеруге болады, сонымен қатар өзін-өзі көрсетуге деген қажеттілік көшбасшылық сапалардың дамуына алғышарт болуы мүмкін. Формальді емес көшбасшының мәртебесін тек группа ғана білетіндіктен, басқа адамдар тарапынан орнатылмайды.

Р. Стогдилл осыған уақытқа дейінгі жүргізген зерттеулеріне талдау жасай отырып, көшбасшының он тұлғалық сапасын атап көрсетті. Олар:

- Физикалық сапалары – белсенді, ширақ, дені сау, мықты;
 - Тұлғалық сапалары – икемделушілік (бейімделушілік), өзіне деген сенімділік, беделділік (абыройлылық), жетістікке жетуге ұмтылыс;
 - Интеллектуалдық сапалары – ақыл, қажетті шешімді қабылдау алу, алдын-ала сезу (интуиция), шығармашылық бастау;
 - Қабілеттер – қатынасқа түсуге жеңілділік, қарым-қатынас орнату, өнегелілік, сауаттылық.
- Ал Р.С. Немов өзін-өзі тануды психологиялық білім негізінде қарастыра, маңызды қайнар көздерін атап көрсетеді:

- Қоршаған орта: ата-ана, туған-туыс, достар т.б баланың іс-әрекетіне қарап баға беріп, ал бала сол берген бағаны сенім ретінде қабылдап, қандай да бір өзіндік баға бала бойында қалыптасады;

- Адам өз іс-әрекетін өзгелердің іс-әрекетімен салыстыра бағалауы;
- Өзін-өзі тану мен өзгені тану көбінесе әртүрлі өмірлік жағдайлардан, әртүрлі тесттер арқылы жүзеге асыруға болады деп есептейді.

Олай болса өзін-өзі тану пәнін оқыту барысында жоғары сынып оқушыларына өзін-өзі басқару, мамандық таңдау, топты басқару, іс-әрекет барысында белсенділік таныту, шынайы сөйлеу, алдына қойған мақсатына жетуге ұмтылу және тағы басқа көшбасшылық сапаларын қалыптастыруға ықпал ете аламыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития. / В.Г. Маралов - М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 256 с.
2. «Өзін-өзі тану» пәнінің оқу бағдарламасы. 1-11 сыныптар. «Бөбек» ҰҒПББСО, Адамның үйлесімді дамуы институты, 2013ж.
3. Платонов. Ю. П. Путь к лидерству / Ю. П. Платонов. - СПб.: Речь, 2006. - 348с
4. Коротов, В. М. Самоуправление школьников/ В. М. Коротов. -изд. 2-е, доп. и перераб. -М.: Просвещение, 1996. - 175с.

ОҚУШЫЛАРДЫ КӨПМӘДЕНИЕТТІ ОРТА АРҚЫЛЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ МҮМКІНДІКТЕРІ

А.Н. Нұржауова, Есік қаласындағы Қ. Сәтбаев атындағы жалпы білім беретін мектептің қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі

Кез - келген халық немесе ұлт өзінің тек экономикалық, әлеуметтік, даму дәрежесімен ғана емес, сонымен қатар өмір сүру салтымен, тұрмысымен, тіл дәстүрімен, өзінің мәдени байлықтарымен, психологиясымен, мінез-құлық қалыптастыру мәселесінің негізгі бастауы халықтық педагогика Қазақстан қоғамының жаһанданушы әлемдік қоғамдастық талаптарына тез бейімделіп, жаңа сапалық дамуы арқылы озық дамыған елдердің қатарына кешікпей келіп қосылуы адамдарға қойылатын талапты түбірімен өзгертті.

Қойшығара Салғараұлының «Ертеңі бар ел боламыз десек» деген еңбегінде «Ұлттық сана деген абстракты ұғым емес, ол ұлт тірлігінің тұрмыстық көрінісі, былайша айтқанда, сол ұлтты құрайтын халықтың бүкіл ғұмырнамасының, әдет-ғұрпының, салт-дәстүрінің, әдебиеті мен мәдениетінің, өнерінің, тұрмыс тіршілігінің тарихын білу дәрежесін, яғни халықтың өзін-өзі жете танып, түсінуі» деген болатын.

Қазіргі жастарымыздың рухани азуы, өмір құндылығына көзқарасы рухани байлықтан гөрі, материалдыққа, қалта толтыру пиғылына ұласуда. Жастардың сана-сезімінде ұлттық рухани салт-дәстүр, әдет- ғұрыптан гөрі батыстық, европалық тіршілік идеологиясы басым. Мемлекетіміздің ертеңгі болашағы - жастарды осы пиғылдан арылтып, рухани дамуға бағыттау. Өзіміздің балаларға аз да болса үлесімізді қосуда, көпмәдениетті ортада оқушыларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеудің педагогикалық шарттарын, мүмкіндіктерін көрсету бүгінгі күннің басты міндеттерінің бірі - деп есептейміз.

XIX ғасырдың II-жартысында Қазақстанда адамгершілік тәрбие мәселесін өзіне дейінгі ұлы ойшылдардың еңбектерін талдай келіп, әрі қарай дамытқан ұлы ағартушы Ы. Алтынсарин. Ол мектеп тек ғана білім берумен ғана шектелмей, ең алдымен оқушының рухани-адамгершілік тұрғыдан жетілуіне ықпал жасау керек деген тұжырымды жүзеге асырды.

Адамгершілік мәселесі «Қырғыз хрестоматиясы», «Кел балалар оқылық», «Өнер, білім бар жұрттар», «Қыпшақ Сейітқұл», «Асан мен Үсен» және тағы басқа еңбектерінен көруімізге болады.

Ғалым Ә. Дербісәлиев Ы. Алтынсарин балаларға адамгершілік рухты тәрбие бере алатын еңбектерді ғана аударды және осы аудармалары арқылы оның еңбек, адамды сүйе білу, кішіпейілділік, қарапайымдылық, үлкенді сыйлау, жолдастық т.б. мәселелерге кең көңіл бөлгеніне аса мән берген. Біз мектепте адамгершілік тәрбиесін білім арқылы беріліп, тәрбиелік іс-шараларда шыңдалады дейміз. Яғни, тәрбие мен оқыту үрдістері бірте-бірте өзін-өзі тәрбиелеу және өз бетімен білім алуға ұласады. Өзін-өзі тәрбиелеу оқушының өзіндік көзқарасының қалыптасуына, өзгелермен санаса білуге алып келеді де бала бойында адамгершілік қасиеттердің қалыптаса түседі.

Ал, В.Г. Белинский «Адамның тәні сияқты, жанына да тәрбие керек, онсыз жан семіп қалады, енжарлықтың ми батпағына батады» - деп адамгершілік қасиеттерді қалыптастырумен қатар, оқушының сезіміне әсер ету арқылы ішкі жан дүниесіндегі сапа-қасиеттерді дамытып отырудың маңызды екенін көрсетті.

Н.Г. Чернышевский оқушылардың сан алуан білімдерді ойдағыдай игеруіне, олардың рухани күшімен қабілеттерінің жан-жақты дамуына, дұрыс ой-пікірлерінің қалыптасуына тәрбие іс-шараларын тиімді ұйымдастырудың зор әсер етуі тиіс деп есептеді. Ол және оқыту материалының көлемі мен оқыту әдістерін анықтауда оқушының жас ерекшелігін, оның ой-өрісі мен қабілеттерін қатаң есепке алуды, материалдың біртіндеп және тізбектеп берілуіне, қорытындылар мен тұжырымдардың анық, дәл айтылуына баса көңіл бөлді. Оқушының білім алу үрдісінде, оның рухани дамуы, қалыптасуы оқу мен тәрбиенің ұштасып, біртұтас үрдіске айналған жағдайында нәтиже беретінін анықтады. Көбіне әдебиетте жастарды адамгершілікке тәрбиелеу жолдарын ғылым тұрғыда қарастырған Ә.Диваев, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, Ш. Құдайбердиев, М. Дулатов, М. Әуезов т.б. сынды ғалымдар болды.

Ж. Аймауытов өзінің «Тәрбиеге жетекші» деген еңбегінде «Тәрбиенің негізгі мақсаты мінезді түзеу, адамшылыққа қызмет ету, адал еңбек ете білуге тәрбиелеу» - деп түсіндірді.

Адамгершілік тәрбиесі - ізгілікке, инабаттылыққа баулудың жолы болып табылады. Жеткіншектерді рухани-адамгершілікке тәрбиелеу, адамгершілік түсінікті, адамгершілік сезімді және адамгершілік мінез-құлықты, бірге тәрбиелеуден тұрады. Педагогикалық энциклопедияда «адамгершілік тәрбие» ұғымын: «Адамгершілік - мінез-құлық дағдылары мен әдеттерді қалыптастыру, адамгершілік сезімдерді дамыту, моральдық сананы мақсатты бағытталған түрде қалыптастыру» немесе мінез-құлық дағдылары мен әдеттерді, мінез білімдерін, моральдық қасиеттерді қалыптастыру процесі», - деп анықтаса, қазақ педагогикалық энциклопедия сөздігінде: «Адамгершілік тәрбиесі - мақсатқа негізделген көзқарасты, сенімді, парасатты мінез-құлық дағдылары мен әдеттерді қалыптастыруға және адамгершілік сезімді, ұлттық сананы, қарым-қатынасты дамытуға, жалпы адамзаттық тәрбиенің құрамдас бөлігі»- деп бастапқы анықтаманы толықтыра түседі. Адам бойына адамгершілікті қалыптастыратын әлеуметтік орта.

«Адам- қоршаған орта», яғни кез-келген топтардың бір-бірімен қатынасы, іс-әрекеті көпмәдениетті ортаның феномені бола алады. Өзіміз көріп отырғандай «орта» ұғымына көпжақты тұрғыдан келуге болады, айталық тарихи, ұлттық, қалалық, тұрмыстық, отбасылық-көршілік, рухани-мәдени т.б. Мәдени ұғым ретінде қарастырсақ, ол әлеуметтік субъектілердің рухани құндылықтарды, қажеттіліктерді және мәдениет аумағындағы қызығушылықтар мен құндылық бағыттарын меңгеруге қатысты (тұлға, топ, класс, қоғам) заттық, тұлғалық байланыстардың жиынтығы. Көптеген адамдар ұрпағымен құрылған орта, адам өмірінде маңызды рөл атқарады. Мәдени ортаны сақтап қалу, қоршаған табиғатты сақтап қалумен пара-пар. Адамға табиғат биологиялық тұрғыдан қажет болса, мәдени орта рухани, адамгершілік тұрғысынан аса қажет.

В.К. Шаповалов көпмәдениетті білім беруде өзара байланысты үш компоненттің маңызын көрсетеді:

- белгілі бір этностың өкілі ретінде тұлғаның өзіндік идентификациялануына мүмкіндік туғызу;
- көпмәдениетті ортада тұлғаның тең құқылы қарым-қатынасқа түсуіне жағдай жасау;
- тұлғаның қазіргі кездегі әлемдік өркениет үдерісіне енуін қамтамасыз ету- деп түсіндіреді.

Көпмәдениеттілік тәрбие - белсенді әлеуметтік-педагогикалық ортада, белгілі бір уақытта мәнді бірнеше құндылықтарға, негізгі мақсатқа және жетістіктерге, әрбір субъектігі жеткілікті тәрбие аймағында, сондай-ақ өзара диалогтық қатынаста қалыптасады. Көпмәдениеттілік тәрбие- әлеуметтік білімдендіру және саяси, тәжірибелік тәрбие беру, негізгі алдыңғы қатарлы әлеуметтік-құндылықтардың мазмұндық формаларын, қарым-қатынас арақашықтығы мен құрылымын және демократиялық механизмді өндіру мен реттеу шешімімен қамтамасыз ету.

Т.Ф. Борисов зерттеуінде оқушылардың қарым-қатынас және көпұлттық байланысын жетілдіруде педагогтардың білімін көтеру мен гимназияда оқытылатын оқу пәндерінің мазмұнынан нені білу керектігін біліп, білімдендіруде әлеует және адамға керектігін, оның қабілеттілігін тез аңғарып оны дамытуда көпмәдениетті білім беру қажеттілігінің арақатынасын сипаттайды. Көпмәдениетті білім беруде аймақтық ерекшеліктері мен қоғамдық мәдени және мемлекеттің жекедаралық жетістіктері тұлғаның адамгершілік қабілеттерін дамытуға әсерін тигізері анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрмұратов С.Е. Рухани құндылықтар әлемі. –Алматы: Қазақстан, 200.-254 б.

2. Үсембаева Р.Б. А. Байтұрсынов мұралары арқылы бастауыш сынып оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеу 13.00.01. Пед. ғыл. канд. дис. авторефераты. – Алматы, 1999.
3. Давыдов Ю.С. Цивилизация и поликультурное образование. Известия АПСН. Выпуск 4 М. – Воронеж 2000 г.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІНІ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

Н.С. Әлқожаева., педагогика ғылымдарының кандидаты., педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының профессоры

Г.А. Садық., педагогика және психология мамандығының 2 –курс магистранты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Кілттік сөздер: Әлеуметтік желі, сөйлеу мәдениеті, тіл мәдениеті, ойлау мәдениеті, заманауи технология.

Студенттер жаңа сөздермен текстпен жұмыс істеу барысында танысады. Оқытушы жаңа сөздердің мағынасын түсіндіреді. Егер түсіндіру қиынға соқса, ана тіліне аударылады. Студенттердің жаңа сөздерді игеруі, яғни грамматикалық және айтылу формалары бойынша мағынасын еске сақтауы және сөз тіркестерін құра білуі арнаулы жаттығу жұмыстары арқылы жүзеге асады.

Жеке тұлға тәрбиелеуде тілдесім тұрғысынан келу еркін ойлайтын, батыл шешім қабылдайтын, өз білімін практикада қолданатын, өз іс-әрекетіне жауап беретін жан-жақты тұлға қалыптастыруды, сондай-ақ, интеллектуалдық деңгейінің өсе түсуін, рухани дүниесінің баюын, шығармашылық қабілетінің дамуын, ішкі мүмкіндіктерінің ашылуын мақсат етіп қойып отыр..

Тіл дамыту жұмысын: 1) сөз қорын молайту; 2) сөйлем құрау; 3) кітап оқуға байланысты жұмыстар деп үшке бөліп қарастырады.

Педагогикалық қарым-қатынастың ұтымдылығын анықтайтын факторлардың бастыларының бірі болып студенттердің өзара іс-әрекетін ұйымдастыру, яғни оқытушының үйретуші әрекетінен жалпы оқу жүйесіндегі субъектілердің өзара әрекеттестік, тілдесім режиміне көшу болып отыр.

Дәстүрлі жүйеде қарым-қатынас репродуктивтік формада жүреді, үйретуші мен үйренуші арасында теңдік, серіктестік ұстанымы жоқ. Ал интерактивті тілдесімнің басты белгісі үйретуші мен үйренуші қарым-қатынасының, рөлдерінің өзгеруінде болып отыр. Қарым-қатынас өзара ықпал ету, өзара сену, ынтымақтастық, бір-біріне жәрдем беру сипатына енеді. Сөйтіп, интерактивтік оқыту тілдік тұлғаны қалыптастыру, тәрбиелеу, дамыту процесін жандандыра түседі. Тілдік тұлғаны интерактивтік оқыту арқылы қалыптастыру социумның да, жекетұлғаның да қажеттерін қанағаттандырады. Сондай-ақ, жоғары оқу орындарының еңбек рыногына бейім, кәсіптік қызметке психологиялық дайындығы бар, сөйлеу шеберлігі қалыптасқан маман дайындау мақсатын қанағаттандырады. Интерактивтік оқытуды тілдік тұлғаны қалыптастырудың ықпал етуші құралы ретінде қарастыру қажеттігі зерттеу жұмысының көкейтестілігін айқындайды.

Студенттер тілін дамыту, ең алдымен, олардың өздерінің белсенділіктеріне байланысты. Себебі әр студент өзінің сөйлеу мәдениетін арттыруға, болашақ кәсіби шеберлігін жетілдіруге талпынбаса, белсенділік танытпаса, сөздік қорын толықтырып, жүйелі, мазмұнды сөйлеуге үйрене алмайды. Тіл халықтың әлеуметтік-тарихи жағдайын, мәдениетінің ерекшелігін көрсетеді, өркендеуіне әсер етеді. XVIII ғасырдың көптеген философтары, мәселен, Ж.Ламетри, К.Гельвеций, П.Гольбах және басқалары тіл қоғам мен мәдениеттің қалыптасуының шарты деп білді. Тіл мен мәдениеттің байланысы адам проблемасымен бірлікте қаралды. Тілдің адам бойындағы материалдық және рухани құндылықтарды жинақтап, оның рухани бейнесін көрсететініндігіне В.Вико тоқталған. Гумбольдт тілдің көмегімен рухтық күш адамның, мәдениеттің, өркениеттің, білім және ағарту ісінің дамуына әсер етеді деп есептеген. Яғни, оның ойынша, тіл мен "халықтық рух" біртұтас. Тілдің әрекеттік-энергетикалық концепциясын жасаушы Вильгельм фон Гумбольдт

болды. Тілдің ойды білдіруші орган екенін түсіне отырып, Гумбольдт тұңғыш рет "тіл сол тілді тұтынушы елдің ұлттық төл мәдениетін, дүниетанымын анықтайды, әлемдік картинасын қалыптастырады" деген ой айтты. Ал басқа тілді меңгере отырып, адам өзінің тіршілік диапазонын кеңейтеді дегенде, Гумбольдт тілдің көмегі арқылы басқа халықтың әлемдік картинасын көруге болатынын көрсеткісі келді.

Ондай қызығушылықты туғызуда сабақ кезінде тіл дамыту мақсатына сәйкес ұйымдастырылған жұмыстардың жүйелілігі, тартымдылығы басты рөл атқарады. Оқытушының студентті көркем де шешен сөйлеуге ынталандыратын түрлі әдістерді орынды пайдалана білуінің ықпалы күшті. Жоғары оқу орнында студенттерге теориялық білім берумен қатар олардың сөйлеу тілінің сапасын арттыру кешенді жүргізілген жұмыстар арқылы іске асады. Сондықтан тіл дамыту бағыттары кешенді жұмыстар бойынша жүргізілуі қажет. Ондай жұмыстар морфологиялық жаттығулар, іскерлік ойындар, ойталқы, ойбөліс, шығармашылық т.б. тапсырмалар. Мұндай тапсырмалар студенттің өзінің сөйлеген сөзіне мән беріп, сөзінің мазмұндылығы, баяндауының жүйелілігі, мәнерлілігі, сөздік қорының байлығы, бейнелі сөздерді пайдалануы секілді шеберліктерді игеруіне ықпал етеді. Сөйтіп, студент тілдік қатынас кезінде тілдік құралдарды таңдап, жүйелі сөйлеуге төселеді. Студенттің жеке тұлға ретіндегі мәдениеті, ой-өрісі, дүниетанымы әдеби тілде сауатты сөйлей білуі – болашақта жақсы маман болуының кепілі. Ол өз ойын жүйелі де сенімді түрде жеткізе білуге, пікірін дәлелдей білуге дағдылануы қажет.

Қазіргі таңда қоғам алға жылжып, заманауи технологиялар жан-жақты дамумен бірге әлеуметтік желілер де бүкіл әлемге кеңінен тарады. Әлеуметтік желінің нәтижесінде адамдар арасында ғаламтор арқылы контактілі байланыс орнады. Мәселен, алыс аймақта тұратындар бір-бірімен әлеуметтік желі арқылы ақпарат алмасып отырады. Сонымен бірге әлеуметтік желіге жазылған мәтіндер, хабарлар, газет-журналдарға қарағанда халық арасына тез тарайды. Алайда әлеуметтік желінің белгілі бір деңгейде пайдасы болғанымен де, оның зиянды жақтары да аз емес. Ең алдымен тіл тазалығын сақтауда кері әсерін тигізетіні анық. Ғабит Мүсірепов: «Қазақ тілі – оралымды, ырғақты, теңеу-бейнелеулері ерте туған тіл» деп айтқандай, қазақ тілі сөздік қоры мол, көркем тілдің қатарына жатады. Ғабит Мүсірепов қазақ тілінің бағасын дәл берген. Міне, осындай көркем тіліміздің жұтандауына әлеуметтік желілердің әсері мол. Яғни, әлеуметтік желіде жазылатын хабарламалар мен мәтіндердің тілі уақыт өте келе нашарлап бара жатыр. Әсіресе, әлеуметтік желіде сөз мәдениеті, сөйлеу мәдениеті, тіл мәдениеті сақталмай келеді. Осы орайда әлеуметтік желідегі студенттердің сөйлеу мәдениетінің сөйлеу тілі ерекшеліктеріне тоқталмас бұрын сөз мәдениеті мен тіл мәдениетінің не екенін түсініп алайық.

Әлеуметтік желінің шарықтау сатысы дамып жатыр. Әлем бойынша ғаламтордан керекті ақпараттар алуға немесе жариялауға болатынын бәрімізге мәлім. Қазіргі әлеуметтік желіде көптеген парақшалар бар. Адамның ой-өрісін, мәдени дәрежесін, ақыл-парасатын, рухани байлығын көрсететін айна- ол – тіл. Тіл- қарым-қатынас құралы. Тіл мәдениетінің өзектілігі әрқашан ескеріліп, қай халық болса да бұл мәселені айналып өткен емес. «Өнер алды - қызыл тіл» деп қазақ халқы да сөйлеу шеберлігіне үлкен мән берген. Көптеген ғылыми-педагогикалық әдебиеттерді, мерзімді баспасөз ақпараттарын қарастыра келе, бүгінгі күнгі студенттердің сөз саптау мәселесіне көңіл аударарлық. Көпшілігінің тіл мәдениеті төменгі деңгейде деп айтсақ, артық айтқандық емес. Көбі өз ойларын дұрыс, түсінікті етіп жеткізе алмайды, басы артық бос сөздерді көп қолданып, ойын шашыратып жібереді. Кейбірі орысша сөздерді қосып, араластыра сөйлесе, бірі жаргонмен, диалектілермен сөйлегенді сән көреді.

Психологиялық тұрғыдан қарағанда студенттердің көп уақытын әлеуметтік желіде өткізеді. Сөйлеу мәдениетіміз жойылып бара жатқандығын көреміз. Сөйлегеннен қарағанда хат жазысып, пікір жазып жатамыз. Өзіміз құндылығымыздың бара-бара жойылып бара жатқандығын, санаулы адамдардың ішінде сауатты жазатындардың аз екендігі және тіл мәдениетті бұзылып бара жатқандығы байқамай жатамыз. Жүзбе-жүз кездескенімізбен

әлеуметтік желі өміріміздің бір бөлшегімізге айналып бара жатыр. Жарайды, заман талабына қарай ол жағы да дұрыс шығар. Бірақта өзімізде сөйлеу мәдениетіміз ұмытпауға тілдік тұғырымызды сақтап дамыту керекпіз. Студенттердің тіл мәдениетінің ұмытып сауатсыздануы сөздік қорының аздығы, әдеби кітаптарды оқымай уақытын бос өткізуі. Отбасы тәрбиесінде ұлттық педагогиканың, халық ауыз әдебиеті үлгілерінің тар шеңберде қолданылуы. Студенттердің жеке индивид болып қалыптасуы ойын ашып айту барлығы өзінен басталады. Сөйлеу мәдениет деңгейін көтеріп қалыптастыру керек. Студенттерге бағыт-бағдар беріп жетілдіріп қалыптастыру керек екендігі. Қоғам ағымына қарай сөйлеу мәдениеттімізді ұмытпау керектігін ауызша болсын не жазбаша болса да сауаттандыру керек.

- Әлеуметтік желідегі сөйлеу тілінің ерекшелігін анықтау;
 - Жастар арасындағы жаргон сөздердің қолданылуын саралау;
 - Сленг сөздердің әлеуметтік желіде көрініс табуына тоқталу;
- Әлеуметтік желідегі ойлау мен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру;

Әлеуметтік желі пайдаланушылардың мәдениеті арқылы біз жалпы қазақ жастарының мәдениетін көре аламыз. Әсіресе mail.ru, контакт сайтында көп отыратын студенттерді интернеттің неге керек, мәні неде екенін саналы түрде ұғынуы тиіс. Ал ғаламторды дұрыс пайдалана білу, ол - үлкен білім көзі. Жастардың сөздік қорында әдеби тілмен сөйлейтін адамға түсініксіз сөздер мен сөйлемдер көп. Олар сленг сөздерін ауызекі тілде ғана қолданбай, әлеуметтік желілерге де енгізіп жатыр. Жастардың жазбаша «жаңа тілі» мен әлеуметтік желілердегі постарында қаптап жүрген қателер қазақ тілінің бүлініп, құртылуына әкеліп соғады. Иә, расымен қазіргі заманның сәні мен әніне айналған әлеуметтік желі біз үшін қаншалықты қажет, сауаттылық, тіл тазалығы мәселелері қаншалықты шешімін тауып жүр? Кезінде ең бай, оралымды тіл деп бағаланған қазақ тілі замана ағымымен бірге жүріп, байырғы белгі-таңбаларынан нені сақтап, нені жоғалтты деген сауалдарға жауап іздеп, дәстүрлік пен даралықтың ара қатынасын, өткен мен бүгінгі арасындағы жанды байланысты зерделеу бұл қазақ деп соққан жүрегі бар әрбір азамат үшін міндет. Заманауи деп танылған интернет торабының қазақ тілінің тазалығын сақтаудағы әсері мен ықпалы қандай деген мәселелер толғандыруы тиіс.

Түрлі әлеуметтік желілер жасөспірімдер мен студенттердің психологиясына кері әсер етеді. Twitter, Facebook, «Агент», «ВКонтакте», «WhatsApp» сияқты әлеуметтік желілерде жазылған мәтіндері мен сөйлеу мәдениетімен жазылуы қарап отырсаңыз, көптеген қателермен сөйлеу мәдениетінің бұрмаланып жатқанын көз жеткіземіз. Әлеуметтік желідегі студенттердің жазу мәдениеті мен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру қазіргі заманның өзекті мәселесіне айналып бара жатыр. Тіл мәдениеті туралы ғылым нысаны қазақ тілші ғалымдары, мамандары үшін ғана емес, қазақ халқының ұлттық мүдде-мұратының негізгі ұстанымы ретінде оқытылып, халық өз тілінің игілік парызы ретінде тану керек. Осы ретте студенттердің ойлау мәдениеті мен сөйлеу тілінің әлеуметтік желілердегі қолданысын зерттеудің өзектілігі бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Р Президенті – Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы // «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» – Астана - 2013 жыл, қаңтар.
2. Балақаев М. Серғалиев М. Қазақ тілінің мәдениеті. -Алматы, 1995. –360 б.
3. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті / Н. Уәлиев. -Алматы, 1984
4. азақ тілінің түсіндірме сөздігі. Бірінші том, 1959. –337 б

Қ

Қ

МОТИВАЦИЯ ВЫБОРА ПРОФЕССИИ У УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ

*А.Б.Мукашева д.пед.н, профессор кафедры педагогики и образовательного менеджмента
Баянбаева Баянсулу Студентка 4 курса специальности "Социальная педагогика и самопознание"*

Известно, что в мире очень много профессий и многими из этих профессий может овладеть каждый человек. Однако, человек не может в одно время делать несколько дел. Главные факторы, которые влияют на выбор профессии – интерес самого человека, его индивидуальные и психологические особенности.

Профессия – (Professio – официально указанное занятие, специальность, от Profiteor – объявляю своим делом), род трудовой деятельности (занятий) человека, владеющего комплексом специальных теоретических знаний и практических навыков, приобретенных в результате специальной подготовки, опыта работы. По мнению Е.А. Климова, профессиональное самоопределение человека начинается далеко в его детстве, когда в детской игре, ребенок принимает на себя разные профессиональные роли, и проигрывает связанное с ним поведение [1]. Заканчивается профессиональное самоопределение в ранней юности, когда уже необходимо принять решение, которое повлияет на всю дальнейшую жизнь человека. Выбор профессии у молодёжи часто проходит стихийно, что выливается в текучесть кадров на производстве, в неустроенность судеб людей. Этим обуславливается необходимость информирования старшеклассников по вопросам профессионального самоопределения.

Становление планов на будущее составляет важнейшее содержание развития социальной зрелости в подростковом периоде. Существенным показателем социально-психологической зрелости подростка является именно его отношение к своему будущему. Определенность планов многое изменяет в подростковом возрасте: появляется важнейший стержень личности – определенные цели, задачи, мотивы. В подростковом возрасте детские формы мечты о профессии, сменяются размышлениями о ней с учетом собственных возможностей и обстоятельств жизни, появляется стремление реализовать намерения в практических действиях. Однако некоторые подростки о будущей профессии размышляют мало.

Многое может стимулировать появление интереса к определенной профессии: учение, люди, книги, телевидение. Подростки интересуются многим, часто ориентируются в нескольких направлениях сразу, посещают различные секции и кружки. Очень часто они переоценивают свои возможности в привлекающей их профессии. Занятия в кружках помогают подростку осознать свои склонности, возможности, недостатки. Проверка себя в деятельности – лучший способ и для осуществления мечты, и для предотвращения разочарований. Нельзя «убивать» мечты подростка, надо помочь ему трезво оценить ситуацию выбора, довести до его сознания мысль, что путь к успеху в любом деле не бывает легким.

В целях правильного выбора профессии необходимо управление данным процессом, которое осуществляется учителем.

Управление выбором профессии – одна из составных частей проблемы научного управления обществом. В более узком плане применительно к проблеме выбора профессии учащимися учителю крайне важно знать объективные и субъективные факторы, составляющие содержание управления. К объективным факторам относятся:

- система объективно действующих закономерностей, условия жизни субъекта, среда, воспитание, экономическое окружение и другие.

К субъективным факторам относятся:

- возможности субъекта, склонности, интересы, способности, намерения, мотивы, характер, темперамент, задатки и другие стороны личности.

Чтобы управление выбором профессии было действительно эффективным, крайне важно разобраться в сущности указанных выше двух слагаемых сторон предмета управления, как предлагают нам Безус Ж.Н., Жукова Ю.П., Кузнецова И.В., Радченко В.В., Совина К.В., Холодилова Ю.К.. Управление выбором профессии немыслимо без знания личности, ее структуры. [2]

Учащиеся 8-9 классов, то есть дети подросткового возраста, согласно Зеер Э.Ф., способны интенсивно размышлять о своем будущем [3]. Одни из них, реализуют свои желания в действительности, вторые примеряют себя в разных вариантах в будущем. Третьи думают о соответствии своих возможностей требованиям профессии, четвертые – собирают информацию о привлекающей профессии и учебном заведении, где ее получают. Подростки интересуются планами одноклассников, обсуждают сомнения, колебания, они отказываются от прежних мечтаний. Многие склонны поддаваться влиянию авторитетных или более взрослых друзей. Периодически возникают споры и разногласия относительно разных профессий и того, где именно продолжать учение.

Современных подростков необходимо предупредить об ошибках, которые допускаются ими при выборе профессии, например:

1. Они не могут разобраться, оценить свои способности и мотивы выбора профессии.
2. У них отсутствует собственное решение при выборе профессии, так как очень часто они это делают, прислушиваясь к советам некомпетентных людей.
3. Они часто увлекаются только внешней или какой-либо одной стороной профессии.
4. Наблюдая просто со стороны, переносят отношения к человеку, который является представителем данной профессии, на саму профессию (как обратный эффект этой ошибки: выбравший престижную профессию человек, иногда полагает, что хорошее отношение людей к данной работе автоматически будет перенесено и на него).
5. Старшеклассники ориентируются сразу на профессии высшей квалификации.
6. Выбирают профессию по престижности, а не по востребованности на рынке труда.
7. Пренебрежительно относятся к некоторым важным для общества профессиям.

Мы перечислили самые распространенные ошибки при выборе профессии, для того, чтобы предостеречь старшеклассников. Но это не значит, что, где-то совпадая с их ситуацией, эти ошибки должны восприниматься ими как что-то запрещающее. На самом деле, в жизни все зависит от того, насколько серьезно они сами подходят к выбору профессии. Можно сказать, что сознательным выбор профессии будет лишь в том случае, если он глубоко мотивирован: человек правильно оценивает свои возможности и знает содержание той деятельности, которую ему предстоит осуществлять.

Необходимо отметить, что существуют определенные условия, которые влияют на выбор профессии. Условия выбора профессии являются разными сторонами (асpekтами) обоснованного профессионального плана; в нём учтены интересы, склонности, состояние здоровья, способности выбирающего профессию и потребности общества в кадрах.

Условно, эти составляющие формулы профессий можно обозначить как «хочу», «могу», «надо».

«Хочу» - (интересы и склонности).

Интерес - стремление к познанию какого-либо предмета или явления, желание изучать его.

Склонности - стремление заниматься какой-либо определенной деятельностью. Интересы и склонности могут совпадать и не совпадать друг с другом, могут быть направлены к одному, нескольким, многим видам деятельности.

«Могу» - (способности, состояние здоровья).

Способности - индивидуальные способности человека, обеспечивающие успешность выполнения какой-либо деятельности, легкость усвоения и овладения данной деятельностью, творческие возможности человека.

Кроме интересов, склонностей и способности, состояния здоровья есть еще и третья составляющая, которую мы называем словом «Надо» – это потребности рынка труда. Обществу нужны специалисты разных профессий [4].

Выбирая профессию, нужно согласовывать свой выбор с потребностью общественного производства в необходимых в современном обществе кадрах. Этого нельзя недооценивать, особенно в современном мире, когда появляются новые, ранее неизвестные профессии. Это может здорово помочь в трудоустройстве молодых людей и в их профессиональной деятельности и в будущем карьерном росте.

Таким образом, сочетание этих трех важных аспектов при обдумывании профессионального плана поможет определить оптимальные пути выбора профессии для каждого молодого человека, что крайне важно для сложившихся на сегодняшний день условий рынка труда.

Литература:

1. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям: Педагогика и психология, Соц. педагогика, Педагогика. - М.: Academia, 2004. – 301 с.
2. Безус Ж.Н., Жукова Ю.П., Кузнецова И.В., Радченко В.В., Совина К.В., Холодилова Ю.К. Путь к профессии: основы активной позиции на рынке труда: Учебное пособие для учащихся старших классов школ. - Ярославль: Центр «Ресурс», 2003. 152 с.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессий. Учебное пособие. – М, 2010
4. Бедарева Т., Грецов А. 100 популярных профессий. Психология успешной карьеры для старшеклассников и студентов. - СПб, 2008.

ПОЛИМӘДЕНИЕТТІ ОРТА НЕГІЗІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ КӨПТІЛДІЛІК МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

*Шағырбаева М.Д., педагогика білім беру менеджмент кафедрасының доценті,
педагогика ғылымдарының кандидаты*

*Қосыбай А.А., «Педагогика және психология» мамандығының 1 курс магистранты, әл-
Фараби атындағы ҚазҰҰ, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

Қазақстан Республикасының басты ұлттық саясаты – қоғамдағы барлық этностардың толықтай құқығы мен еркіндігін сақтай отырып, байырғы ұлтқа негізделген жоғары әлеуетті қоғам құру. Тәуелсіз мемлекет болғалы еліміздің ішкі саясаттағы негізгі бағыттарының бірі – халықаралық деңгейдегі достық пен өзара сыйластық және ұлтаралық келісімді нығайту. Ұлтаралық қатынастар үйлесімділігін, халықтар достығы мен бірлігін нығайту үшін елімізде барлық жағдай жасалған.

Қазақстанның ұлттық саясатының бір тағылымы – мәдени плюрализм: әрбір этностық топтарға өз мәдениетін, тілін, салт-дәстүрін сақтауға жағдай туғызу. Қазақстан Республикасы Ата Заңының 19-бабының 2-тармағында «Әркімнің ана тілі мен төл мәдениетін пайдалануға, қарым-қатынас, тәрбие, оқу және шығармашылық тілін еркін тандап алуға құқы бар» делінген [1]. Елімізді мекендеген этностардың барлығында этномәдени бірлестіктер құрылған.

Ұлттық саясаттың басты бағыттарының бірі – тіл саласы. Тұрақты даму – қазіргі әлемдегі қоғамдық үдерістердің тиімді жүруінің негізгі өлшемі. Тұрақты дамудың алғы шарттарының бірі – халықаралық қатынастардың тұрақтылығы. Көп ұлтты мемлекетте этностардың жарасты өмір сүруіне, ұлтаралық бейбітшілік пен келісімнің сақталуына тіл саясаты ықпал етеді. Тілдік саясат тарихи тамырын сақтағысы келетін әрбір тіл мен адамның құқығын қорғауға негізделеді. Біздің қоғамымыздағы әрбір адамның өз ұлтының тілін сақтай отырып, басқа тілді үйренуіне барлық мүмкіндігі бар.

Қазақстанның бүгінгі кезеңдегі қарқынды даму жолындағы елді демократияландыру, әлеуметтік өркендеу саласындағы талпыныстары білім беру жүйесін жаңаша өркендетіп оқыту, тәрбие үдерісін жетілдіруді талап етіп отыр. Тәуелсіздік алған еліміздің жаңа даму кезеңінде, оның дүниежүзілік аренаға шығып, басқа елдермен саяси-экономикалық, мәдени қатынастарды қалыптастыруы, Қазақстан Республикасының Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болуы, әр түрлі дипломатиялық қызмет атқаруы шетел тілінің ролін көтеруді қажет етеді. Қоғамдағы геополитикалық, коммуникациялық, технологиялық өзгерістер және интернет жүйесі арқылы тілдесу әр түрлі мамандықтағы, әр түрлі жастағы, әр түрлі қалауы, қызығушылығы бар адамдардың санын мейлінше көбейте түсуде. Осыған байланысты шетел тілдерін пайдалану қажеттілігі де артып келеді. Тіл – тек қатынас құралы емес, тіл үйреніп жүрген елдің рухани байлығын меңгеруде де үлкен рөл атқарады. Тәуелсіздікке қол жеткізген жылдардан бері әлемдегі көптеген елдермен саяси-әлеуметтік, экономикалық және мәдени байланыс жасауға кеңінен бет бұрдық. Бұл қарым-қатынастың нәтижелі болуы, ел мен елдің, халық пен халықтың өзара ынтымақтасқан бірлігін өркендеуге тіл білудің мәні күн сайын арта түсуде. Көптілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіншілік беретін бүгінгі күнгі ең басты қажеттілік. Қазақстанда білім саласында қазақ, орыс, ағылшын тілдері оқу тілі ретінде де қолданылады.

«Үштұғырлы тіл» туралы ойды мемлекет президенті 2006 жылдың қазан айында өткен Қазақстан халқы ассамблеясының XII құрылтайында жария етті. Ал 2007 жылғы “Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан” атты халыққа жолдауында “Тілдердің үштұғырлылығы” атты мәдени жобаны кезең-кезеңмен іске асыруды ұсынды. Бұдан кейін 2008 жылғы ақпандағы Қазақстан халқына Жолдауында: «Үкімет «Тілдердің үш тұғырлығы» мәдени жобасын іске асыруды жеделдетуі тиіс. Қазақстан халқының рухани дамуымен қатар, бұл идея ішкі саясатымыздың жеке бағыты болып белгіленді. Яғни, бұл жобаның негізі мынадай: Қазақстанды – бүкіл әлем халқы үш тілді бірдей қолданатын жоғары білімді мемлекет ретінде тануы керек. Олар: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қарым-қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі. Яғни, үштұғырлы тіл идеясын мынадай әрі қарапайым, әрі түсінікті формуламен көрсетуге болады: мемлекеттік тілді дамытамыз, орыс тілін қолдаймыз және ағылшын тілін үйренеміз. Айта кетелік, үштұғырлы тіл жай ғана әдемі тұжырымдама немесе тілдік саясаттың жаңа формасы ретінде пайда болған жоқ, ол – өмірлік қажеттіліктен туындаған игілікті идея. Себебі, қазіргі кезде күллі әлемге есігін айқара ашып, “ақылды” экономиканы енгізіп жатқан елдер тез дамуда. Қай заманда

болсын, бірнеше тілді меңгерген мемлекеттер мен халықтар өзінің коммуникациялық және интеграциялық қабілетін кеңейтіп отырған. Мысалға, ежелгі дүниедегі Мысырдың өзінде бірнеше тілді білетін мамандар иерархиялық сатымен жоғарылап, көбіне салық төлеуден босатылған. Яғни, бүгінгі таңда ТМД мен Орталық Азияның көшбасшы мемлекетіне айналған Қазақстан үшін үштұғырлы тіл – елдің бәсекеге қабілеттілікке ұмтылуда бірінші баспалдағы. Өйткені, бірнеше тілде еркін сөйлей де, жаза да білетін қазақстандықтар өз елінде де, шетелдерде де бәсекеге қабілетті тұлғаға айналады. Атап айтарлығы, көпұлтты Қазақстанның жағдайында “Үштұғырлы тіл” ұлттық жобасы қоғамдық келісімді нығайтудың негізгі факторы болып саналады. Алайда, еліміздегі негізгі үш тілді дамытуға басымдық беру – басқа халықтардың тілдерін назардан тыс қалдыру деген сөз емес. Мәдениеттер мен тілдердің саналуандығы – бұл біздің ұлттық байлығымыз. Ал “Үштұғырлы тіл” идеясының құрамдас бөлігі – ағылшын тілін үйрену. Жасыратыны жоқ, бүгінгі таңда ағылшын тілін меңгеру дегеніміз – ғаламдық ақпараттар мен инновациялардың ағынына ілесу деген сөз. Қазақстандағы үштұғырлы тіл саясаты – бұл елімізді, оның әлеуетін одан әрі нығайтуға бағытталған тұтас тұжырымдама. Іс жүзінде тілдердің үштұғырлылығы жобасы бәсекеге қабілетті Қазақстанның ұлттық идеологиясының бір бөлшегі болып табылады.

«Үш тұғырлы тіл» саясаты заманның талабынан туындаған қажеттілік. Оны игеруден шегінбеу қажет. Ағылшын тілін білген өте жақсы. Бүгінгі күнде ағылшын тілін білген – әлемнің тілін білгенге есеп. Мектеп бағдарламасына ағылшын тілін енгізу, әсіресе, іргелі ғылымға бастайтын пәндерді ағылшын тілінде оқыту – ұлтты қандай бәсекеде болсын ұтысқа жетелейтін ұтымды нұсқа деп есептеймін.

Ғылым мен білімнің, бизнестің, экономиканың, саясаттың, жалпы бәсекелестіктің қарыштап дамып отырған кезде, жаһандану кезінде үш тілді білу қажет. Өскелең ұрпақтың жастар алдында бірнеше тіл білу міндеті тұр. Олай болса, бүгінгі Қазақстан азаматтарының парызы – «өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» деп білемін.

Президенттік «Тілдердің үш тұғырлылығы» бағдарламасының басты мақсаты – қазақ тіліне қысым жасау емес, керісінше, оның бәсекеге қабілеттілігін орыс және ағылшын тілі дәрежесіне дейін көтеру. Оның үстіне, қазақ тілінің бәсекеге қабілеті осындай міндеттерді қоюға толық мүмкіндік береді. Сондықтан, халықтың орыс тілін білу деңгейін жоғалтпауымыз керек, ал ағылшын тілі – болашаққа жаңа даму шыңдарына бағытталған жол, себебі ол әлем мойындаған халықаралық қатынастар тілдерінің бірі.

Тіл - әр ұлттың дәстүрлі мәдениетімен астасатын күрделі қарым-қатынас құралы. Қазіргі заманғы инновациялық технология бүгінгі күні еліміздегі орта мектепте білім алып жатқан оқушылардың барлығымен тілдесуге мүмкіндік беріп отыр. «Адам өмірінің шегі бар, ал білімнің шегі жоқ» – деп атап өткен Елбасы оқушы жастарды ғұмыр бойы білімнің тұңғышына терең үңілуіне шақырды. «Мен бүгінгі ұрпақтың үш тіл білуін қолдаймын. Мемлекеттік тіл – мемлекет құрушы ұлттық тілі, ал орыс тілін білуі – ұлы байлық. Ағылшын тілі ілгерілеушілік пен технологиялардың тілі болғандықтан біз оны үйренуге тиіспіз. Ал қазақ тілі барлық Қазақстанды біріктіріп, жақындастырып өзара түсіністік пен сүйіспеншілікке жетелейді», – деді [2].

Жауапкершілікті тіл саясаты қазақ ұлтын біріктіруші басты факторлардың бірі болып табылады. Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз. Біздің міндетіміз – оны барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту. Біз ұрпақтарымызға бабаларымыздың сандаған буынының тәжірибесінен өтіп, біздің де үйлесімді үлесімізбен толығымен түсетін қазіргі тілді мұраға қалдыруға тиіспіз. Бұл – өзін қадірлейтін әрбір адам дербес шешуге тиіс міндет. Мемлекет өз тарапынан мемлекеттік тілдің позициясын нығайту үшін көп жұмыс атқарып келеді. Қазақ тілін кеңінен қолдану жөніндегі кешенді шараларды жүзеге асыруды жалғастыру керек. Біз 2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын қарпіне, латын әліпбиіне көшіруге кірісуіміз қажет. Бұл – ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселе. Бір кезде тарих бедерінде біз мұндай қадамды жасағанбыз.

Балаларымыздың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы – қызық тілін жаңғыртуға жағдай туғызады.

Біз қазақ тілін жаңғыртып жүруге тиіспіз. Тілді заманға сай үйлестіріп, терминология мәселесінен консенсус іздеу керек. Сонымен қатар, әбден орныққан халықаралық және шет тілінен енген сөздерді қазақ тіліне аудару мәселесін біржолата шешу қажет. Бұл мәселе оқшауланған қайраткерлердің ортасында шешілмеуге тиіс. Үкімет мұны реттегені жөн. Бүкіл әлемде бірдей қабылданған терминдер бар. Олар кез келген тілді байытады. Біз өмірді өзіміз күрделендіре түсеміз, түсінбестікке бой алдырып, ақыл ойды сапырылыстырамыз, көнерген сөздердің шырмауынан

шықпаймыз. Мұндай мысалдар аз емес. Қазақ тілін дамыту саясаты одан жерінуге, тіпті қазақтардың өздерінің бойды аулағырақ ұстауына ықпал етпеуі керек. Керісінше, тіл Қазақстан халқын біріктіруші болуға тиіс.

Т.В. Жеребило лингвистикалық терминдер сөздігінде келесі анықтама берілген: 1) «Үштілділік – бұл мемлекеттегі, аудандағы, қаладағы, ауылдағы, яғни белгілі бір аймақтағы үш тілдің пайдаланылуы және әрбір тіл нақты қарым-қатынас сферасында қолданылады; 2) Индивидтің өзінің коммуникативті мүмкіндіктеріне қарай үш тілді меңгеруі [3].

В.Ю. Михальченконың социоллингвистикалық терминдер сөздігінде жоғарыдағы анықтамаға ұқсас мінездеме береді: 1) «Үштілділік – бұл аумақтық шекарадағы үш тілдің пайдаланылуы (мемлекет, аймақ, қала, ауыл). Әдетте, бұл тілдің әрбіреуі белгілі бір қарым-қатынас сферасында қолданылады. Мысалы, Гунзиб ауылында (Дагестан Республикасы) гунзиб, авар және орыс тілдері қолданылады. Гунзиб тілі отбасылық және күнделікті қарым-қатынаста, дәстүрлі шаруашылық қызметте, діни сферада және бастауыш білімде оқытудың көмекші құралы ретінде пайдаланылады. Авар тілі бастауыш оқыту құралы, ал орыс тілі орта мектепте қолданылады. Орыс тілі сонымен қатар ресми іс-қағаздар жүргізу тілі болып саналады. Ұлтаралық қарым-қатынас тілі болып коммуникативті серіктеске байланысты авар немесе орыс тілі қолданылады; 2) Индивидтің коммуникативті қажеттіліктеріне байланысты үш тілді меңгеруі [4].

Б. Хасанұлы бойынша, үштілділік – «гетерогенді әлеуметтегі бір этнос өкілдерінің үш тілді кезекпен қолдануы» [5, 356 б.].

Қазақстанның Болон үдерісіне енуі Қазақстан Республикасындағы үштілділіктің дамуында үлкен рөл атқарды. Болон декларациясының ұстанымдарына сәйкес Қазақстанда қазақ және орыс тілдерімен қатар ағылшын тілі де қолданылуы тиіс, яғни көптілді білім беру жүйесі іске асуы қажет. Болон үдерісінің мақсаты – әлемдегі мықты бәсекеге қабілетті білім беру жүйесін құру.

Қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгеру қажеттілігі үштілділік білім беру базасын қалыптастырады. Дегенмен, тілдік жоспарлауды бір деректі ескеру қажет: Қазақстанда екітілділік – бұл жасерекшелікке, ұлтқа тәуелді емес, республиканың барлық тұрғындары арасында өтіп жатқан табиғи үдеріс, ал үштілділік – бұл реттелмелі және қалыптасушы үдеріс.

М.С. Филимонова мен Д.А. Крылов айтулары бойынша үштілділік заманауи әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде келесі факторлар ықпалымен дамиды: әлеуметтік-мәдени компонент рөлінің күшеюі; бірегей білім беру кеңістігін құру; көптілді білім беру қажеттілігі; әлемдік ақпараттық кеңістіктің дамуы [6].

Осылайша, «көптілділіктен» «үштілділікке» ауысу мағынасы – әрбір қазақстандық үш тілді меңгеруге баулу қажет, ал мектеп және жоғары оқудағы білім беру жүйесі осындай шынайы мүмкіндіктер беруі тиіс. Соңғы нәтиже – Қазақстан экономикасының қарыштап дамуына септігін тигізу, оның бәсекеге қабілеттілігін және әлемдік кеңістікке сәтті кірігуін қамтамасыз ету.

Ғылыми жоспарда Қазақстандағы тілдік саясатты зерттеу үшін Э.Д. Сүлейменова, О.Б. Алтынбекова, М.М. Аренов, Г.А. Базарбаева, Л.А. Байдельдинова, А.И. Басқақова, Г.А. Досмухамбетова, С.З. Зиманова, Р.К. Қадыржанова, А.Т. Қайдарова, К.Е. Кушербаева, С.О. Оразалинова, Ж.С. Смағұлова, М.С. Сужикова және т.б. жұмыстары құнды болып есептеледі.

Тілдік саясат – мемлекет, класс, партия, этностың тілдік құрылымдарды функционалды үлестіруді сақтап қалу немесе өзгерту үшін, пайдаланатын жаңа тілдік нормаларды енгізу үшін қабылдайтын шаралар жиынтығы. Тілдік (тілді таңдау) және лингвистикалық (тілдік норманы таңдау) мәселелерді шешу амалдары мәдениет облысындағы саяси және идеологиялық мақсатта белгілі бір класстың, этникалық қауымдастықтың мүддесімен анықталады. Тілдік саясат тиімділігі әлеуметтік-саяси, идеологиялық, психологиялық, эстетикалық факторларға тәуелді [7, 116 б.].

Қазақстанның тілдік саясаты мемлекеттің тілдік мәселелер сұрақтарына қатысты тұрақталған көрінісі болып табылады, және ғалымдар бұны орталықтанған, перспективті, демократиялы, интерұлтты, конструктивті, экзоглотты саясат деп атайды.

В.Б. Галимьянова конструктивті тілді саясат – тілдің әлеуметтік-коммуникативті қызметін кеңейту, әдеби тілдерді дамытуға бағытталған мемлекеттік саясат деп түсінеді. Деструктивті саясат аз ұлттар тілінің әлеуметтік-коммуникативті қызметін төмендетуге жетелейді. Орталықтанған тілдік саясат – мемлекеттің жүргізетін міндетті шаралар жүйесі. Орталықтанбаған тілдік саясат – бұл белгілі бір аумақтағы, сол жердің билік органдарының саясаты және ол басқа аумақтарда күшін жояды [8, 116 б.].

Тілдік саясатты анықтау барысында тіл қызметін реттеу қажет. Тілді реттеу дегеніміз – заңнамалық шаралар қабылдану арқылы немесе нақты ұлттық-шекаралық құрылымдардағы

мемлекеттік орган арқылы тілді қолдану мінезі мен сферасына, тіл болмысының жүйесі мен формасына мақсатты әсер ету [9].

Қазақстанның мемлекеттік тілдік саясаты келесі заңнамалық құжаттармен реттелген: Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995ж.), Қазақстан Республикасының тілдік саясат Концепциясы (1996ж.), «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (1997ж.), Тілдердің қызмет етуі мен дамуы мемлекеттік бағдарламасы (1998ж., 2001ж.), Мемлекеттік тілдің даму сферасының кеңейтілуі, оның 2007-2010 жылдары бәсекеге қабілеттілігін дамыту Концепциясы (2010ж.) және тілдік қатынастардың мемлекеттік-құқықтық аспектілерін реттейтін басқа да құжаттар.

2010 жылдың 29 қазанында Қазақстан Республикасының Президентімен *2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында тілдердің дамуы Мемлекеттік бағдарламасы туралы қаулы* жарияланды. Бұл қаулыда қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде институционалды статусын күшейтуге, орыс тілінің социолінгвистикалық белсенділігін сақтауға және ағылшын тілінің әлемдік кеңістікке интеграция құралы ретінде дамуына бағытталған жаңа шарттардағы тілдердің дамуы, нормативті-құқықтық базаның жетілдірілуі туралы айтылған.

Аталған қаулы Қазақстан Республикасы Конституциясының 7 және 93 баптарына; Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі «Қазақстан Республикасының тілдер туралы» Заңына; Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 21 қарашадағы №1122 қаулысымен бекітілген Мемлекеттік тілдің даму сферасының кеңейтілуі, оның 2007-2010 жылдары бәсекеге қабілеттілігін дамыту Концепциясына; 2010 жылдың 1 ақпанында №922 Президент қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарына; 2010 жылдың 21 наурызында №957 Республика Президентінің «Мемлекеттік бағдарламалар тізімін бекіту туралы» қаулысына; Қазақстан халықтар Ассамблеясының XV сессиясында айтылған Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың тапсырмаларын іске асыру шараларының жоспарына; Ұлттық бірлік Доктринасына сәйкес өңделді.

Негізгі бағдарламалық мақсаттар:

1. Мемлекеттік тіл – ұлттық бірліктің басты факторы;
2. Мемлекеттік тілді қолдануды кеңейтуді популяризациялау;
3. Дамыған тілдік мәдениет – интеллектуалды ұлттың әлеуеті;
4. Қазақстандықтардың лингвистикалық капиталын дамыту.

Міндеттерді талдай келе, мынандай қорытынды жасауға болады, негізгі акцент келесі сәттерде көрсетілген: мемлекеттік тілге оқыту методологиясын жетілдіру және стандартизациялау; мемлекеттік тілді оқыту үдерісін ынталандыру және оқыту инфрақұрылымын дамыту; мемлекеттік тілді қолдануға талаптандыру және престижін көтеру; қазақ тілінің лексикалық фондын жүйелендіру және жетілдіру; коммуникативті-тілдік кеңістікте орыс тілін қолдануды сақтау; Қазақстанда тілдік алуантүрлілікті сақтау; ағылшын және басқа да шет тілін оқыту.

Бағдарламаны іске асыру үш кезеңнен тұрады: 1-кезең – 2011-2013 жж.; 2-кезең – 2014-2016 жж.; 3-кезең – 2017-2020 жж. Бағдарламаны іске асырудың 1-кезеңіне мемлекеттік бюджеттен 19 134 946 мың теңге қаражат жұмсалды.

Бағдарламада тілдік саясат мақсатқа жеткізу керек келесі көрсеткіштер келтірілген: мемлекеттік тілді меңгерген ересек тұрғындар үлесі (2017 жылға – 80%, 2020 жылға – 95%); орыс тілін меңгерген республиканың ересек тұрғындар үлесі (2020 жылға – 90%); ағылшын тілін меңгерген республика тұрғындарының үлесі (2014 жылға – 10%, 2017 жылға – 15%, 2020 жылға – 20%); үш тілді меңгерген тұрғындар үлесі (мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдері) (2014 жылға – 10%, 2017 жылға – 12%, 2020 жылға – 15%); мемлекеттік білім тапсырысы аясында оқытылатын қазақ тілі мұғалімдерінің саны (жыл сайын 500 адамнан кем емес); қазақ тіліне оқыту Орталықтарындағы оқытушылардың біліктілігін арттыруға бағытталған онлайн режимінде ұйымдастырылған мүмкіндіктерді қолданат қолданатын шаралар үлесі (2020 жылға – 90%); мемлекеттік тіл білуін тексеретін «Қазтест» – азаматтардың қазақ тілін меңгеру деңгейін бағалау жүйесі бойынша сертификатталған мемлекеттік қызметкерлер үлесі (2020 жылға – 100%); мемлекеттік БАҚ эфиріндегі мемлекеттік тілдегі жаңа телевизионды жобалардың көбеюі (жыл сайын 10%-ға); ана тілді оқу бойынша әдістемелік көмек көрсету үшін ұлттық-мәдени біріккен этностар үлесі (2020 жылға – 100%); жалпы орталықтар санының ішінен ағылшын және басқа да шет тілдерін үйрету бойынша қызмет көрсететін мемлекеттік тіл үйрету Орталықтарының үлесі (2014 жылға – 50%, 2017 жылға – 75%, 2020 жылға – 100%); қазақ тілінің терминологиялық фондының реттелу үлесі (2014 жылға – 20%, 2017 жылға – 60%, 2020 жылға – 100%); ағылшын және басқа да шет

тілдерін үйрету бойынша қызмет көрсететін мемлекеттік тіл үйрету Орталықтарының үлесі (2020 жылға – 100%).

Қойылған міндеттерді іске асыру келесі жұмыстарды атқару арқылы жүзеге асырылады: мемлекеттік қызметкерлердің, мемлекеттік қызметтерді ұсынатын мекемелер, сонымен бірге халыққа қызмет көрсету аясындағы жұмыскерлердің (банктер, сауда мекемелері, қызмет сферасы және т.б.) қазақ тілін меңгеру деңгейіне қойылатын минималды талаптарын анықтау; білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде (ҰБТ және ПГК) мемлекеттік тілді білу деңгейін бақылау және бағалау жүйесін жетілдіру; қазақ тілін меңгеруде қызығушылық танытқан адамдарға деңгей бойынша курстарды ұйымдастыру; қазақ тілін дистанционды оқытуды енгізу; қазақ тілінде сөйлейтін танымал отбасыларды PR жұмыстарға тарту арқылы мемлекеттік тілді отбасылық құндылық ретінде популяризациялау; ірі қоғамдық қозғалыстар, акциялар, жобалар ұйымдастыру; мемлекеттік тілде жүргізілетін жаңа телевизионды каналдарды құру арқылы тілдік ортаның қалыптасуында БАҚ рөлін күшейту; халықаралық коммуникация, ойын-сауық, бос уақыт аясында қазақ тілін қолдану; айтыс, мүшайра, дебатты турнирлер ұйымдастыру және өткізу.

Осылайша, Қазақстанда өткізілетін тілдік саясат полиэтникалық ел тұрғындарының қажеттіліктеріне жауап береді: бір жағынан, барлық этникалық тілдер үшін «тілектестік» кеңістігі құрылады; екінді жағынан, байырғы этнос тілдерінің қолданылуы үшін барлық жағдайлар келтірілген.

Сонымен қатар, мемлекеттік саясат «әрбір қазақстандықтың лингвистикалық капиталын» қалыптастыруға бағытталған, ол үш компоненттен тұрады: қазақ-орыс-ағылшын. Осы бағыттағы жұмыстар республиканың барлық білім беру мекемелерінде жүргізіліп жатыр.

Көп тілді білім берудің негізгі мақсаты – оқушыларды білімді, тәрбиелі, дарынды, жан-жақты тұлға ретінде қалыптастыра отырып, оларға өздерінің білімін әрі қарай Қазақстаннан сырт елдерде, мысалы, Ресей, Еуропа, Америка мен Азияның алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындарында жалғастыруына мүмкіндік беру. Бұл өз алдына білім беру сапасының, ғылым салаларының дамуы мен ілгері басуына алып келуі тиіс. Әлемдегі дамыған елдердің санатына енуі көздеген халықтың басты мақсаты сауатты ұрпақ тәрбиелеу. Ол дегеніміз – ана тілін терең меңгерген, сол тілде еркін сөйлей алатын, сонымен қатар бірнеше халықтың тілін білетін ұрпақты тәрбиелеу болып табылады. Білім мен ғылымның, инновацияның, жалпы Қазақстанның дамыған жағдайында Елбасы біздің алдымызға үш тілді меңгеру қажеттігін қойды. Бұл еліміздің ертеңіне қажетті аталмыш жобаны халқымыздың негізгі топтарына белгіленгендігі айқын. Солардың бірі – мектепке дейінгі білім мен тәрбие беру мекемелерінде кеңінен енгізу қадамдары. Еліміздің ертеңі, халқымыздың болашағы оқушы жастар көп тілді білім алып жатса, соның негізінде тамыр тереңдететін, жапырақ жайқалтатын тәуелсіз Қазақстанның мақтаныштары болмақ. Сонымен қатар, осы тұста А.Байтұрсыновтың тіл үйренуге қатысты мына пікірін еске түсірген жөн: «Бала ең алдымен, өз ана тілінде ойлауы, сөйлеуі, білім алуы шарт». Демек, ана тілінің нәрімен сусындап, өз ойын еркін жеткізуге дағдыланған балаға екінші, үшінші, төртінші тілдерді толығымен үйретуге болады. Сондай-ақ, орта білім беретін мектептердің өзінде оқушылардың үш тілді бірдей деңгейде меңгеруі де білім сапасына байланысты екендігі белгілі. Мұндай нәтижеге қол жеткізу мүмкіндігі, негізінен тілдерді тереңдетіп оқытатын гимназиялар түлектерінде басым деуге болады. Сондықтан, қандай мектеп болмасын, ең бірінші кезекте шәкірттерінің мемлекеттік тілде еркін сөйлеуі, яғни, қазақ тілін жетік меңгеруі міндеттелуі тиіс. Алайда, Қазақстан азаматтарының, яғни, біздің парызымыз – «өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» дегендей, мемлекеттік тілді меңгеріп қана қоймай, шет тілдерді де білу деген пікір білдіреміз. Көп тілдік, үш тұғырлы тіл ұлт келешегінің де, ұрпақ келешегінің де кілті екендігі бәрімізге мәлім. Сонымен, біз көрсеткендей тілдердің үш тұғырлылығы – уақыт талабы. Үш тілді білу жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашады. «Үш тұғырлы тіл» идеясы – жарқын болашақтың кепілі болып табылады [10].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ҚР «Тілдер туралы» Заңы. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі № 151 Заңы
2. Рысбаева Г.К. «Шетел тілін білу-жас ұрпақтың бәсекеге қабілеттігінің кепілі», «Мектептегі шет тілі» журналы 2012, № 3, 3-6 б.
3. Жеребило, Т.В. Термины и понятия лингвистики. Общее языкознание. Социоллингвистика. Словарь-справочник. - Назрань: ООО «Пилигрим», 2011. - 280 с.
4. Словарь социоллингвистических терминов / Кожемякина В.А., Колесник Н.Г., Крючкова Т.Б., Парфенова О.С., Трушкова Ю.В., Биткеевой А.Н., Горячевой М.А.; отв.ред. В.Ю. Михальченко. - М.: Институт языкознания РАН, - 312 с.
5. Хасанулы, Б. Языки народов Казахстана: от стратегии молчания к стратегии развития (социопсихоллингвистические аспекты) / Б.Хасанулы. - Алматы: Арда, - 356 б.

6. Филимонова, М.С. Билингвизм как тенденция языкового развития современного общества /М.С.Филимонова, Д.А.Крылов //Современные проблемы науки и образования. — №1. — 133-136 с.
7. Швейцер, А.Д. Введение в социолингвистику: учебник / А.Д.Швейцер, Л.Б. Никольский. — М.: Высшая школа, 1978. — 216 с.
8. Галимьянова, В.Р. Языковая ситуация как социолингвистическая проблема: монография /В.Р.Галимьянова. — Нефтекамск: РИО НФ БашГУ, 2007. -116 с.
9. Жикеева А.Р. Специфика двуязычия Костанайской области /А.Р.Жикеева // Вестник ЧелГУ. Сер. Филология. Искусствоведение. - 2010.- № 7 (188) - 52 с.
10. Табынұлы Т. «Үш тұғырлы тіл: Бәсекеге қабілетті ұлт болудың бірінші сатысы» // «Айқын апта» газеті - 2011 жыл, 29 наурыз.

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫ ҰЖЫМЫНДАҒЫ "КИКІЛЖІҢ" МӘСЕЛЕСІ

Шағырбаева М.Д., педагогика білім беру менеджмент кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты

Серікқалиева Дидар., «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 4 курс студенті, әл-Фараби атындағы ҚазҰҰ, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Тәуелсіз Қазақстан мемлекетінде өскелең ұрпақты тәрбиелеу тиімділігін арттыру өзекті мәселелердің бірі болып тұр. Еліміздегі өзгермелі және кейде алдын ала болжанбаған әлеуметтік-саяси жағдайлар тәрбие үдерісін айтарлықтай күрделендіре түсті, тіпті жастардың қиын тұлғаарлық қатынас жағдайында тәрбие мәселесі алдыңғы қатарға жылжыды. Бұл жағдай жасөспірімдерден жеке даралық, икемділік пен іскерлікті және жалпыадамзаттық құндылықтарға негізделген жаңа тұлға болуды талап етеді.

Мұндай қасиеттер қоғамымызды көптеген қиыншылықтарға және көптеген кикілжіңдерге әкеп соқтырады. Статистика бойынша мұндай үдеріс әр түрлі әлеуметтік және демографиялық топтар арасында байқалады. Көбінесе жастар немесе жасөспірімдердің кикілжіңге түскіштігінің көрсеткіші өте жоғары. Әсіресе мектеп қабырғасындағы оқушылар арасындағы кикілжің мәселесі өзекті болып саналады. Оқушылардың, әсіресе жасөспірімдердің жеке адам болып қалыптасуы барысында, бұл өтпелі кезеңді басынан өткізуінде көптеген қиыншылықтарға кездеседі: әлпештеген балалық шақтан өз беттік өмір сүру, ағзаның үйлесімді күрт өзгеруі, т.б. факторлар баланың индивидтік қалыптасуында көптеген қарама-қайшылықтар, түсінбеушіліктер туындап, қоршаған ортадағы тітіркендіргіштерге әр түрлі жауап қайтаруда өзгереді. Соған байланысты жасөспірімдердің қылығы кикілжіңге жақын болады. Жасөспірімдер мен жеткіншектердің кикілжіңдік қылықтарының жаңа түрлері пайда болуда: ішімдікке салыну, нашақорлық, бұзықшылық сонымен қатар жезөкшелік, қоғамдық ережелерді бұзу, т.с.с. міне осындай факторлар көптеген кикілжіңдерге әкеп соқтырады.

Бұл әлеуметтік құбылыстардың немесе процестердің негізін түсіну үшін сөздің этимологиялық мағынасын анықтаған жөн. Латын тілінде қолданатын «conflictus» сөзін құраған лингвистикалық элементтерінің мағынасын анықтасақ, бұл сөздің мәні айқын болады. Бұл сөздің түбір алдына жалғанған «con» буынынан тұрады, ол біреумен бірге, біреуге қарсы, бір уақытта, бірге деген мағынаны білдіреді және «flictus» («fligo») етістігінен құралған. Бұл етістік ұру, итеру, құлату деген мағынаны білдіреді [1].

Конфликт — өзара әрекет барысында әр жаққа бағытталған мақсаттардың, қызығушылықтардың, позициялардың, көзқарастар немесе пікірлердің соқтығысуы; қарама-қайшылықтардың өткір шиеленісуі және мәселеге қатысты екі немесе одан да көп қатысушыларының күресі [2].

Адам өркениеті тарихы шиеленістердің көптүрлерімен бірге даму процесінде қалыптасқан. Ежелгі заманнан-ақ адам қоғамы пайда болған шиеленістерді тиімді жолмен шешу әдіс-тәсілдерді іздестіріп, шиеленіссіз қоғамда өмір сүруді армандайды. Ежелгі құлпы тастарда, Қорқыт ата еңбектерінде адамаралық қатынастарда шиеленістерге жол жоқ деген пікірлерін білдіріледі. Ұлы Әбу Насыр Әл-Фараби «адамдар арасында қарым-қатынас болмаса ол өзімен өзі және басқалармен шиеленіске түседі» деген ой білдіреді. Жүсіп Баласағұн “Құтты білік” еңбегінде, Махмұд Қашқари де адамдардың арасындағы жақсы қасиеттерге көңіл бөлген. Кикілжіңдер мәселесі бірнеше ғылымның зерттеу объектісі болып табылады. Олар: социология, психология, әлеуметтік психология, саяси экономика, политология, криминалистика, педагогика және бірнеше математикалық ғылымдар. Оның бағасын анықтау өте қиын.

Кикілжің – бұл қоғамдық ортаны анықтаудың басты элементі, қоғамның әлеуметтік динамикасы мен дамуын қарастырушы.

Кикілжіңнің туындауындағы себептері өте көп, бірақ оларды үш категорияға бөліп көрсетуге болады:

• Ресурстар. Ресурстар айналасында туындаған кикілжіңдер өте қарапайым болып саналады. Бірақ бұдан өршіген кикілжіңдер өте күрделі болады.

• Психологиялық қажеттіліктер: Достық, басқару, топтың құрамына кіру, табыс.

• Құндылықтар – біздің сенімдеріміздің жүйесінің негізі.

Бұл себептер кейде аралас, кейде бір өзі кикілжің туындатады. Сенімдік құндылықтардан туындаған кикілжіңді шешу өте қиын болады, себебі бұл құндылық жеке тұлғаны және оның өмір сүру маңыздылығын құрайды.

Басқаша жүйелеу:

• Негізгі (базальді) қажеттіліктер – тіршілік ету үшін - су, тамақ, ауа және т.б.

• Бөлектендіретін құндылықтар – мысалы, әртүрлі дінге сенетін адамдардың құндылықтары мен қызуғушылықтары сәйкес келмейді.

• Әртүрлі қабылдау – адамдар болып жатқан ситуацияны әр түрлі қабылдайды. Мысалы, екі адам досының көйлегінің түсіне дауласуы мүмкін. Себебі, әр адам бір түсті әртүрлі қабылдайды.

• Әртүрлі қызуғушылықтар – мысалы, екі оқушы кешке киноға немесе туған күнге баратыны туралы дауласуы мүмкін.

• Шектелген ресурстар - өмірде әрқашанда бір нәрсе жетпей тұрады. Мысалы, өмірде барлығы бай емес, себебі ақша – шектелген ресурс.

• Психологиялық қажеттіліктер – бұл қажеттілік, бізге өзімізде сенімділік болу үшін өзіміздің қажет екендігімізді және маңыздылығымызды түсіну үшін қажет. Мысалы, бізді жақсы көру бізге өте қажет [3].

Кез-келген кикілжің келіспеушілік жағдайдан пайда болады, бірақ та кез-келген келіспеушілік жағдай кикілжіңге алып келеді. Кикілжіңдік жағдайдың туу себептері бар. Олар:

1. Ақпараттық. Әрбір кикілжіңнің негізінде ақпарат жатыр. Ол қақтығысқа түскендердің бір жағына тиімді, екінші жағына тиімсіз болуы мүмкін, шынайы немесе жалған, дәл емес фактілер болуы мүмкін, қарым-қатынас кезінде жалған хабар келуі мүмкін.

2. Құрылымдық фактор. Кикілжің әдетте әлеуметтік топтардың формальді немесе формальді емес ұйымдасуының нәтижесінде туындайды. Бұған мына мәселелер кіреді: жекелік, әлеуметтік статус, әртүрлі әлеуметтік нормалар мен стандартты құрылымдар кіреді.

3. Бағалаушылық фактор. Бұл қолдап отыратын немесе терістейтін ұстанымдар. Олар қоғамдық, топтық не жекелік нанымдар жүйесі, идеялогиялық, мәдениеттік, діндік, этикалық, саяси мамандық бағалаулар мен қажеттіліктер.

4. Қарым-қатынас факторы. Бұл қатынас кезінде немесе ол болмаған жағдайда қанағаттану сезімімен байланысты. Бұл жағдайда қатынастың негізінен, оның мәнін, өзіне және өзгеге байланысты қатынастың мәнділігіне, қылығына өзіндік және кәсіби мақсатқа және өзіндік мақсатқа байланысты болуы.

5. Мінез-құлықтық фактор. Егерде қызуғушылықтарға қысым көрсетілсе, өзіне-өзі баға берудің бұзылуынан, қауіпсіздікке қысым көрсетілсе, неше түрлі шарттар әділетсіздіктер пайда болса, мінез-құлықта эгоизм, жауапкершіліктің жоқтығы, онда бұл фактор кикілжіңдік ситуацияға алып келеді. [4].

Соңғы жылдары кикілжіңдерді шешу тәжірибесін талдауға арналған зерттеу монографиялары, оқулықтар мен оқу құралдары жарық көрген. Әңгімелесу, кикілжіңдерді тиімді алдын алу және тиімді шешу жолдарын зерттеуге арналған зерттеулер кең танымалдыққа ие болып отыр. Зерттеуші ғалымдар А.Я. Анцупов және А.И. Шипиловтың «Конфликтология» оқулығында конфликт саласына іргелі шолу жасалған, түрлі ғылым салаларынан алынған конфликті жайлы ғылыми білімдерді жүйелеуге және жалпылауға тырысқан.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде мектепшілік кикілжіңдерге назар аударған ғалымдар Н.В. Жгутикова, А.И. Кочетов және Н.Н. Верцинская Р.В. Овчарова, М.М. Рыбакова және т.б. Бұл ғалымдардың пікірінше, кикілжіңдердің басым бөлігі педагогтың дұрыс емес іс-әрекетінен туындайды, сонымен қатар жасөспірімдер арасындағы кикілжіңдерді шешуде де педагогтардың рөлі маңызды. Сондықтан да жасөспірімдер арасындағы кикілжіңнің алдын алу мен шешу көбінесе педагогтың жеке тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты: педагогикалық қарым-қатынас орната алу білігі және стилі, кәсібилік, педагогикалық такт, адамгершілік тазалық. Бұл жайлы Н.В. Антонова,

Е.В. Первышева зерттеуші ғалымдардың пікірінше жасөспірімдер арасында кикілжің қалыпты құбылыс және оның қажеттілігін негіздейді, бала тұлғасының дамуында кикілжің міндетті түрде болатын жағдай деп есептейді. Кикілжіңдер көбірек позитивті міндеттер атқарады.

Жасөспірімдер арасындағы тұлғааралық конфликтілердің туындау себебін қарастыра отырып, сызба түрінде көрсетеміз.

Тұлғаарлық қатынас саласы бойынша		
оқу	отбасылық	қоғамдық
Бағыты бойынша		
Көлденеңінен	Тігінен	
жалғыз иерархия: жасөспірім-жасөспірім	әртүрлі иерархия: жасөспірім – ересектер (мұғалімдер, ата-ана және т.б.) жасөспірім – кіші жастағылар	
Себебі бойынша		
мақсаттар конфликті	көзқарастар конфликті	сезімдер конфликті
Шығу себебі бойынша		
Объективті	Субъективті	
-ресурстық-материалдық себептер	-тұлғаның жыныстық, жастық, жеке	
-әлеуметтік-қатынастық себептер	-дара ерекшеліктері	
Өту ұзақтығы бойынша		
Тез өтетін (динамикалық)	Ұзаққа созылатын (тұрақты)	
-өткір динамикалық	-өткір тұрақты	
-өмір үшін қауіпті	-психикалық жағдай үшін қауіпті	
Қосымша сала бойынша		
Конструктивті	Деструктивті	
-іскерлік	-тұлғалық	
-жасампаз	-бұзушы	
Оқиғаның объективті жағдайы мен кикілжіңді тараптың жағдайын бағалауына байланысты		

шынайы	кездейсоқ	әдейі	атрибуттық емес	латентті	жалған
Салдары бойынша					
Позитивті			Негативті		
Соқтығысу формасы мен дәрежесі бойынша					
ашық және жабық		кенеттен, бастамашы		шарасыз, мәжбүрленген, мақсатқа бағытталған	
Ретке келтіру әдістері мен көлемі бойынша					
кереғар және ымыралы		толық немесе бір бөлігі шешілетін		Келісімге немесе бірлесуге алып\келуші	

Сонымен, ғылымда қазіргі таңда кикілжіңдер қоғамдық өмірдің нормалы құбылысы ретінде анықталады; кикілжіңнің дамуы және анықталуы көптеген ғылымдардың мәселесі болып табылады. Педагог, психолог және т.б. ғылым саласы зерттеушілерінің еңбектері арқылы педагогикалық процестегі кикілжіңді жағдайды алдын-алудың кейбір педагогикалық-психологиялық, әлеуметтік мәселелерін ашуға тырыстық. Педагогикалық үдерістегі кикілжіңді жағдайды алдын-алу – бұл тұлға психологиясының қалыптасып, одан әрі дамуында жағымды қарым-қатынастың орны ерекше екендігін көрсетеді, яғни кикілжіңді алдын-алу оны болжауды білдіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Дмитриев А.В. Конфликтология. Изд. Гаролрики, Москва 2001.
2. Коджаспирова Г.М. Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогика. – Москва: ИКЦ «МарТ»; 2005. – 448 с., 141 б.
3. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта.- Москва: Аспект Пресс, 1996
4. Запрудский Ю.Г. Социальный конфликт. Ростов: Феникс, 1996.

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАУАПКЕРШІЛІГІН ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Төлешова Ұ.Б. педагогика білім беру менеджмент кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты

Нұрқасымбаева Ж.Н. «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 4 курс студенті, әл-Фараби атындағы ҚазҰҰ, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Қазіргі уақытта назар аударарлық мәселелердің бірі – дамып, өзгермелі болып отырған экономикалық жағдайда өмір сүруге дайын тұлға ғана емес, қоғамдағы шынайы өмірге белсенді қатысып, оны жақсартуға өз үлесін қоса алатын, бәсекеге қабілетті, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру болып табылады. Осыған орай жеке тұлғаға қойылатын талаптардың ішінде алдыңғы орынға мынандай қасиеттер шығады: әлеуметтік жауапкершілік, белсенділік, шығармашылық, жоғары кәсіби деңгейлік сауаттылық, кең дүниетаным ж.т.б.

Кез-келген адам өз таңдауын толығымен ұғынған кезде, өзін әлемнің бір бөлігі екенін сезінген кезде ғана өмірін жақсы жаққа өзгерте алады. Мектептегі кез-келген оқушыны «біз болашақта қандай адам боламыз?» деген сұрақ мазаласа, оқушыларды тәрбиелеу мен олардың бойында жаңа адамгершілік құндылықтарды орнықтыру қиынға соқпас еді. Сондықтан, оқушы алдымен өзінің бойындағы жауапкершілік пен қатар қоғам алдындағы жауапкершілігін сезіне білуі керек, ал біздер, педагогтар, сезіндіре білуіміз керек. «Жауапкершілік» сөзін естігенде көңілсіздік пайда болып, алып жүру қиын ауыр жүк ретінде қабылдайтын адамдар да бар. Алайда, жауапкершілік

тұжырымдамасына басқаша көзқарас қалыптастырып жауапкершілік арқылы еркіндікті сезіндіру біздің басты міндетіміз.

Жауапкершілік – бұл қоғамда немесе ұжымда қабылданған жеке тұлғаның алға қойған мақсатын және нормасын іске асыру нәтижесіндегі іс-әрекеті. Жеке жауапкершілік адамның ортақ жұмысқа деген ортақтық сезімін оның істелінбеген міндетінің жоқ болуын туғызады. Ол белгілі бір топтың ғана мүшесі болатын жағдай іс жүзінде кездеспейтіндіктен, жеке адамның әр түрлі топтарға қатысты жағдайын, сондай-ақ оның әрбір топқа қатысты функционалдық мүмкіндіктерін талдау үшін әлеуметтануда әлеуметтік мәртебе мен әлеуметтік рөл ұғымдары пайдаланылады.

Жауапкершілік төмендегідей түрлерге бөлінеді: *азаматтық құқықтық жауапкершілік, этникалық жауапкершілік, әкімшілік жауапкершілік, экономикалық жауапкершілік, экологиялық жауапкершілік, материалдық жауапкершілік, шектеулі жауапкершілік, шектеусіз жауапкершілік, заңды жауапкершілік* және т.б. болып бөлінеді.

«Жауапкершілік» ұғымы әртүрлі аспектіде қолданылады. Жеке айтатын болсақ: әлеуметтік, рухани, экономикалық және юридикалық жауапкершілікті кездестіруге болады. Адамдардың мінез-құлқын, әлеуметтік топтарды реттеу әлеуметтік нормалар негізінде және әлеуметтік бақылау арқылы жүзеге асады.

Д.А. Леонтьев «Жауапкершілік – тұлғалық еріктік сапа, адамның өзіндік іс-әрекетіне бақылау, өзіндік парызын өтеу» -деген болатын.

Адамның өз тағдырына деген жауапкершілігін Сартр жалпыадамзаттық дәрежеге дейін көтереді, адам өзін ғана емес, жалпы адам атаулыны тандайды, «біздің жауапкершілігіміз біз ойлағаннан әлдеқайда үлкен, себебі ол бүкіл адамзатқа қатысты», -деген ой айтады.

«Үрей», «күйзеліс», «жатсыну» секілді сезімдердің пайда болуын да Сартр осы адам тандауы мен жауапкершілігінің қиындығымен түсіндіреді. Тандау жасауға, белгілі бір шешімге келуге тиісті адамның жауапкершілік сезімінен құтыла алмай, мазасыз күйге түсетіні анық.

Адамның осы күйін белгілі қазақ философы Ғарифолла Есім *«жар жағасы»* ұғымы арқылы өте дәл жеткізеді. Тағдыр, тандау мәселесі жақсы адамға ғана тән, жаман адам бұл сұрақтармен басын ауыртпайды, жанын қинамай, өмір ағымына ілесіп өмір сүре береді. Ал жақсы адам тек ізгілік іске, адамгершілігіне кір келтірмейтіндей өмірге ұмтылады. Жақсының өмірі өте күрделі, себебі адам қателік жасамай тұрмайды, жамандыққа бой ұру оп-оңай. Жамандық жасамақ түгілі ол туралы ойдың санадан орын алуы жақсы адам үшін адамгершілік жолынан ауытқумен бірдей, сондықтан да «жақсы адам үнемі жар жағасында, аяғынды сәл шалыс бассаң, астында меңіреу күз жатыр. Сонымен, жақсылық деген жауапкершілік деп бір түйін жасауға әбден болады».

Осы жауапкершіліктен туған жар жағалап өмір сүруден жақсы адам қашып құтылмақ емес, ол оның алдынан үнемі шығып отырады.

Менің ойымша, одан қашып құтыламын деп әуреленудің де қажеті жоқ, себебі жар жағасында өмір кешу - адам атына сай болып өмір сүрудің ішкі рухани дінгегі секілді. Жақсы адам пендешілікке салынып, жамандыққа қадам жасаған сәтте осы жар жағасы оны тоқтатады, жаман істен қайтарып отырады. Жар жағалап немесе жар басында өмір сүру қаншама қиын десек те, осылай өмір кешудің өзі бір ғанибет десек, артық болмас. Жамандықтан қашып, азап шегіп жеткен жақсылық өмір ғана мәнді болмақ, сондықтан да адам ғұмыры - жар жағалау, жақсылық пен жамандықтың аддында тандау жасау оның мандайына жазылған нәрсе. Жауапкершілік ұғымына төмендегідей ғалымдар анықтама берген болатын:

№	Ғылыми еңбектің атауы	«Жауапкершілік» ұғымына анықтамасы
Отандық ғалымдар		
1	Ахтаева Н.С., Әбдіғапбарова А.І., Бекбаева З.Н. Әлеуметтік психология: Оқу құралы. - Алматы: қазақ университеті, 2007. - 243б.	<i>Жауапкершілік</i> - тұлғаның мінез-құлқы әлеуметтік-нормалы талаптарға, парызына, міндеттеріне сәйкес әлеуметтік бақылауға тұлғаның мінез-құлқы бағынышты. Бақылау түрлері ішкі және сыртқы болып бөлінеді. Жауапкершілік – ол тұлғаның қоғамға, қоғамның тұлғаға қойылған объективті талаптарын бұжытпай орындауы. Индивидтің неғұрлым реалды мүмкіндігі және құқықтары кең болса, соғұрлым жауапкершілігі жоғарылайды. Тұлғаның әлеуметтік міндеті - өзінің мінез-құлығын белгілі стандартқа бағындыруы.
2	Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. - Алматы: «Сөздік-Словарь», 2006. - 384 бет	<i>Жауапкершілік</i> – адамның белгілі бір іске, тапсырылған міндетке жауапкершілікпен қарап, оны қалай да орындап, жүзеге асырып отыратын адамгершілік қасиеттің көрінісі.
Ресейлік ғалымдар		
1	А.П. Чермина	Проблема Жауапкершілікті екі концепцияға жіктейді: <i>біріншісі</i> – абсолютті

	ответственности в этике: Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата философских наук/ Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. - Ленинград :[б. и.], 1965. - 21 с.	жауапкершілік концепциясы, <i>екіншісі</i> – жауапкершіліктің мүмкінсіздігі концепциясы. Егер экзистенциализмде индивидтің айналасында өтетіндерге абсолютті моралды жауапкершілігін нақтыласа, психоанализ теориясы моралдік жауапкершіліктің жоқтығын айтады. Еркіндік адамның өлшем масштабы болып табылады, ол саналы тандау арқылы шектеледі. Батыс философиясында, заң әдебиет-терінде «жауапкершілік» пен «себептілік» ұғымдарын теңестіретінін байқауға болады.
	Е. А. Суханов как зеркало отечественной цивилистики //Ю. К. Толстой.//Правоведение. - 2008. - № 1. - С. 4-10.	Азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің ескерту-тәрбиелік функциясының айқындаушы маңызы зор. Бәрімізге мәлім, жауапкершілік әлеуметтік өмір аясында адам, қоғамның табиғи өмір сүруі үшін қажетті жағдай туғызуға себепті салдарын тигізетін еркіндікті (соның ішінде ой еркіндігінде) қамтамасыз етуге қабілетті, жауапкершілікті адамдардың мінез - құлқын қалыптастыру құралы болып табылады.
	Тархов В. А. О коллективной (корпоративной) форме собственности // Юрист. –2006. - № 12. - С. 27-29.	«Өзінің істеген әрекетіне жауап бере отырып міндеттеменің реттелу құқығы - юридикалық жауапкершілік » - дейді.
Әлемдік ғалымдар		
1	Кассирер Э. Техника современных политических мифов //Вестн. МГУ. Сер. 7, Философия. 1990. № 2. С. 58- 65.	«Техника современных политических мифов» еңбегінде «еркіндік» сөзін саясатта да, философияда да тұманды, екі мағыналы ұғым деп бағалайды. Ол былай сипаттайды: «Философияда еркіндік – «қажеттілікке», этикада – «жауапкершілікке», саясатта – «тәртіпке» қарсы тұрады.
2	Сартр Ж. П. Тошнота. М., 1998. С. 219.	Еркіндік дегеніміз - адамның арқаланатын жауапкершілік жүгі». Яғни сен еріктісің, бірақ өз ісіңе толығынан басқалардың алдында жауап бер. Адам, бір жағынан, өзі үшін (эгоизм), я болмаса басқалар үшін ғана (альтруизм) емес, өз мүддесін басқалармен бірге ұштастырып өмір сүруі керек.

Жауапкершілік біріншіден, адамның міндетті ісін орындап шығу үшін сол жұмыстың мән-жайын жете түсініп, үнемі мезгілінде атқарудың әдіс-тәсілін қарастырады. Екіншіден, орындаған ісінің өзі мен өзгелерге нендей нәтиже беретінін айқын аңғарып, көпшілікке, қауымға тигізетін пайдасын ойластырып, азаматтық борышын орындайды. Үшіншіден, жеке басы мен қоғам алдында атқарған еңбегінің жемісті екеніне көзі жетіп, барлық қажеттіліктерді қанағаттандырудың негізі еңбек екендігін терең ұғынатын болады. Сөйтіп, қоғам алдында азаматтық борышын атқаруымен бірге, өз басына жүктелген жауапкершілікті орындап шығу кісілік беделді қалыптастырып, іскерлікті шыңдайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Есім Ғ. Жар жағасы. //Жас Алаш. - 2000. - №136
2. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (Теоретические вопросы). Красноярск: Изд-во ун-та, 1985. 119с.
3. Тархов В. А. О коллективной (корпоративной) форме собственности // Юрист. –2006. - № 12. - С. 27-29.
4. Ахтаева Н.С., Әбдіғабарова А.І., Бекбаева З.Н. Әлеуметтік психология: Оқу құралы. - Алматы: қазақ университеті, 2007. - 243б.

ОҚУШЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕТІСТІКТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Төлешова Ұ.Б. педагогика білім беру менеджмент кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты

Омарбаева Б.М. «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 4 курс студенті, ал-Фараби атындағы ҚазҰҰ, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Қазіргі білім берудің негізгі мақсаты - тек білім, білік дағдыларды қалыптастыру емес, сонымен қатар жеке тұлғаның әлеуметтік құнды іс-әрекетке қатысуы үшін оның өзіне және қоғамға қажетті қабілеттерін дамыту. Осы тұрғыдан ойды өрбітетін болсақ, білім беруде тек білімді меңгерту, білік пен дағдыларды қалыптастыру жеткіліксіз. Керісінше білім, білік, дағдылар арқылы жеке тұлғаның үйлесімді түрде эмоционалды, ақыл-ой, адамгершілік, рухани-құндылық, еріктік, дене жағынан толыққанды дамуы, әлеуметтенуі маңызды. Білім беру барысында адам мәдени құндылықтарды,

ғылыми білімдерді меңгереді. Соның нәтижесінде экономиканың, саясаттың, ғылымның, мәдениеттің, өнердің дамуына зор үлесін қоса алады.

Жетістікке ұмтылғанда адамға тұлғалық қасиеттермен бірге даралық ерекшеліктері және ерік сапаларының да әсері мол. Егер бастаған ісін аяғына дейін жеткізсе, қиындықтан момынсымаса шыдамдылық, табандылық танытатын болса міндетті түрде кез келген іс-әрекетте жетістікке жете алады. Жалпы жетістікке жету мотивациясы теориясы 1958 жылдан бастап зерттеліп келеді.

С.Л.Братченко, М.Р. Миронова тұлғалық дамудың мағынасын - «босаңсу, жеке өмірлік жолдағы өзіндік жетілдіру мен маңызды тұлғалық атрибуттарды қабылдау. Толық тұлғалық даму интраперсоналдылық интерперсоналдылықты баспаған жағдайда ғана мүмкін» деп төмнедегідей көрсеткіштерге бөлді.

Тұлғалық өсудің интраперсоналдылық көрсеткіштерге келсі шарттар кіреді:

- Өзін қабылдау;
- Ішкі күйзеліс тәжірибесіне ашықтық;
- Өзін түсіну;
- Жауапкершілік бостандық;
- Біркейлік;
- Динамикалық;
- Интерперсоналдылық критерийлеріне:
- Басқаларды қабылдау;
- Басқаларды түсіну;
- Әлеуметтілік;
- Шығармашылық адаптациялану.

Тұлғалық өсуі өзін-өзі тану, өзіндік даму, өзіндік жетілу және өзіндік кемелденуінен байқалады.

Д.Б.Эльконин «Өзіндік жетілуге, өзіндік дамуға, өзін-өзі кемелдіндіруге қажеттілік өздігінен адам үшін бағалы болып саналады. Олар тұлғалық жетілудің және оның жетістіктерінің көрсеткіші болып табылады. Сонымен қоса, өзіндік даму адамның ұзақ өмір сүруіне ықпал етеді» - деп жазады.

Ал Е.Е. Лушников жетістікке жету мотивациясын оқу әрекетімен байланыстырады. Ол жетістікке жету мотивациясының келесі функцияларын бөліп көрсетеді: танымдық функция (білім алуға ұмтылысы); эмоционалды функция (эмоцияның оқу әрекетіне әсері); интегративті (жеткен нәтижені бағалау және өзіндік бағалау жүйесін бейнелейді). Автордың ойынша, жетістікке жету мотивациясының қалыптасуы педагогикалық құралдар жүйесінің құрылуын талап етеді. Бұл жүйенің жүйесін құрайтын фактор мақсаттар болып табылады.

Адам осы кезеңде өзінің қажеттерін орындау үшін бар мүмкіндігін пайдаланады. Қажеттерін өтеу жолында сыртқы ортаны, табиғатты өзгертуге дейін барады. Қажеттердің өтелуі, өтелмеуі адам психологиясына, оның күйініш - сүйінішіне әсер етеді. Қажеттер орындалу тәсіліне қарай кісіде мазасыздану, не тынышталу, рахат, ләззаттану, не азап шегу сезімдерін туғызады. Қажеттерді өтеу арқылы адам тиісті құралдарды іздестіріп солардың күшімен мақсатқа жетуге тырысады.

«Жетістік» және **«жетістікке жету»** феноменіне философтардың, психологтардың, әлеуметтанушы және педагогтардың көптеген еңбектері арналған.

Жетістік дегеніміз - рухани әрі дене қуатының бір мақсатқа бағыттау және сол мақсатқа жету. Қандай да бір істі тындырымды әрі тыңғылықты істеу де - жетістік. Ойдағыдай істелген іс, жоспарланғандай атқарылған жұмыс, мұрат етілгендей орындалған арман - жетістіктің нақ өзі. Сондықтан жетістік - адам бақытының қайнар көзі. Бұл көзді қаншалықты аршыған адам өмірде соншалықты бақыт табады. **Жетістік** - әлеуметтік жағдайларды немесе статусты өз күштеріне сүйеніп, басқалармен ашық жарыса алу, мысалы, зерттеулерде немесе нарықтағы бәсекеде жеңу.

Алғашқы рет жетістікті адам мотивациясының қайнар көзі ретінде 1930 жылдардың соңында У.Д. Мюррей қарастырды. Қиындықты жеңіп, жетістікке жету оңай емес. Оны жылдам әрі, жақсы етіп орындау жолдарын табу басты міндеті. Қиындық, кедергілерді жойып, жоғары стандартқа жету. Өзін көрсетіп, өзгелермен жарысқа түсу, өз таланты мен қабілеті арқылы өз өзіне деген құрметті арттыру.

Әлеуметтік жетістік - деп адамның топтағы немесе қоғамдағы ұстанымын, жағдайын айтады. Әлеуметтік мәртебе жеке адамның жан-жақты және сонымен бірге жалпылама сипаттамасын: кәсібін, біліктілігін, атқаратын жұмысының сипатын, лауазымын, материалдық жағдайын, саяси ықпалын, іскерлік байланыстарын, ұлтын, дінін, жасын, отбасылық жағдайын, туыстық байланыстарын және т.б. қамтиды.

Барлық әлеуметтік мәртебелерді негізгі екі түрге бөлуге болады: *белгіленген* және *қол жететін мәртебелер*.

Тұлғаның күш-жігері мен сіңірген еңбегінен тыс қоғам тарапынан **белгіленген** мәртебе этникалық шығу тегі, туған жері, отбасы, жынысы мен жасы т.б. факторлармен байланысты. **Қол жеткен мәртебе** адамның өзінің күш жұмсауымен анықталады (мысалы, жазушы, генерал, студент, директор және т.с.с.).

Жетістікке жету мотивациясын дамудың жас ерекшеліктерін бейнелейтін көрсеткіштер Х. Хекхаузеннің жұмыстарында аса үлкен қызығушылықтар тудырды. Оның ойынша, жетістікке бағытталған мінез құлықтың негізі 3 және 13 жас аралығында қалыптасады. Х. Хекхаузен жетістікке жету мотиві және іс-әрекет арасын-дағы байланысты талдай келе, жетістікке жету әрекетінің үш мотивациялық детерминанттарына сәйкес келетін, жетістікке жету мотивацияның жалпы жас ерекшелікке байланысты дамуының үш топтық көрсеткіштерін бөліп көрсетеді:

- 1) табыстың және сәтсіздіктің тартымдылығы;
- 2) тұлғалық стандарт;
- 3) атрибуция типі.

Жетістікке жету мотивациясының даму мәселесін зерттеген Д. Мак-Клелланд кіші және орта саудагерлердің жетістікке жету мотивін арттыру мақсатында мотивациялық тренинг курстарын жүргізді.

Осыған сәйкес мотивациялық тренингтің келесі кезеңдерін бөліп көрсетуге болады:

- 1) Жетістікке жетуді зерттеу және өңдеу;
- 2) Өзіндік талдау;
- 3) Мақсаттарды қою;
- 4) Әлеуметтік қолдау.

К.А. Абульханова-Славская жеке тұлғаның өмірлік стратегияның белсенді белгілерін бөліп көрсетеді:
- өмірдің тәсілін таңдау;
- «керек – бар» қарама қайшылықты шешу біліктілігі;
- өзін-өзі жүзеге асыру үшін жағдайларды құру және шығармашылық ізденіс.

Е.В. Козиевская жетістікке жету мотивациясының феноменін индивидтің кәсіби іс-әрекетімен өзара байланысты деп қарастырады. Жетістікке жетудің кәсіби мотивациясын дамытып және зерттеудің негізгі критерий ретінде жетістікке жетудің кәсіби мотиві ұғымы ұсынылады.

Е.Е. Лушников жетістікке жету мотивациясын оқу әрекетімен байланыстырады. Ол жетістікке жету мотивациясының келесі функцияларын бөліп көрсетеді: танымдық функция (білім алуға ұмтылысы); эмоционалды функция (эмоцияның оқу әрекетіне әсері); интегративті (жеткен нәтижені бағалау және өзіндік бағалау жүйесін бейнелейді). Автордың ойынша, жетістікке жету мотивациясының қалыптасуы педагогикалық құралдар жүйесінің құрылуын талап етеді. Бұл жүйенің жүйесін құрайтын фактор мақсаттар болып табылады.

Жетістікке жету әрекеті адамның ойлап тапқаны, өйткені, сапа стандартына сәйкес міндеттерді қабылдауға міндетті, Сондай-ақ іс-әрекет аяқталған соң өзін - өзі бағалап, жоғары жетістікке, әлде бір жоғары дәрежеде орындап, нәтижесін көруге тырысу, өзінің ақылы мен қабілетін көрсету. Субъект белгілі бір дәрежеде жетістікке жетуге өзін міндетті санайды.

Бұл қажеттілік адамның іс-әрекетінің нәтижелерін жетілдіруге ұмтылысын анықтайды. Жетістікке жету қажеттілігі іс-әрекеттегі жетістікпен тығыз байланысты. Бұл қажеттілік деңгейі жоғары адамдардың арасында толығымен қанағаттандырылады. Жетістікке жету қажеттілігі әлсіз адамдардың іс-әрекетінен байқалмайды. Себебі жетістікке жету қажеттілігі әлсіз адамдардың іс-әрекетінің ішкі мотивациясы да әлсіз болады. Әрбір нақты мотивтің құрылымы адамның әрекеттері мен қылықтарының негізі ретінде анықталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кожакіна, С.О. Формирование социальной успешности подростков: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/С.О. Кожакіна; Фед.гос. бюдж.обр.учр.высш.проф.обр. «Саратовский гос. ун-т. им. Н.Г. Чернышевского». - Саратов, 2014. - 155с.
2. Пятуніна, В.М. Учет гендерной и возрастной специфики в процессе формирования социальной успешности взрослеющей личности / В.М. Пятуніна // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2012. – №1. – С. 238-239.
3. Валентьев, А.Ф. Формирование социальной позиции успешности выпускников образовательного учреждения провинциального города: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.02 /А.Ф. Валентьев; Рос. гос. социал. ун-т. – М., 2007. - 25с.

ИММИГРАНТ ОҚУШЫЛАРДЫҢ МЕКТЕП ӨМІРІНЕ БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Төлешова Ұ.Б. педагогика білім беру менеджмент кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты

Қалыбек А.Н. «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 4 курс студенті, ал-Фараби атындағы ҚазҰҰ, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Ел Президенті Н. Назарбаев «Қазақстанның даму стратегиясы - 2030» кітабында жария етілген мемлекеттік көші- қон саясатындағы басымдықтардың бірі - этникалық қазақтарды өзінің тарихи отанына оралту болып табылады.

ҚР-ның «Халықтың көші-қоны туралы» заңының 1 бабына сәйкес Оралмандар дегеніміз - Қазақстан Республикасы егемендік алған кезде оның шегінен тыс жерлерде тұрақты тұрған (1991жылдың 16 желтоқсанына дейін) және Қазақстанға тұрақты тұру мақсатында келген ұлты қазақ шетелдіктер немесе азаматтығы жоқ адамдар.

Қай елден келген оралман болмасын, олар осы уақытқа дейін туып-өскен жеріне, тіліне, салт - дәстүріне, халқына, климатына икемделіп, бейімделген халық-тар. Қаншалықты өз елім, жерім деп келгені мен жаңа ортада көптеген қиыншылықтар кездеседі. Сол қиыншылықтардың бірі қаншалықты атамекенін аңсап келгені мен жаңа орта, қоғам, адамдар көзқарасы, өзге заңдылықтарға, яғни жаңа климаттық жағдайға, әлеуметтік ортаға икемделуіне, бейімделуіне әкеледі. Сондықтан қандастарымыздың мәселелерін жеңілдету үшін бірқатар жұмыстар істелуі керек, әлеуметтік, қоғамдық көмек пен қатар психологиялық көмектің де қажет екені анық. Сонымен қатар оралмандардың жаңа ортада бейімделуін жеңілдету үшін көптеген жұмыстар атқарылуы тиіс. Ол үшін ең алдымен оралмандардың бейімделуі жағдайын диагностикалап, қандай мәселелер бар соларды анықтап, басқа да көмек жолдарын қарастыру

Егер «оралман» терминіне тоқталатын болсақ, дүниежүзілік практикада бұл термин белгісіз және басқа елдерде қолданылмаған. Қазақстандық тәжірибеде бұл термин «отандастар», «репатрианттар» деген терминдердің баламасы ретінде қолданыла бастады. Жалпы басқа елдердегі этникалық азшылықты құрайтын қандастарымызды «диаспора» деп атаймыз. Ал шегаралық межелеу кезінде көрші Қытай, Монғолия, Ресей, Өзбекстан жерінде қалып қойған этникалық қандастарымызды О.Нечипоренконың терминімен «ирридент» деп атауымызға болады. Сонымен оралмандар- Қазақстан тәуелсіздік алғанға дейін басқа елдерде тұрақты тұрып жатқан және Қазақстанға тұрақты өмір сүру мақсатында келген шетелдік, азаматтығы жоқ қазақ ұлтының өкілдері.

Оралмандар - Қазақстанға көрші елдерден көшіп келген (Қытай, Өзбекістан, Қырғыстан, Иран, Афганистан, Пәкістан және т.б.) этникалық репатриант – қазақтар.

Иммиграция (латынның immigro - көшіп келемін деген сөзі) - мемлекетке басқа елден түпкілікті немесе уақытша тұруға келу (Қазақстан заңнамасы бойынша алты айдан көп мерзімге).

Иммигрант (лат. immigrants - қоныстанушы), көшіп келуші - бір мемлекеттен басқа мемлекетке ұзақ уақытқа (Қазақстан заңдары бойынша алты айдан көп мерзімге) немесе тұрақты тұруға қоныстанушы азамат. Иммигранттар өзінің тарихи отанынан әр түрлі себептермен кетуі мүмкін. Мысалы, экономикалық жағдайға байланысты, яғни материалдық жағдайын жақсарту үшін халқының тұрмыс деңгейі төмен мемлекеттерден дамыған мемлекеттерге жұмыс іздеп қоныс аударады; әскери себептерге байланысты, яғни соғыстан бас сауғалап, басқа мемлекетке көшіп кетеді; саяси себептерге байланысты, яғни мемлекет тарапынан көрсетілген саяси, діни, нәсілдік, ұлттық, т.б. кемсітушіліктерге байланысты қоныс аударуға мәжбүр болады. Иммигрант - оқушылардың бейімделу процесінің күрделілігі бірқатар объективті себептермен күшейтіледі. Ең алдымен, иммигранттар әр түрлі елдерден келетінін ескеру қажет, яғни түрлі климаттық зоналардан келеді, түрлі мәдениеттері, дәстүрлері, құндылықтық және нормалар жүйесі бар әр түрлі әлеумет уәкілі болып табылады. Сәйкесінше, ауқымды ішкі және сыртқы кикілжіңдер кешені туады, ал бұл өз кезегінде иммигрант-оқушыларға сол кикілжіңдерді шешуге адекватты және конструктивті шешімдер жолын табуға, жағдаятты басқаруға, оқу процесіне өздігінен және табысты қосылуға, жаңалық элементтеріне шамасы келмейді, болмысты негативті қабылдаудан арылуға және оқу іс-әрекетіне деген ішкі мотивацияны сезінуге кедергі жасайды.

Бейімделу күрделі, ұзақ үдеріс ретінде іс-әрекеттердің бұрынғы стереотиптерінің бұзылуы, жаңа білімдерді, қабілеттерді, дағдыларды, әдеттерді, адекватты мінез-құлық қалыптастыру, ерікті

орталықтандыру және иммигранттардың жаңа оқу әдістері мен формаларын игеру күштері, өздігінен жұмыс жасау әдістері, жаңа оқу-кәсіби іс-әрекетке дағдылану.

Иммигрант - оқушылардың бейімделуінің өзіндік ерекшелігі бар және оқыту шарттарымен, олардың тұлғалық ерекшеліктерімен, сондай-ақ, жасөспірімдік кезеңнің ерекшеліктерімен: танымдық процесстің тереуделуі мен дифференциациясымен, танымдық дербестіктік дамуымен, қатарластарымен қарым-қатынасты қажетсінуімен, құндылықтық бағдар жүйесінің пайда болуымен, кәсіби өзіндік аңқалуымен, өмірлік жоспарының пайда болуымен, өзіндік жүзеге асу қабілетінің қалыптасуымен анықталады. Сондықтан да иммигрант-оқушылардың табысты бейімделу бағыттары: танымдық дербестіктің қалыптасуы, құндылықтық өзіндік қатынас, коммуникативті біліктіліктер болып табылады.

Осылайша, иммигрант-оқушылардың жаңа білім беру ортасына бейімделуі құндылықты ұғынуы мен өзінің тұлғасының және өзіндік мәдениетінің маңыздылығын ұйғаруы негізінде жүруі керек. Табысты бейімделудің маңызды критерийі – бұл өзінің мәдени құндылықтарынан бас тарту немесе өзге мәдениетті қабылдау емес (бұл жағдайда көбіне бейімделу жайлы емес, ассимиляцияға жақын болып кетеді), осылайша жаңа мәдени нормалар мен ережелерді түсініп және қабылдап, өзіндік өзгешелігі мен шырайын сақтап қалу үшін түрлі құндылықтық жүйелерді біріктіру болып табылады. Бейімделудің бұндай формасы біріншілік интеграция ретінде түсіндіріледі және осы жағдайда әлеуметтік педагогтың міндеті мәдениетаралық өзгешеліктерді түсіну ғана емес, сондай-ақ, негізгіні түсіну – түрлі мәдени жүйелердің ұқсастығы мен теңдігін, өзінің және өзге мәдениеттің позитивті аспектілерін түсіну. Яғни, иммигрант-оқушылардың Қазақстандық мектеп өміріне бейімделуі тек қана жаңа мәдениетті қабылдау ғана емес, сондай-ақ өзіндік мәдениетті сақтап қалу болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Республика Казахстан. Постановление Правительства об утверждении Плана мероприятий по поддержке соотечественников, проживающих за рубежом, утвержденный 18.01.2008г., №30.
2. Витенберг Е.В. Социально-психологические факторы адаптации к социальным и культурным изменениям. - СПб., 1994.
3. Олиференко Л.Я, Шульга Т.И, Дементьева И.Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. -М., 2004.

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Абильдаева К.Ж. Педагогика және гуманитарлық пәндер кафедрасының оқытушысы,
Орталық Азия университеті, Алматы қ, Қазақстан Республикасы.*

Ел басымыз Н.Назарбаев өз жолдауында: «Жаңа жағдайға сай біздің бәрімізді алаңдататын мәселе - білімді, кәсіби даярлығы бар адам тәрбиелеу ғана емес, қоғамдық өмірдің барлық саласында ұлттық және дүниежүзілік құндылықтарды қабылдауға қабілетті рухани және әлеуметтік адамгершілік мүмкіндігі мол тұлғаны қалыптастыру болып табылады» деп атап көрсетті. Демек, қазіргі қоғамызда Қазақстанның даму қарқыны жыл санап екпінді серпін алып келе жатқаны өз елімізде ғана емес, әлемдік деңгейде де ашық айтылып отыр. Қоғамдық өмірдің төрінен орын алып, өсіп келе жатқан жас ұрпақтың арасында жаппай өрістеген осындай әлеуметтік дерттің, келеңсіз құбылыстардың астары мен мәнін, жас ұрпақтың тәртіпсізденуінің себебі мен салдарларын бағымдап оның алдын алудың, жас ұрпаққа тәлім-тәрбие беріп, оларды қоғамдық өмірге белсенді азамат ретінде қосудың жолдары мен айла амалдарын іздестіру біздің басты міндеттеріміздің бірінен саналады.

Қазіргі қоғамда өзін жалпыға ортақ нормативті талаптарға сай ұстайтын адамды кездестіру қиын десек те болады. Ал адамдар талапты, әрекет ету ережесін, заңды бұза бастаса, онда оның әрекетін мінез-құлқына байланысты девиантты, ауытқымалы, қылмыстық және т.б. деп атаймыз. Мұндай ауытқулар мектептегі сабаққа қатыспаудан бастап, ұрлық жасау, төбелесу сияқты әртүрлі болуы мүмкін. Ауытқу немесе қалыптасқан нормаларды ұстанбау әлеуметтік ауытқу немесе девиация болып табылады. Девиантты мінез-құлық тек біздің мемлекетіміздің ғана емес, әрбір әлеуметтік қоғамның маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Ол адам қоғамында әр кезде болған, бар және бола бермек. Біз одан қанша арылғымыз келсе де, өздері тұратын қоғамда қалыптасқан ережелер мен нормаларды ұстанғысы келмейтін девиантты деп аталатын адамдар біздің

қоғамымызда әрқашанда кездеседі. Десек те әрбір қоғамдағы әлеуметтік ауытқулар деңгейі әртүрлі болып келеді, ол дегеніміз әртүрлі қоғамда «девиантты» деп аталатын түрлі адамдар болуы мүмкін. Сонымен қатар девианттылықтың деңгейінің өзі де әр қоғамда әртүрлі көрінуі мүмкін, яғни бір қоғамдағы әлеуметтік ауытқудың орта деңгейі екіншісінен ерекшеленіп тұруы да мүмкін.

Демек, девиантты мінез-құлық дегеніміз қандайда бір қоғамдағы әлеуметтік нормаларға қайшы келу. Оның негізгі түрлеріне қылмыс жасаушылық, ішімдік қолдану, нашакорлық, сонымен қатар өзіне-өзі қол жұмсау және т.б. жатады. Егер ғылыми анықтамаларға сүйенетін болсақ девиантты мінез-құлық бұл:

1. осы қоғамдағы нақты бекітілген немесе тарихи қалыптасқан нормалар мен ережелерге сай келмейтін адамның әрекеті;
2. осы қоғамдағы нақты бекітілген немесе тарихи қалыптасқан нормалар мен ережелерге сәйкес келмейтін адам әрекетіндегі жалпыға қатысты және тұрақы формада көрініс беретін әлеуметтік құбылыс.

Бірінші мағынасында жекедаралық ретінде психологияда, педагогикада және т.б. әрекеттік ғылымдар көлемінде қарастырылады. Екінші мағынасында әлеуметтік болмыстың элементі ретінде девианттылық әлеуметтану мен әлеуметтік психологияның пәні ретінде қарастырылады.

Ауытқымалы мінез-құлық көбіне жасөспірімдер арасында көптеп кездеседі. Жасөспірімдік шақта балалардың қызығушылығы арта түседі, әртүрлі әрекетке бейімделгіш келеді, мінезі ерекшеленіп, өзінің өмір жолына көз жіберіп, ой елегінен өткізуге тырысады, оқудың мәнін, мақсатын түсініп, ұжымдағы өз орнын білгісі келеді.

Э. Шпангер ересектік дамудың 3 түрін бөліп көрсетеді:

1. Тип – дөрекі, қызба, дағдарыс ағымымен сипатталады, нәтижесінде жаңа «мен» пайда болады.
2. Тип – жеткіншек өзінің ішкі күші арқылы мзасыздығы мен дағдарысын саралап, өзін-өзі дамытады. Яғни бұл тип көбінесе өзін-өзі бақылауы мен өзін-өзі реттей білу деңгейі жоғары адамдарға тән.
3. Тип – жай, сергек, біртіндеп жетіледі, ол ересек өмірге ешқандай өзгеріссіз, күрделі қиындықсыз бейімделеді.

Р.Кулен жасөспірімдердің дамуындағы биологиялық көзқарасты талқылайды, ол бұл кезенді биологиялық және психологиялық кезеңнен гөрі әлеуметтік-этникалық кезең деп қарастырады. Оның көзқарасы бойынша жасөспірімдік шақта үш негізгі әлеуметтік-этникалық тенденция қарастырылады: үлкендердің қадағалауынан босану, жеке даралыққа көшу, өзінің өмір жолын таңдау мәселесіне салмақты түрде қарау, мамандық таңдау, әлеуметтік-этникалық нормалар мен құндылықтарды игеру. Р.Куленнің пікірі бойынша, егер бала өзінің алдына осы көрсетілген мәселелерді қоймаса, онда өмір сүрген жасына қарамастан балалық кезеңде қалып қояды.

Жасөспірім кезіндегі дағдарыс барлық балаларда кездеседі. Кейбір балалар дағдарстан жеңіл өтеді, ал кейбіреулер үлкен қиындықпен өтеді. Дағдарыстың жеңіл түрде өтуіне ата-аналардың балаларға көп көңіл бөлуі, ата - аналық сүйіспеншілік сезімінің толық берілуі біден-бір ықпал етеді. Жасөспірімдер арасында психопатологияның кездесуі ата-аналардың өз балаларының мінез ерекшеліктері туралы дұрыс түсінігі болмағандықтан «қате» көзқарас қалыптасады, артық талап қояды. Ал, бұдан түсінбеушілік пен пікір қайшылығы туындайды. Сондықтан жасөспірімдердің мінез типтерінің ерекшеліктері мен ауытқушылықтарды анықтау отбасылық терапия мен отбасылық қарым-қатынасты психологиялық түзету тәсілдері арқылы дұрыс жолға салуға болады. Психологиялық ауытқушылықтардың алдын-алу үшін мектептерде жасөспірімдерге, ата-аналарға арналған психологиялық дәрістер оқылуы керек. Атап айтқанда:

- жасөспірім кезеңінің ерекшелігі;
- жасөспірімнің «мен» концепциясының құрылуы;
- жасөспірім кезеңіндегі дағдарыстардың ерекшелігі;
- жасөспірімдердің жыныстық жетілуі;
- еліктеу және оның маңызы.

Аталмыш кезеңдегі бала психологиясындағы өзгерістерге мән беріп психодиагностикалық әдістер жүргізіп, дер кезінде кеңес беріп, түзету жаттығулары арқылы дер кезінде көмек беру әр психолог маманның, ұстаздың, ата-ананың және тәрбиешінің міндеті.

Сонымен қатар жасөспірімдер арасындағы девиантты әрекеттерден арылтуда келесідей мәселелерді де ескеру қажет:

1. Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы (газет, журнал, радио, телепрограмма) қоғамның назарын аудару;

2. Жастар арасында салауатты өмір салтын насихаттайтын ақпараттар тарату (жарнамалар, аудио-видеоматериалдары);

3. Оқу мекемелерінде нашақорлыққа, ішімдікке және т.б. қарсы пікірді қалыптастыратындай практикалық сабақтар, тренингтер өткізу өз пайдасын тигізеді.

Яғни әрбір девиантты мінез-құлықты жасөспірімнің өзіне ғана тән қайшылықтары болатындықтан, оны тәрбиелейтін мұғалімнен, ата-аналардан қол өнерінің шеберлігіндей ептілік емес, әлдеқайда сан салалы тапқырлықты қолданатын, жан-жақты білімдер ұстаз болу талап етіледі. Ол педагогикалық ықпалды тікелей де, жанамалай да жасай біліп, өз ісіне шығармашылық жаңалық енгізіп отырса, шиеленістерді шешерде қашанғы бір қағидалардан жаңылмаймын демей, сәтті құбылыстарды еркін қолдана білсе ғана мұратқа жетпек.

Сондықтан да тәрбие жұмысын балалардың жасына, мінезіне қарай жүргізу педагогтан, ата-анадан үлкен ұстамдылықты, нағыз шеберлікті талап етеді. Оқу жылының барысында да, жазғы демалыс кезінде де ата-ана дұрыс тәрбие беріп, олардың ұжымшыл болуына ықпал жасау керек.

Қорыта келгенде, жоғарыда шолу жасалған мәселелердің шешімі - психодиагностикалық әдістерді мен түзету жолдарын өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізді ескере отырып таңдау қажет, себебі қандайда бір шараны қолданарда әр адамның жеке және жас ерекшеліктерімен қатар, ұлттық ерекшеліктерді ескеру айтарлықтай нәтиже бермек. Демек, жасөспірімдердің бойында ауытқымалы мінез-құлық нышандарынан арылу арқылы, олардың бойына қоғамымызда қабылданып, орнығып келе жатқан рухани жаңа құндылық бағдарларды соның ішінде, әсіресе, ең алдымен, ұлтжандылықты, азаматтылықты, жоғарғы моральдық және адамгершілік қадір-қасиеттер мен мұраттарды, өзге ұлт өкілдеріне деген құрмет пен сыйластықты, қоғамдық тәртіп ережелері мен құқықтық нормалардың талаптарын мүмкіндігінше орындаушылықты қалыптастыруға болады. Девианттылық тұтасымен алғанда Қазақстанда күннен-күнге жасарып келе жатыр. Сондықтан жасөспірімдердің жат мінез-құлықтарымен күресу мәселесі жас мемлекетіміздің алдында тұрған күрделі мәселе болып табылады.

Мектептегі педагогтар, психологтар балаларды оқыту мен тәрбиелеуде сабақтан көп қалатын, тәртібі нашар, білім деңгейі төмен, ашуланшақ, ата-аналар мен ұстаздарды тыңдамайтын, бұзақылықтар жасайтын балалармен жиі кездеседі. Зерттеушілер мұндай оқушыларды «Қиын оқушылар», «Мінез - құлқында ауытқуы бар балалар», «Девиантты балалар» деп қарастырып жүр.

Девиантты немесе қиын балалар деген кім? Балалардың девиантты болуына не немесе кім әсер етеді?

Жалпы девиантты мінез-құлық және қиын балалар ұғымына келетін болсақ, ол 1920-1930 жылдары пайда бола бастады. Бастапқыда ғылым саласында емес, күнделікті өмірде қолданылып жүрді. Біраз уақыт ұмытылып, 1950-1960 жылдардың басында қайтадан қолданысқа енді.

Ең алғаш бұл мәселе бойынша зерттеу жүргізген П.П.Блонский болды, ол өз зерттеулерінде девиантты деп мінез-құлық шамасынан ауытқыған, кәмелетке толмаған балаларды қарастырды.

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықты мәселесін қазақстандық педагог-психологтар мен әлеуметтанушылар да қарастырып жүр (А.Жұмабаев, Л.К.Керімов, Э.И.Шыныбекова, Г.А.Уманов, Ш.Е.Жаманбалаева, Д.Қазымбетова, Т.М.Шалғымбаев, А.М.Қарабаева). Бұл зерттеушілердің пікірінше девиантты сияқты жағымсыз қасиеттің қалыптасуына әлеуметтік-педагогикалық факторлардың әсер ететінін зерттеген. Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықтарын спорт, өзіндік жұмыстарды ұйымдастыру, мектепке деген ықпалды күшейту, бойындағы белсенділікті арттыру, ұжымдағы әрекеттерге араластыру арқылы жеңудің әртүрлі жолдарын көрсетіп берген.

Девиантты мінез-құлық мәселесі психологиялық тұрғыдан Л.С.Выготскийдің еңбектерінде қарастырылады, сонымен қатар А.С.Макаренконың тәжірибелерінен де үлкен орын алады.

Девиантты мінез-құлық деп әлеуметтік нормадан ауытқуды айтады. Оны қоғамда қабылданған нормаға қарама-қайшы әрекет жүйесі ретінде анықтайды.

Девиантты мінез-құлық екі үлкен категорияға бөлінеді. Біріншіден бұл психологиялық денсаулық нормасынан ауытқу. Екіншіден, бұл қандайда бір әлеуметтік-мәдени нормаларды, әсіресе құқықтық норманы бұзатын антиәлеуметтік іс-әрекет.

Сондай-ақ девиантты мінез-құлық бұл “балалар мен жасөспірімдердің әкімшілік жазалау шараларын қолдануға әкеп соғатын құқық бұзушылықтарды үнемі жасауы, оқудан, жұмыстан қасақана жалтаруы, отбасынан немесе балаларды оқыту-тәрбиелеу ұйымдарынан үнемі кетіп қалуы, сондай-ақ олардың қылмыстық жауаптылыққа жатпайтын қылмыс белгілері бар, қоғамға қауіпті әрекеттер жасауы. Дж.Смелзер девиантты мінез-құлықты изоляцияға емделуге, түрмеде қамалуына және басқада құқық бұзудың жазалауларына әкелетін топтық нормадан ауытқу деп санады.

В.И.Добренков және А.Н.Кравченко «қоғамдық көзқараста мақұлданбайтын әрбір қылықты девиантты мінез-құлық» деп атады.

Әлеуметтік-психологиялық әдебиеттерде балалар мен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының қалыптасуына әсер ететін факторларды төмендегідей бөліп көрсетеді:

- агрессивтілік;
- өзін-өзі басқарудың төменділігі;
- әлеуметтік нормаларды түсіну дәрежесінің төмендігі;
- ата-аналардың бақылауының жетіспеушілігі;
- ата-аналардың әсер етуінің тиімсіздігі;
- физикалық жазалау;
- жасөспірімнің отбасымен және құрдастарымен келіспеушілігі;
- отбасының құлдырауы;
- ерте ішімдікке салыну, таксикомания, нашақорлық;
- әлеуметтік қанағатсыздану;
- асоциальды топтарға қосылу.

Девиантты мінез-құлықты көбіне жасөспірімдер арасында кездестіреміз. Себебі жасөспірімдік кезең - ең қиын, әр түрлі бұзақылықтардың пайда болатын және сонымен қатар достық нормаларды игеруіне сәтті кезең болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Змановская Е.В. Девиантология, М., 2003.
2. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения. М., 2001.
3. Григорова З.Н. Теория и практика теоретической профилактики девиантного поведения несовершеннолетних в условиях пенитенциарной системы. Санкт-Петербург 2003.
4. Беличева С. Дети и семьи группы риска как объекты социальной профилактики, М., 1993.

КОНФЛИКТ - ҚОҒАМ ӨМІРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ФЕНОМЕНІ РЕТІНДЕ

Киришбаева Б.А. Педагогика және гуманитарлық пәндер кафедрасының оқытушысы, Орталық Азия университеті, Алматы қ, Қазақстан Республикасы.

Бүгінгі таңда конфликтологияның дамуының бірнеше бағыттары қалыптасты: философиялық-әлеуметтік (макродеңгейде конфликттердің даму тенденцияларын қамтитын), әлеуметтік-ұйымдық (ұйымдардағы, ұжымдардағы конфликттердің себептері мен дамуын зерттейтін) және жекетұлғалық – психологиялық (жеке тұлғаның мінезін және психофизикалық ерекшеліктерін зерттейтін). Әлеуметтік – ұйымдастырушылық бағыт басқару әдістерімен тығыз байланысады: әрекетті басқару, ұйымдастырушылық әрекетті, персонал әрекетін басқару және т.б.

Конфликтология негізінен конфликт жағдайында іс-әрекеттің өзгеруін зерттегенмен, бұл бағыттардың ортақ белгісі болып қарастыру нысаны болып табылады. Конфликтология сипаттамасы оның жеке тұлға мен топтардың қатынастары жүйесіндегі қарама-қайшылықтардың қалыптасуы және даму себептеріне көп көңіл бөлуінде және оның конфликтке ұласуы, туындаған конфликттердің алдын-алу және шешу жолдарын зерттейді. Конфликттер адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауында пайда болады, сондықтан олар адаммен бірге жасап келеді. Техникалық ғылымдардан бастап, әлеуметтік-философиялық ғылымдарда да конфликт зерттеу нысанасы болып келеді. Конфликттер сонау антикалық заманнан бері Анаксимандр, Гераклит сияқты орта ғасырдағы Фома Аквинский, қайта өрлеу дәуіріндегі Т.Мора, э. Роттердамский, Ф.Рабле, Ф.Бэкон, жаңа ғасырда И.Кант, Г.Гегель сияқты ойшылдарды қызықтырды. Тіршілік үшін әрекет механизмін қоғамға енгізе отырып, Л.Гумплович Дарвиннің табиғи таңдау идеясын дамытты. Соның негізінде социалдарвинизмнің негізін қалаушы болды. Ол әлеуметтік конфликттер табиғаты жайында келесі ойларын атап көрсетті:

- конфликттер тарихи дамудың бейнесі болып табылады;
- қоғамның билеушілер мен бағынушыларға бөлінуі мәңгілік құбылыс;
- конфликттер қоғамның бірлігіне жәрдемдеседі. Кең ауқымда бірлестіктердің пайда болуына әсер етеді.

Неміс әлеуметтанушысы Георг Зиммель ғылымға «конфликт социологиясы» терминін енгізген бірінші ғалым. Оның негізгі ойлары:

- топ ішіндегі келіспеушілік күшейген сайын, топ аралық конфликттер жиілеген сайын топ арасындағы шекараның жойылу мүмкіндігі бәсеңдейді;
- конфликттер шиеленіскен сайын, топ қақтығысы бәсеңдеген сайын, конфликтті топтың деспоттың орталыққа бағыну мүмкіндігі артады;
- конфликт шиеленісе түскен сайын, жанжалдасушы топтардың ішкі бірлігі арта түседі;
- конфликттер бәсеңдеген сайын, әлеуметтік бірлік функционалдық өзара бағынушылыққа бағытталған сайын конфликттің әлеуметтік бірлік үшін интегративті салдары болуы мүмкін;
- конфликттер жиілеген сайын және олар бәсеңдеген сайын бағынушы топтар мүшелері жауласудан арылып, олар өз тағдырларының қожасы екендіктерін сезініп, жүйе интеграциясын қолдайды.
- конфликттер жиілеп, бәсеңдеген сайын конфликттерді реттеу нормалары құрылуы мүмкін.
- әр түрлі дәрежеде билеуші топтар арасындағы конфликттер бәсеңдеген сайын және уақыты ұзарған сайын, олар өздерінің билікке деген көзқарастарын өзгертуі мүмкін.

К.Маркс шиеленіскен кластық күрес жағдайында конфликттер ажырамас бөлігі болып табылады дейді.

XX ғасырда конфликт мәселесі социал-дарвинизм психоанализ, когнитивизм, математикалық модельдеу, ғылыми басқару, әкімшілік басқару, адамзат қарым-қатынасы шеңберінде ғана зерттеледі.

Конфликт деп - өздерінің мақсатын жүзеге асыруға бағытталған жанжалға қатысушы жақтардың белсенді әрекеттері деп аталады.

Туындау табиғатының, санының, сипатының әртүрлілігіне байланысты конфликт түрі өте көп. Конфликттерді топтастыру бірнеше факторларға қатысты жүргізіледі: оларды шешу әдісіне қарай (күштеп, ерікті), саласына қарай (саяси, әлеуметтік, экономикалық, ұйымдастырушылық), әсер ету бағытына байланысты (тігінен, көлденеңінен), білдіру дәрежесіне қарай (ашық түрде, жұмбақ), қатысушы санына қарай (тұлғалық, тұлғаралық, топаралық), конфликт объектісіне қарай (объектілі, объектісіз), қозғалған мәселесіне қарай бөлінеді.

Қарастырылған конфликттер жағымды және жағымсыз функциялар атқарады. Жағымды функциялар конфликтке қатысушылар үшін қанадай пайда беретіндігімен сипатталады. Конфликтің жағымсыз жағы конфликтке қатысуда жұмсалған шығын мөлшері (эмоциялық, материалдық, уақыт шығыны т.б.) мен сипатталады.

Конфликттер белгілі бір аймақта, уақытта, субъектілердің қатысуымен өтеді. Оның аймақтық, уақыттық, субъектілік шегі болады.

Конфликттер екі немесе бірнеше жақтың қызығушылық қалпының бұзылуына келіп шығады. Осыған байланысты конфликттердің объективті және субъективті себептері анықталады. Конфликттердің объективті себептері қатысушылардың еркі мен қалауына қарамастан болады. Бірақ олар тұлғаға, топқа өз әрекеттерін жүзеге асыруға кедергі келтірер болса конфликтінің шынайы себебіне айналады.

Неміс социологы Г.Зиммель (1858-1918ж.ж) алғаш рет әлеуметтік кикілжіңдерге ғылыми термин енгізді. Г.Зиммель айтуы бойынша, әлеуметтік өзара әрекеттестіктің тұрақты орналасуы, **бедел, келісім, көну, ынтымақ шиеленісте ерекше орын алады**, шиеленіс әлеуметтік интеграцияға мүмкіндік береді, әлеуметтік бейімділікке нақты сипаттама беріп, оларды ұйымдастырудың нормалары мен қағидаларын бекітеді.

3. Фрейдтің басқа шәкірті – швейцариялық психолог Карл Юнг бойынша, адамның құштарлығы мен қылықтары оның сыртқы ортаға немесе өзінің ішкі дүниесіне қалай қарайтындығымен байланысты психологиялық энергиямен төмендейді. Ресейде 1924 жылы шыққан «Психологиялық типтер» кітабында ол кейіннен дүние жүзі мойындаған өзінің тұлғалық тұрпаттамасын жасады. Бір жағынан, ол тұлғаның ішкі және сыртқы әлемге басым бағыттылық типін бөліп көрсетсе (экстравертивтік, интровертивтік), ал екінші жағынан – тұлғаның үстемдік етуші психологиялық қызметін анықтады (мінездің ойлағыш, интуитивтік, сенсорлық, эмоционалды типтері).

Экстравертивтік тип – бұл тұлғаның сыртқы әлемге үндеуі және ондағы іс-әрекеті; ол үнемі назарда болуға тырысады, өзінің пікірімен бөліскісі келеді және әр кезде мақтауды қажет етеді.

Интровертивтік тип – бұл тұлғаның өзінің ішкі дүниесіне үндеуі; ол басқаларға ықыласты, не туралы айту керектігін жақсы ойланбай тұрып өз пікірін айтуға асықпайды, өз - өзімен жалғыз қалғанда өзін тіпті жайлы сезінеді.

Ойлау типі – бұл ұстамдылық, тұлғаның ең қиын жағдайдағы сабырлылығы; ақиқат үшін айтысты және жанжалды жайластыра алу; ықтиярын нақты көрсету, фактілерге объективті көзқараспен жету.

Эмоционалдық тип біреуді ренжітіп алудан қорқып, егер жанжал болып жатса, олардан қашуға немесе жайластыруға тырысады.

Сенсорлық тип ең алдымен сезімге бағытталады, сұрақтарға нақты жауап берілуін жіне елеулі пайда әкелетін іс-әрекеттің түрін ұнатады.

Интуитивтік тип – бұл әрқашан дерлік жайбарақат адам, бір уақытта бірнеше нәрсе ойлағанды ұнатады, болашақты үрейсіз қабылдайды.

Осы барлық ерекшеліктер, сонымен бірге экстравертивке және интровертивке бөліну, психологтардың пікірінше, салдарларға, орындауға, уақытқа байланысты ауыса отырып, тұлғаның темпераментінде әр түрлі мөлшерде пайда болады. Олай болса жоғарыда атап өткендей, кикілжіңнің сипаттамасы, оларды басқару бәрінен бұрын оның қатысушыларының табиғат түсінумен де тығыз байланысты. Сондықтан да конфликттердің мән-жайын түсініп, себебін анықтауда және қорытындылауда адам мәселесіне, оның мінез-құлқы мен оған әсер ететін факторларға тоқталмай кету мүмкін емес. Олай болса, тұлғааралық кикілжіңдер – бұл кикілжіңнің кең таралған түрі. Ұйымдарда ол түрлі көрініс табады. Көптеген басшылар конфликтінің себебі мінездің нашарлығынан туындайды деп есептейді. Бірақ, шын мәнінде көқарастары, мінездері, қылықтары бір-біріне қарама қайшы сипатта болатын адамдардың бір жерде бірлесе жұмыс істеуі мүмкін емес. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, бұндай конфликтілердің тууындауына белгілі бір объективті факторлар әсер етеді. Соның бірі – шектелетін ресурстар үшін күрес. Әр адам шектелетін ресурс тек өзіме ғана аса қажет деп есептейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: теория, история, библиография. М.: Дом Советов, 1996. – 143 с.
2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 551 с.
3. Ахметова Л.С. Конфликтология: учебное пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2003. – 170с.

ОТБАСЫНДАҒЫ АЖЫРАСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Кереймағанбетова Ж.Н. психология магистрі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік Мемлекетік университеті, Ақтөбе қаласы Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Ер мен әйел – отбасының екі ірге тасы, бұл іргетас үйленумен құрылады. Отбасында адамдар ұрпақ жалғастырады. Отбасылық өмірдің дұрыс ұйымдаспауы және ерлі-зайыптылар арасындағы конфликтілердің болуы әсіресе ажырасу статистикасынан анық байқалады.

Қазіргі заманғы отбасын көптеген ғалымдар әртүрлі көзқараспен, өзіндік тұрғыдан қарастырады. П.Сорокин 1916 жылдың өзінде қазіргі заманғы отбасының күйзеліс тенденциясын ашып көрсеткен. Ол төмендегідей:

- Ажырасудың көбеюі;
- Неке санының азаюы;
- Қылмыстардың көбеюі;
- Бала туудың төмендеуі;
- Күйеуінің қармауынан әйел адамдардың босатылуы;
- Некенің діни негізден алшақтауы;
- Некені мемлекет тарапынан қорғаудың әлсіреуі және тағы сол сияқты.
- Қазіргі таңда отбасыну ажырасу мәселелері жиі кездеседі.

Ажырасу – бұл отбасылық өмірдің дұрыс ұйымдаспауының, ұрыс-керіс, жиналған ашу-ыза, реніш және келеңсіздіктердің ұзақ уақытқа созылуының мәресі.

Ғылыми әдебиеттерде сәтсіз құрылған отбасы туралы классификациялар әлі жоқ. Сәтсіз құрылған некелік жұптарды конфликтілі, кризистік және проблемді деп бөліп көрсетуге болады.

Конфликтілі ерлі-зайыптылар жұбы деп арасында болатын қызығушылықтары мен қажеттіліктері үнемі қақтығысқа түсіп, жағымсыз, өте күшті эмоционалды күй тудыратын жұптарды айтады. Дегенмен, ерлі-зайыптылар жұбы некені күшейтіп, ұстап тұратын басқа факторлардың арқасында ұзақ уақытқа сақталуы мүмкін, сонымен қатар, мұндай жағдай бір-біріне жолбермеушілік пен компромистік шешімдерге келудің көмегі арқылы да болады.

Кризистік ерлі-зайыптылар жұбы деп жұбайлардың қызығушылықтары мен қажеттіліктерінің қарама-қайшылығы ерекше сипатта болып, отбасының маңызды деп саналатын өмірлік іс-әрекет сарасын да қамтиды. Мұндай некеде жұбайлар бір-бірімен татуласпайтын, тіпті бір-біріне деген қарым-қатынаста дұшпандық позицияда болуларына дейін барады. Бұл кезде олар бір-біріне жол бермеушілікке және компромистік шешімдерге келуге де келіспейді. Кризистік некелік жұптарға құлдырауға жақын қалған немесе құлдырап кеткен отбасылардың барлығын жатқызуға болады.

Проблемді ерлі-зайыптылар жұбы деп өмір жолдарындағы ерекше қиындықтағы жағдайлар пайда болып, некенің тұрақтылығына соққы әкелетін (мысалы, баспананың болмауы, жұбайлардың біреуінің ауыр немесе ұзақ мерзімді ауруға шалдығуы, отбасын қамтамасыз етуге қажетті қаражаттың жоқтығы, қылмыс жасап бас бостандығынан ұзақ мерзімге айырылу және тағы басқа сияқты болатын өмірлік жағдайлар) мәселелер Некенің тұрақтылығы немесе тұрақсыздығын жұбайлардың тұлғалық және эмоционалды-психологиялық қажеттіліктерінің қанағаттануы арқылы қарастырады. Өйткені, некенің тұрақтылығы тек материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға ғана емес, сонымен қатар, эмоционалды-психологиялық қажеттіліктерін қанағаттандыруға да байланысты болады. Отбасын құрған жұбайлар көп жағдайда өздерінің ұзақ уақытқа созылған конфликтілерін ажырасу арқылы шешеді.

Қазіргі жағдайда бұл мәселе өте өзекті болып отыр, себебі көптеген мемлекеттерде ажырасу саны күн өткен сайын өсіп келеді.

Осының дәлелі ретінде мынандай статистикалық мәліметтерді келтіруге болады: 1999 жылдары Қазақстанда бір мың адамға 6,3 некелесу және 3,7 ажырасу жағдайы тіркелген. Сонымен қатар 25-40 жас аралығындағы некелесулер соңы ажырасумен аяқталып, осыған қоса бұл отбасылардың көпшілігінде жасөспірім шақтағы балалары болатыны анықталған. Авторлардың көпшілігі отбасының бұзылуын және ажырасуын жасөспірімдерге кері әсер тигізетіндігі жайлы айтады. Осы ажырасуға негіз болатын және де ажырасқаннан кейін әсер ететін көптеген факторларды есепке алу қажет: ажырасудың себептері балаың отбасынан ата-анасының біреуінің кетуіне қаншалықты дайын болғандығы, нақты жағдайдағы ата-ананың мінез-құлқы, ажырасу жағдайынан кейінгі жасөспірімдердің бейімделуі және т.б. факторлар.

Психологтар мен әлеуметтанушылар алдында тұрған үлкен мәселе нақты неке жұптарының құлдырауының бірлік фактісі емес, ажырасу жағдайының әлеуметтік мәселелері мен отбасылық өмірдің дұрыс ұйымдаспауына әкелетін жағдайлардың жиынтығын қарастыру болып табылады. Мысалы, ажырасу саны 1980-ші жылдармен салыстырғанда 1996 – шы жылдары 4,6 есе өсті, бұл неке-отбасылық қарым-қатынаста маңызды өзгерістердің болғандығын көрсетеді. Бұл өзгерістер, ең алдымен, маңызды әлеуметтік-экономикалық жағдайлармен байланысты: қоғамдық өндірісте әйелдердің жоғары деңгейде орын алуы, әйелдердің білім деңгейлерінің күрт көтерілуі, әйелдердің аналық және өндірістік функцияларының арасында қарама-қайшылық жүйелерінің пайда болуы.

70-ші жылдардың басында демографтар мен әлеуметтанушылар ажырасудың мотивтерін талдауды бастаған болатын. Мұндай зерттеулерді әр түрлі қалалардың зеттеушілері жүргізді (Л.В. Чуйко – Киев, В.Д. Чечот – Ленинград, В.Т. Колокольников – Минск) және т.б. Олар ажырасудың мотивтері мен себептерінің түрлі классификацияларын ұсынды, олар өте көп, бірақ ең маңыздыларына тоқталып өткенді жөн санаймыз.

Ең алғашқы ажырасудың мотивтері мен себептерінің классификациясын ұсынған Н.Я. Соловьева болды. Ол мынандай себептер:

- ерлі-зайыптылардың біреуінің ауруы;
- баланың болмауы;
- мәжбүрлі айырылысу;
- өгей балалардың болуы;
- физикалық күш көрсету (ұрып-соғу) ;
- көзге шөп салу, басқа отбасының болуы;
- маскүнемдік;
- мінездердің сай келмеуі;
- екі жақ ата-аналарының араласуы;
- басқа біреуді жақсы көріп қалу;
- дін, әлеуметтік жағдайлардың сәйкессіздігі және т.б.

Көріп тұрғандай, классификация отбасылық өмірдің сыни жағдайларының көптеген жақтарын қамтиды. Бұлардың барлығы шын мәнінде өмірде бар және некені бұзуға себепін тигізеді.

Н.Г. Юркевич ажырасудың мотивтері мен себептерінің біршама басқаша классификациясын ұсынды:

- ерлі-зайыптылардың мінездерінің сәйкессіздігі;
- жұбайлар сенімдерінің бұзылуы;
- ата-анаға деген қарым-қатынастың нашар болуы;
- маскүнемдік;
- некеге махаббатсыз түсу немесе жеңілтектік күйде болу арқылы некеге түсу;
- жұбайлардың біреуінің бас бостандығынан 3 жыл немесе одан көп ұзақ уақытқа айырылуы-деп бөліп көрсетеді.

Көрініп тұрғандай, бұл классификация алдыңғы екеуін толықтырады. Осыдан келіп, ғылыми тұрғыдан ажырасу жағдайының жаңа аспектілері және ажырасу мотивтерінің көлемі кеңейе беретіндігін байқауға болады.

Ажырасу жағдайы мотивтерінің әртүрлілігіне байланысты бұл мәселе бойынша мотивтерді объективті емес, субъективті түрде талқылау қажет етіледі. Ажырасушы жұптардың ажырасуының субъективті мотивтері әрқашан әр түрлі болады. Мұндай мотивтер арқылы некені бұзушылардың шынайы себептерін талдау қиынға түседі. Кей кездері шынайы мотивтер басқалармен ауысуы мүмкін. Мысалы, күйеуі әйелінің отбасында лидер болуын қаламаса, сотта ол ажырасудың себебі әйелінің нашар адам, өзінің үй шаруасын дұрыс атқармайтындығымен түсіндіруі мүмкін. Сол үшін шынайы себепті анықтау ажырасу процесінің материалын зерттеу кезінде қиындық туғызады.

Ажырасу туралы шешім - әйел мен ерінің өмірлеріндегі маңызды оқиға. Бұған ұзақ уақыттық мотивация процесінің жүруі кіреді. Бұл - тұлғалық қажеттіліктер мен қызығушылықтар, көзқарастар, құндылықтық бағдарлары жағынан қалыптасқан көзқарас бойынша жан-жақты қарастырылып қабылданған шешім. Бұл - мінез-құлықтың өте күрделі формасы, оның шартты атауы ажырасу мінез-құлқы.

Ажырасу процесі мотивтерінің ар жағында біз есепке алмайтын басқа да себептер мен мотивтер жатуы мүмкін. Мысалы, «мінездеріміз сәйкес келмейді» деген стереотипті ойлау. Егер жұбайлар бірнеше жылдар бойы бірге тұрып, арман-тілектерін сәйкестендірген болса, «мінезіміз сәйкес келмеді» деген себеп туындамауы қажет.

Осы мәселемен айналысатындардың зерттеулерінің нәтижесі көрсеткендей, ажырасу жағдайы кезінде ең көп эмоционалды күйзеліске түсетін- бұл әйелдер мен балалары дейді. Бірақ, ата-аналардың көбі болған жағдайдың баласына, оның ішінде, бойында тұлғалық, физиологиялық өзгерістер болып жатқан жасөспірім шақтағы баласына қалай әсер ететіндігін, оған ата-аналарының арасында таңдау жасау қандай қиын тиетіндігін мүлдем ескермейтіндер кездеседі. Жасөспірімдік шақтағы балаларда көптеген өзгерістер болып, қажеттіліктер аясы кеңейе түседі. Соларға шолу жасап өтуді жөн көріп отырмыз. Сондай қажеттіліктердің бірі- **өзара қарым-қатынас қажеттілігі**.

Белгілі психолог Кон И.С ғылыми еңбегінде жасөспірімдік кезеңде балалардың ата-анасымен әңгімелесуі азайып, керісінше, құрбы-құрдастарымен сөйлесуі көбейеді. Осыған байланысты көптеген зерттеулер жүргізіліп, мынандай нәтижелер алынған болатын: анасымен араласқанды қалайтындар тек 31%, ал әкесімен сырласып-мұңдасатындар- 9,11%. ата-ана мен баланың арасында пайда болатын бөгетке: ата-ананың баланың ішкі жан дүниесінде болып жатқан өзгерісті сезбеу және байқап білуге құлықсыздық, жасөспірімді автономиялық нақтылық деп танымау т.б. себеп болады-деп талдау жасаған болатын.

Толық емес отбасы – бұл толық емес, үзілді – кесілді байланыстағы, дәстүрлі қарым – қатынас жүйесі жоқ кіші топ: ана - әке, әке – бала, ана – балалары, бала – ата - әже. Толық емес отбасында психологиялық климат бұзылады, оған тән нәрсе шеттетілу, қоғамнан тыс қалу. Көбінесе толық емес отбасы - ананың бір немес одан да көп балалармен болуы. Мұндай отбасында ана өзіне тән емес көптеген қызметтерді атқаруға мәжбүр болады, сонымен қатар толық емес отбасында балалар біржақты феминистік тәрбие алады.

Қорыта келгенде, отбасындағы ажырасу жағдайы отбасы мүшелерінің барлығына, соның ішінде, жасөспірімдік шақтағы балаларының енді ғана дамып келе жатқан тұлғалық, эмоционалды, қарым-қатынас және т.б. сфераларына айтарлықтай зардабын тигізеді. Сондықтан да, отбасында ажырасуды болдырмау, олардың алдын-алу жолдарын қарастыру психолог мамандарының ғана емес, сонымен қатар, жалпы қоғам алдында тұрған үлкен мәселе.

Пайданылған әдебиеттер тізімі:

1. Чуйко Л.В. Браки и разводы. М.,1975. 125 бет.

СЕКЦИЯ 2. ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР.

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ ДАМУЫ АДАМИ КАПИТАЛДЫҢ ӨСУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

А.Ө. Өмірбекова., философия ғылымдарының кандидаты, дінтану және мәдениеттану кафедрасының доценті, ал-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Жаңашыл білім беру құрылымында ара-қашықтықтан оқыту маңызды орынды иеленуде. Бұл негізгі қоры ақпарат болып табылатын қоғамда әрдайым білім толықтырылып және жаңартылып отыруды қажет ететіндіктен, адам мұнысыз сапалы және өнімді қызметті былай қойғанда, тіпті, жайлы өмір сүруі де мүмкін емес. **Қашықтықтан оқытудың білім саласындағы мақсаты**, білім берудің бір тұтас ақпараттың жүйесін құру арқылы оқушылар мен студенттердің білім деңгейі көтерілуі.

Өз дамуының алғашқы кезеңінде ара-қашықтықтан оқыту формальды түрде болып, даму педагогикасының түпкілікті астарларын қамтымаған. Сонымен қатар, ара-қашықтықтан оқытуды дамытудың кешеуілдеп, баяу жүргізілуі басты шарты және талабы болып табылатын ақпараттық технологиялармен жеткілікті түрде қамтылмауы. Қазіргі таңда ол біршама қарқын алып, ескі дәстүрлер мен жаңа реформаларды үйлесімді түрде қоса отырып даму үстінде.

Өркениет, әлемдік ақпараттық кеңістіктің қалыптасуымен байланысты, заманауи компьютерлік технологиялар мен ақпаратты жеткізудің жаңа құралдарына негізделген өмір сүру мен қызмет атқарудың жаңа стандарттарын іздеуде.

Бүгінде білім берудің мақсаттарының қатарына кіретін негізгі бөліктердің бірі жаңашыл құндылықтық жүйеге кіру, ақпараттық мәдениетке белсенді түрде қосылу арқылы кәсіби және рухани қасиеттерді жетілдіру. Адамға қажетті білім көлемі жылдам ұлғайып отыратын қазіргі жағдайда, өз білімін өз бетінше толықтырып отыруды, ғылыми және саяси ақпараттың толықнында бағыттала алуды үйрету аса маңызды. Бұл деген сөз, озық білім беру механизмдерін, оның үздіксіздігі мен өз бетіндігін жасау қажет. Осындай ұстанымдарды жүзеге асыру барысында оқыту әдістерін өмір талаптарына сәйкестендіру, сонымен қатар, заманауи оқу технологияларымен қамтамасыз ету қажет [1].

Қашықтықтан оқытудың жергілікті жүйесі белгілі бір білім және жекеленген қала (университет) шеңберінде жұмыс атқарады, оның құрамына тек жоғары оқу орны ғана емес, мектептер, гимназиялар мен колледждер де кіреді. Осындай жүйенің аясында жұмыс жасаудың алғашқы сатысында зиялылық потенциалын, компьютерлік техниканы ұтымды пайдалана отырып, үздіксіз білім беру принциптерін ойдағыдай іске асыру қажет. Осыған орай, мектептер мен жоғарғы оқу орындары жергілікті және аймақтық желіні пайдаланып, шығармашылық жұмыстарын таратып, оқыту үрдісінде әдістеме бойынша тәжірибе алмасуы қажет [2].

Қазіргі таңда білім беруді ақпараттық технологиялар аясында қарастыру тегін емес, мұны ақпараттық қоғамның тіршілік ету ұстанымдары мен дамуы талап етеді. Демек, ара-қашықтықтан оқытудың пайда болуы заман талабына сәйкес даму және бейімделудің заңды кезеңі болып табылады.

Қазақстанда 2001 жылдан бастап «Қазақстан Республикасының ауылдық мектептеріне арналған ара қашықтықтан оқыту» жобасы ұйымдастырылуда. Жоба ұйымдастырылуда республикамыздың үш аймағынан (Батыс, Шығыс және Оңтүстік облыстары) 9 экспериментальдық мектептер белсене қатысты.

Қазақстан – Ресей университеті Қазақстанның 17 қалаларында (Алматы, Астана, Атырау, Балқаш, Қостанай, Тараз, Түркістан, Өскемен, Екібастұз және тағы басқа да қалаларда) студенттерді ара қашықтықтан оқыту жүргізілуде. Университеттерде ара қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру виртуальды – жаттықтыру технологиялары (TV-технологиясы), оқу пәндерін модульдерге бөлу және модульдік қағидалар бойынша құруға негізделген. Жер серігі байланыстары арқылы студенттер интерактивті жүйеде жүйелі түрде Мәскеу және Санкт-Петербург қалаларының алдыңғы қатарлы ғалымдарының дәрістерін тыңдайды.

Қарағанды университетінде (КарМУ) ақпараттық – білім web – сайты (арақашықтықтан оқыту британдық оқыту моделі қолданылған желілік технология) үш тілде құрылды. Сайт алыстатылған терминал арқылы студенттерді оқытуға арналған ара қашықтықтан – техникалық оқыту регионалдық орталығы.

Ара қашықтықтан оқыту бойынша программалық өнімдер мысалдарының бірі – «Жаңа технологиялар» (Алматы қ.) компаниясының жобасы болып табылады. Берілген жоба оқу орындарының интерактивті web-өзектерін программалық жабдықтар аумағында жұмыс істеу икемі бар және өздерінің жеке сайттарын, электрондық кітаптарын жасай алатын қолданушыларға ұсыну мақсатында құруды қарастырады.

Сонымен қатар Эл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінде 2008 жылдың тамыз айында «ҚазҰУ информатика кафедрасы Желілік Академиясы» (KazNU Infomatics Department Networking Academy) ашылды [3].

Барша әлемде ара-қашықтықта білім алатын студенттердің саны артып, осы технологияны оқу үдерісінде пайдаланатын жоғары оқу орындары көбейіп, халықаралық білім беру құрылымдары дамуда. 1997 жылдық соңында 107 мемлекетте 986 оқу орны қашықтықтан оқытуды жүзеге асыратын. Қашықтықтан білім алатындардың саны 50 млн. адамды құрады; 2000 жылдары 90 млн. жетсе, 2023 жылы 120 млн. жетеді деп болжануда [1].

Қашықтықтан оқытуға көшу жан-жақты дайындықты қажет етеді. Ол үшін оқытушылар да, білім алушылар да айтарлықтай өзгерістерге ұшырауы қажет: оқытушылар технологиялық сауаттылық пен оларды тәжірибеде қолдану дағдыларын игеруі, компьютермен жоғарғы дәрежеде сауатты істей білуі, қашықтықтан оқытудағы мақсаттары мен міндеттері, оның алдыңғы уақытта ақпараттық технология және коммуникация құралдарының негізінде дамуы туралы білуі қажет.

- Қашықтықтан оқыту технологиясын жетік білетін, білім саласындағы қызметкерлерді, оқытушыларды таныстыра білуі қажет

- Оқытушының ақпараттық құралдармен жұмыс істеуге іс жүзінде дағдылану қажет.

- Оқытудың телекоммуникациялық құралдарын қолдану ісіне дағдылануын қалыптастыру, атап айтқанда: тұтынушылар арасында ақпараттар алмастыру және ақпараттық жүйелердегі ресурстарды пайдалануға дағдылануын қалыптастыруы қажет.

- Жинақталған түрде оқу бағдарламасын құрайтын белгілі бір тәртіптегі модульдік курстардың әдістемелерін баяндай және курстарды өткізуді ұйымдастыра білуі қажет.

- Оқу үрдісін қашықтықтан оқыту шеңберінде жүргізу ісіне жан-жақты даярлау, қашықтықтан оқыту жүйесі бойынша сабақ өткізу үрдісінде үйлестіруші болуы қажет.

- білім алушы өзінің іргелі қабылеттерін назарға ала отырып, оқу барысында басылып қалмай, жетілдірілуі тиіс мамандық таңдауы керек.

Қашықтықтан білім алудың тағы да бір артықшылығы интернет-қорды пайдалану барысында білім алушы үлкен көлемдегі ақпаратпен кезігеді, осы жағдай әркімді қандай да бір ақпараттық ақиқаттығына көз жеткізе білуге үйретеді. Уақыт өте келе білім алушылар пайдаланатын ақпарат көздері мен мәтіндерге сыни тұрғыдан қарауға машықтанады. Бұл өз кезегінде жалған білім мен жалған ілімнің санын қысқартуға мүмкіндік береді.

Қашықтықтан оқыту – бұрынғы білім беру жүйесін түбегейлі құрту емес, дәстүрлі білім беру формасын жетілдіру. Қашықтықтан білім беру адами капитал дамуының бір тармағы болып табылады, сонымен қатар, білімге қаражат бөлу бұл жай ғана формальды үдеріс емес, ұлт игілігінің дамуына елеулі үлес қосатындығы даусыз.

Заман талабына қарай, бүгінгі күннің қажеттілігі көрсетіп отырғандай, қашықтықтан оқытудың технологияларын пайдалана отырып оқыған білім алушылар келесі мүмкіндіктер мен артықшылықтарға ие болады:

- бірінші (колледжден кейін) немесе екінші (үшінші) жоғары білім алу, қайта даярлаудан өту, біліктілікті арттыру;

- жеке оқу жоспары, оқу траекториясын өз бетімен жоспарлау, оқу мерзімін қысқарту;

- негізгі қызметтен қол үзбей оқу;

- уақытты және қаржыны үнемдеу.

Сонымен қатар, қашықтықтан оқыту – бұл студенттің өз бетінше білімін жетілдіруге арналған оқу үдерісін ұйымдастырудың түрі болып табылады. Оның үстіне негізінен білім алушылар ақпараттық коммуникацияны пайдалана отырып, ұйымдастырылған педагогикалық ақпараттық технология негізінде кеңістікте немесе уақыт ауқымында оқытушыдан мүлдем алыс кетпей іске асырылады.

Әдебиеттер:

- 1 Татарчук Г.М. Институционализация дистанционного обучения: социологический аспект // Образование. – М., 2000. – № 1. – С. 63.
- 2 http://euko.kz/publ/referaty_na_kazakhskom_jazyke/pedagogika
- 3 <http://conference.kazntu.kz/?q=en/download/294> Компьютерлік желі курсын игеруді ара қашықтықтан оқыту. Черикбаева Л.Ш., Бекбаева М. К., Болысханова М. Ж.

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНДЕГІ ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҰМЫСТАР

С.К. Малдыбаева, Есік қаласындағы Қ. Сәтбаев атындағы жалпы білім беретін мектебі, қазақ тілі және әдебиеті пәні мұғалімі, директордың әдістемелік жөніндегі орынбасары, Алматы облысы, Қазақстан Республикасы

Оқу-әдістемелік жұмыс оқу процессінің негізгі элементі болып табылады. Сол себепті, оқу-әдістемелік жұмысты қарастыру үшін оқу процессі анықтамасынан бастауымыз қажет. Осы ретте, оқу процессін ұйымдастыратын оқу-әдістемелік жұмыстың пән деңгейіндегі оқу-әдістемелік жұмыстарды сатылай талдауымыз керек.

Оқу процессі – кез-келген жоғарғы оқу орны қызметінің негізі. Оқу процесін басқару оның барлық элементтерін байланыстыру мақсатын көздейді, өзара іс-әрекетін түзету, орнын анықтау, уақытын, мөлшерін және мұғалім мен оқушылармен біріккен жұмысының мазмұнын, оқу бағдарламаларды, техникалық амалдарды, әдістемелік материалдарды, оқыту технологиясы және т.б. Мектеп мұғалімінің педагогикалық қызмет құрылымында оқу-әдістемелік қызметі басымдылық көрсетеді, өйткені жаңашыл ғылыми білімге жету үшін сыни ойлау керек.

Салықжанов Р.С. жалпы тұжырымдауы бойынша оқу-әдістемелік жұмыс деп - оқытушылар мен қызметкерлердің оқу үрдісін тиімді ұйымдастыру формаларын, әдістерін, қағидаларын қолдану және оны жаңадандыру болып табылады. Оқу-әдістемелік жұмыс үш бағыты бойынша жүргізіледі: білім беру, тәрбиелік, және ғылыми. Көрсетілген бағыттар үрдісіндегі әдістемелік жұмыс білім беру проекттерінің толыққанды жүйесін, білім беру ортасын қалыптастырады.

Сонымен қатар, білім беруге байланысты әр-түрлі аспектілерді қамтиды. Исакова П. Дәлелдеуі бойынша білім беру процессін ұйымдастыру келесі негізгі шарттар арқылы жүзеге асырылады:

- *мазмұндық* – тұжырымдама негізінде пән бағдарламаларын жасаумен айқындалуы;
- *ұйымдастырушылық* – оқу-тәрбие үдерісінде әртүрлі жұмыс формаларын, әдіс-тәсілдерді пайдаланумен анықталуы;
- *әдістемелік* - білім беру үдерістерін басқаруды диагностикалау, жоспарлау, ұйымдастыру мен талдауға негізделген жұмыстар сипаттамасы болып есептеледі.

Оқу процессі білім алушылардың тұлғасын толыққанды дамыту үшін, оларды қамтамасыз ете алатындай жағдайда ұйымдастырылуы қажет. Оқу қызметінің формаларын дұрыс ұйымдастыру, оқу процесінің қызықты, пайдалы, оқушылардың белсенді болып, алға қойған мәселелерді жеке шеше алатындай жағдайда болады. Оқу процесі және оның ұйымдастырылуы білім мазмұнының негізгі компоненттерін жүзеге асыруға бағытталған – білім, білік және дағды, шығармашылық қызметтің нәтижесі және тұлғалық қарым-қатынастарын қалыптастырады. Оқу-әдістемелік жұмыстың көрсетілген міндеттердің ішінде менің назарымды көп аударатыны - пәндерді оқу-әдістемелік қамтамасыз ету болып табылады. Себебі пән деңгейіндегі оқу-әдістемелік жұмыс жалпы білім беру саясатындағы негізгі қағидалардың және оқыту процесстері мен әдістерінің үндесіп жүзеге асуын қамтамасыз етеді, яғни оқу процесін қажетті және тиімді ұйымдастыруды қамтамасыз етеді.

Пәннің оқу-әдістемелік жұмысын бағалау жүйесінде келесі терминдерді жиі қолданамыз:

- Аудит – оқу бағдарламаларын, оқу әдіс-тәсілдерін, оқыту жүйесін зертеу процессі;
- Бенчмаркинг – сапаны бағалаудың стандарты, критерийлері;
- Сапаны бағалау – пән бойынша білім берудің сапасын бағалау;
- Сапаны қамтамасыз ету – пәннің білім беру сапсын арттыру үшін үздіксіз бағалау үрдісін жүргізу;
- Сапаны қадағалау – пән деңгейінде білім беру және әдістемесі деігейінде сапасын анықтау;
- Сапа мәдениеті – сапаны қамтамасыз етудегі тәжірибе мен инфраструктура;

Сапаны қамтамасыз ету пән деңгейіндегі оқу-әдістемелік жұмысының келесі бағыттарын қамтиды:

- Нормативті ережелерді (нормативті-құқықты актілер, міндеттер, жауапкершілік және т.б)

- Білім беру процессі (білім беру мақсаты, қағидалары және т.б.)
- Жұмыс оқу жоспары мен бағдарламасының мазмұны мен құрылымы (стандарттар, деңгейлер және т.б.)

- Білім алу процессі (шағымдары мен апелляциялары, студенттердің тәжірибесі)
- Нәтижелер (қорытынды нәтижесі, бағалау және т.б.) болып табылады.

Қазіргі кезең жаңашыл көзқарас заманы. Олай болса, оқыту үдерісі, әдістері де осы жаңашылдықтарға сәйкес болуы тиіс. Яғни, біз оқушыларды оқытудың жаңа әдістерімен таныстырып, тәжірибеде қолдана білуге үйретуіміз керек. Жаңалықтардың түрлеріне керек болсақ, алдымен білім берудің мақсаты мен міндеттеріне негізделетін жаңалықтар, оған:

- материалдық және рухани;
- құрылымдық және технологиялық;
- негізгі, іргелі стратегиялық жаңалықтар жатады.

Белгілі педагог ғалым Б.Т.Лихачевтің анықтамасы бойынша: оқыту мен тәрбиелеу құралдарының арнайы формаларының, әдіс-тәсілдерінің, жолдарының жиынтығын анықтайтын психологиялық-педагогикалық нұсқаулар жиынтығы – десе В.В.Монахов оқытушылар мен оқушылардың жағымды жағдайында оқу үдерісін жобалау, ұйымдастыру әрі жүзеге асыруда біріккен педагогикалық іс-әрекеттің жан-жақты қамтылған үлгісі. Білім берудегі адам қабілеттерін, іскерліктерін дамытуға бағытталған оқу-тәрбиеде қолданылатын құралдардың арнайы формалары, әдіс-тәсілдері, жолдарына көрсетілген психологиялық-педагогикалық нұсқауларға және оқу үдерісін жобалау, ұйымдастыру әрі жүзеге асыруға бағытталған біріккен педагогикалық іс-әрекетке жаңашылдық тұрғысынан келу инновациялық технология болып табылады. Демек, инновациялық технология дегеніміз маманның күзіреттілігіне ықпал ететін шығармашылық қасиеттерді, шеберлікті қалыптастыруға қоланылатын әдіс-тәсілдер, амалдар жиынтығы- деп түсіндіреді.

Қазіргі кезеңде сабақта мұғалім инновациялық технологияларды тиімді пайдаланған дұрыс.

Инновация» ұғымы латын тілінен алынған, ол «жанару, өзгеру» дегенді білдіреді. Бұл түсінік XIX ғасырдағы зерттеулерде пайда болып, белгілі бір мәдениеттің кейбір элементтердің бірінен екіншісіне енгізу дегенді білдіреді.

XX ғасырдың 30-жылдарында Еуропадағы ғылымның жаңа саласы, жаңашылдық ғылымы пайда болып, ал 50-жылдары педагогикалық инноватика қалыптасты. Жалпы, инноватика – жанару үдерісі, жаңалық үдерістерінің теориясы, жаңалық ендірулер туралы ғылым. Инновациялық оқыту түрлері мен әдістеріне: «ой арқылы шабуылға шығу», «кейс-стадия», «жобалау әдісі», «swot-анализ», «матрица идеясы», «автомобиль әдісі», «экибано», «генеологиялық ағаш», «сервировка әдіс» және т.б. жатады. Сабақты ойын, дебат, дөңгелек үстел, конференция т.б. түрінде ұйымдастыруға болады. Бұл мәселені отандық Ш.Таубаева, Н.Н.Нұрахметов, С.Н. Лактионова, К.З.Батталханов, Қ.Қ.Қадашева, Т.О.Балықбаев, Ж.А.Қараев А.К. Мынбаева, Н.С. Әлқожаева, Ұ.Б. Төлешова, З.М. Садвакасова және т.б. ғалымдардың еңбектерін сабаққа қолданып, жеке, жұптық, топтық жұмыс жасауға бейімдесек, оқушылардың оқуға деген қызығушылығы артып, білім сапасы нығайар еді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Новиков А.М. Методология учебной деятельности. – М.: Издательство «Эгвес», 2005. – 176 с Таубаева Ш.Т., Лактионова С.Н. Педагогическая инноватика как теория и практика нововведений в системе образования. –Алматы:Ғылым, 2001.-296с.
2. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные методы обучения. – Алматы.:ИП Волкова, 2009- 341 б.
3. Әлқожаева Н.С, Төлешова Ұ.Б , Жоғарғы мектептің оқу үрдісінде жаңа педагогикалық технологияларды қолдану/ Алматы: Қазақ университеті, 2009, 125 б.

ОҚУШЫНЫҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯНЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ БАР МА?

Асылханова М.А. «Жалпы және қолданбалы психология» кафедрасы профессор, МАНПО корр.- мүшесі, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Қазіргі жаңа технологияны пайдалану кезеңінде Қазақстан Республиканың білім беру жүйесінің ең басты мәселесі білім беру сапасының деңгейін халықаралық дәрежеге жеткізу үшін

мектептерге заман талабына сай мемлекеттік жаңа білім стандартын енгізу және жаңаша тұрғыда дайындалған оқу жоспары мен орта білімді жаңа оқу технологиялары мен ақпараттандыру сияқты білім беру саласындағы кезек күттірмейтін шаруа екендігі белгілі, соған байланысты:

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың, Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан әлеуметтік-экономикалық және саяси жедел жаңару жолында» атты жолдауында «XXI ғасырда білімін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелері анық»- дей отырып білім беруді әлемдік стандарт деңгейіне жеткізу үшін жаңа сипаттағы Қазақстанның болашақ жастарын білімді маман етіп тәрбиелеуді бастауыш мектеп оқушыларын оқыту мен тәрбиелеудің жаңа технологияларын меңгерген болашақ мамандарға «білім беру жүйесінің жоғары сапасын қалыптастыру, әлемдік білім беру кеңістігінде бәсекеге қабілеттілікті арттыру және экономиканың дамуындағы интеллектуалды-инновациялық қазіргі кездегі қажеттіліктерге жауап бере алатындай» бағдарламаны жүзеге асырудың маңыздылығына тоқталды[1].

Бүгінгі білім беру жүйесіндегі негізгі мәселе, мектеп оқушыларының білімдерін әлемдік деңгейдегі стандартқа сай болатындай етіп тәрбиелеуді ерте балалық шақтан дайындау бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналуға соған байланысты, жалпы білім беретін мектептер мен мектепке дейінгі мекемелерде таным процестері өзінің субъективті және объективті көріністерімен баланың психикалық танымдық іс-әрекетінің төмендеу себептеріне байланысты оқу-тәрбие ісін жоғары сатыға көтеру қажеттілігінен туындап отыр.

Педагогикалық психология ғылымының басқа ғылымдардан айырмашылығы, әлеуметке міндетті түрде пайдалы болумен қатар тұлғаның мүмкіндіктерін жетілдіруге бағытталуда. Баланың танымдық әрекеті ойлау қабілетінің дамуы қазіргі кезде жетекші орында, себебі танымдық мәселелерді дербес шеше білу, проблемалық ситуациядан өздігінен жол табу жайын сөз еткенде, бұл мәселені Д.Б.Эльконин мен В.В.Давыдов оқыту процесінде оқушылардың ойы қалыптаса ма? деген сұрақ қоя отырып қарастырады[2,3]. Тиісті дәрежеде дербес ойлай алмаушылық оқыту процесінде білім берудің жеміссіз тәсілдерін; мәселен, бастауыш сынып оқушыларына көп жағдайда жалпылаудың формальды логикалық тәсілдерін қолдануда деген. Бастауыш мектептің ұзақ жылдар бойы жүргізген жолы, нақтылы жекеден формальды жалпыға, ұқсастыққа, біртектестілікке көшу жолымен жалпылауды қалыптастыру болды. Сол себепті бейімділікке қалыптастыра отырып, оқушылардың таным процестерін дамытуда ең бірінші түйсінулерді қалыптастырудан басталады, сыртқы дүниені толық тануға түйсік, қабылдау, елестер жеткіліксіз, біз тікелей танып біле алмайтын заттар мен құбылыстарды тек ойлау арқылы ғана біле аламыз. Баланың ой- әрекеті түрлі мәселелерді бір-біріне жанастыра отырып шешуде өте жақсы көрінеді, сондықтан ойлау сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының байланыс қатынастарының миымызда жалпылай және жанама түрде сөз арқылы бейнеленуі. Ойлау сезім мүшелері арқылы алынған мәліметтерді өңдейді, ол сезімдік түсініктердің негізінде ғана мүмкін болатын нәрсе, елестерде жалпыланған мәліметтер көп болғанмен, оның таным мүмкіндігі ойлауға қарағанда төмен. Сөзбен ойдың бірлестігі алғашқы адамдардың психикасында да үлкен орын алған, сөйлеумен тығыз байланысты жүріп отыратын ойлау процесі тек адам баласының психикасына ғана тән болып табылады. Бала өзіне таныс емес құбылыстардың сырын көбірек білген сайын оның ойлауы да жетіле түседі, қазір ойлаудың практикалық әрекетпен байланысты көптеген түрлері пайда болды. Ойлау баланың сыртқы дүниемен қарым-қатынас жасау кезінде қалыптасып дамып отырады. Ойлаудың мазмұнын бейнелейтін тек объективті шындық қана, себебі балаларға өздерінің мұқтаждықтарын шешу үшін алдына мақсат қою арқылы өз қажетін қанағаттандырады. Ойлау өзіндік ішкі қайшылықтарға толы және ол оның дамуының, іске асуының қозғаушы күші болып табылады. Кез-келген күрделілеу мәселені шешерде, біз оның жауабын бірнеше жорамалдар арқылы табамыз. Сонымен «өткенге қарап басымызды иеміз, ертеңге қарап білек сыбанамыз» демекші, бүгінгі бала ертеңгі болашақты жалғастырушы тұлға. Демек, бұрыннан қалыптасқан бағдарлама мен тәртіп ол үшін ескірген, тозған, ал қазір ол барлық тұлғасымен жаңа тұрмысқа, жаңа оқуға, жаңа қатынастарға бейімделуі қажет, сондықтан оған жүйелі жаңару қай жағынан болмасын ойлау қабілетін дамытатын ортасы, жаңа технологиялар мен жабдықталған білім беретін оқу орындары талапқа сай болуы қажет.

Қазір біздің елдің жалпы білім беретін мекемелерінде осының бірталайы, білім беру процесін технологияландыру, игерілу үстінде десек қателеспейміз, олар: мектептерде, жоғарғы оқу орындары мен басқада арнайы, орта білім беретін мекемелердің көпшілігінде әлемдік стандарттарға сай жабдықталған инновациялық-технологиялық мәселесі дұрыс жолға қойылған, десекте сол мүмкіндіктер баланың ойлау қабілетін дамытуға тиімділігі бар ма? деген ой туады, ол орынды да. Баланың жас ерекшелігін ескере отырып оқу-тәрбие процесінде барлық аталмыш мүмкіндіктерді

орынды пайдалана білу ойлау қабілеттерінің көрінуіне, дамуына мүмкіндік жасау үшін ересектердің басшылық етуімен жүзеге асыруға болады.

Психология ғылымы еш нәрсеге бейімі жоқ, қабілеті жоқ адам болмайды деп дәлелдейді, сол себепті де жастардың қабілетін кеңінен өрістете дамытуға тек жалпы білім беретін мекемелер мен орта кәсіптік білім беретін мекемелер ғана мақсатты түрде ықпал ете алады. Енді осы жоғары сыныптан бастап оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік беретін қандай жұмыс түрлерін, әдіс-тәсілдерді пайдалануға болады деген мәселе. Мұнда ең алдымен, оқушыға түрлі тақырыпта, мазмұнды шығарма жаздырту жұмысы орын алады. Осыған орай ескеретін бір мәселе бұл мектеп оқушыларына алдымен шығарманың үлгісін көрсету немесе тірек жоба беру. Себебі, кез-келген мектеп оқушысы бірден 6-7 беттік шығарма жазуға қиналатыны сөзсіз. Біріншіден, ересектердің ықпалынан құтқару мақсатында оқушыға алдын-ала осы бағытта ізденуіне жағдай жасай отырып, шығарманы іште, яғни топта жаздырту. Екіншіден, ерекше бір ескеретін мәселе бұл оқушы еңбегін бағалау. Мұнда мұғалім ең алдымен, оқушының ізденісін, айтайын деген ойын бағалай білуі тиіс. Сол себепті де уақытты үнемдей отырып, мектеп оқушыларымен жеке дара жұмыс ұйымдастыру өте тиімді және бұл арада мұғалімнің оқушылармен қарым-қатынасы, тіл табысуы да ерекше рөл атқарады. Өйткені, ар-намысына сын келтірмей, оған керісінше, кеңесші бола отырып, жіберген қателіктерін сыпайы да саналы түрде жеткізе білу кез-келген мұғалімнен үлкен шеберлікті талап етеді. Оқушының ойының шапшаңдығын, сөз байлықтарын дамытып, шығармашылыққа баулитын жұмыстардың келесі түрі - бұл өлең құрастыру, мұнда өлендегі ұйқастарды табу, ұйқас варианттарды ойлау, өз бетімен өлең құрастыру сияқты жұмыс түрлері орын алады. Бұл орайда оқушыларға сондай-ақ «Астана – болашақтың қаласы!» өлең жолдарына сүйене отырып, оның жаңа вариантын өз ойынан сөз ұйқастарып келтіре отырып құрастыру өте тиімді.

Бұл бағытта ерекше орын алатын жұмыстардың бірі - бұл ертегі, әңгіме құрастыру. Алдымен бұл жұмыс түрі ауызша түрде өткізіледі де, кейін оқушылардың өз ойын, қиялын қағаз бетіне түсіруге жаттықтырады. Әңгіменің мазмұны күнделікті өмірдегі қоршаған құбылыстардан бастала отырып, оқушы қиялын, арманын суреттейтін тақырыптарға дейін қамти алады. Мұнда мұғалімнің негізгі мақсаты оқушыға әңгіменің тақырыбын тандауға бағыт беріп отыруы, мектеп оқушысының қиялын дамытуға мүмкіндік жасауы. Ал қисса, аңыз әңгімелерді құрастыруда ең алдымен, оқушылардың білетін, оқыған ертегілерінің мазмұнын қайта жаңарта отырып, ертегінің соңын өздерінше қисса етіп аяқтауларына талап етіледі. Кейін оқушылар түрлі мазмұнда ертегілер құрастыруды еркін меңгеріп, өз бетімен шығармашылық бағытта ізденіп жұмыс жасай алады. Оқушылардың ойын дамытып, оны шапшаңдыққа, тапқырлыққа баулитын жұмыстың тағы бір түрі, бұл кроссворд, шытырман, сканвордтар құрастыру. Бұл оқушыдан салыстыру, жоспарлау сияқты қиындау тәсілдерді қолдануды талап етеді. Сондықтан да мұғалімнің үлгі, тірек жобасы, кеңесі қажет болатыны сөзсіз. Алайда мұғалім оқушының шығармашылық бағытта өз бетімен жұмыс жасауға тек бағыт беруші екенін естен шығармауы керек. Сол себепті де шамадан тыс қамқорлық пен көмектің пайдасы мен зияны бар екенін ұмытпауы тиіс. Аталған жұмыс түрлеріне бөлек сағат бөлінбейтіні сөзсіз.

Сондықтан бұл жұмыс түрлерін күнделікті сабақ кезінде сабақ тақырыбына сәйкес немесе сергіту сәттерінде, сабақтан тыс кезде тиімді пайдаланған мұғалімге беретін нәтижесі мол. Сол себепті де шығармашылықпен іздене білген мұғалім болашақта өзіндік көзқарасы толық қалыптасқан, дүниетанымы кең, білім, білік дағдысы жоғары, шығармашылық бағытта өз бетімен жұмыс жасай алатын жас болашақ маманды тәрбиелей алады.

Ал бұның өзі жоғары сынып оқушысының кез-келген пәнді жете меңгеріп мектепті үздік бітіруіне жол ашады. Авторлық бағдарламаның негізгі ұстанымдарының бірі мектеп оқушыларын оқу әрекетіне үйрету. Дәстүрлі оқыту үдерісінде теориялық білім оқушыға мұғалімнің түрлі әдістері арқылы дайын күйінде ұсынылады.

Дамыта оқыту үдерісінде оқушы оқу әрекетімен шұғылданып, теориялық ойлауға икемделіп, білімді өзі меңгеруі керек. Мұғалімнің әдістемесі оқушыға берілуі керек. Міне, осы тұста туындайтын «Мұғалімнің әдістемесі оқушыға қалай беріледі, оқу әрекеті қалай ұйымдастырылады?» деген сұрақтардың шешімін беру зертеуіміздің мақсаты болды. В.В.Давыдовтың [2] ілімі бойынша оқу әрекеті - өзіндік құрылымы бар жүйе. Оқу әрекетінің мазмұны мен құрылымын бір-бірінен бөліп қарауға болмайтын үш бөліктен тұрады: оқу-танымдылық қажеттілік, мотив, оқу міндеті; соған сәйкес әрекеттер және операцияларды қолдану қажет. Оқу-танымдылық қажеттілік дәстүрлі оқытудағыдай сыртқы түрткіні мадақтау, бағалау т.б. әрекеттер арқылы емес, оқушының өзінің іштей талпынуы арқылы білімге қажеттілік тууына жағдай жасалу қажет. Оқу материалы оқушыға «Бұл қалай?» деген рефлексия тудырып, әрі қарай оны танып-білуге түрткі болуы керек. Осы танып –

білуге құштарлық, мотив оқу міндетін шешуді мақсат етеді. Оқу міндеті мотивті шешуге бағытталатын әрекет, тәсілдерді меңгеруден тұрады, яғни оқушы біртұтас нысан пайда болуын ашады, ойша елестетеді. Оқу міндетін шешу соған сәйкес әрекеттер мен операцияларды орындауды қажет етеді. Оқу әрекетінің бұл үшінші бөлігін орындау мынадай операциялардан тұрады:

- міндетті шарттарын қайта жасау, моделдеу;
- бөлініп алынған қатынастардың моделін қайта жасау;
- жеке міндет жүйесін шешуді құру;
- алдыңғы әрекеттің орындалғанын бақылау;
- жалпы тәсілді меңгергенін бағалау.

Жоғары сынып оқушыларын оқу әрекетімен шұғылдануға үйретуде ғылыми-теориялық оқулықтың алдына қойылатын мақсат күрделірек. Ғылыми оқулықтар тұтас құрылымымен оқушыны өздігінен оқу әрекетімен шұғылдана отырып жұмыс жасауға арналған. Алғашқы бетінің мазмұны-ақ оқушыны өздігінен жұмыс жасауға бағыттайды. Оқу әрекетінің құрылымы оқулық мазмұнында толық, алдыңғы екі курсқа қарағанда түсінікті берілген. Мотив үлкен тараудың басында, бұл білімнің не үшін қажеттілігі туралы аннотация түрінде не алғы сөз түрінде беріледі.

Жаңа материалдарды меңгертудегі оқу әрекетінің міндеттері мынадай жүйемен беріледі:

- Сызбаны оқып үйрену
- Сызбаны талдап үйрену
- 1- сызбамен жұмыс
- 2- сызбамен жұмыс
- Өздік жұмыс

Қандай икемділіктерді меңгердің? өзіне-өзі баға беруі. Әр міндетті шешудің операциялары алгоритмдік жүйедегі тапсырмалар ретінде беріліп, студентті мақсатқа жетуге жетелеп отырады. Оқу әрекетінің құрылымымен жазылған жүйені оқулық мазмұны арқылы ғана аңғару қажет екендігін ескере отырып, оқулықтан қарауды ұсыну. Дамыта оқытудың Д.Б. Эльконин[2] мен В.В.Давыдов[3] жасаған жүйесінің әдіс-тәсілдері де білім алушының оқу белсенділігін ұйымдастыру, талдап көмектесіп отыруды көздейді. Дамыта оқытуда оқушының ізденушілік-зерттеушілік әрекетін ұйымдастыру басты назарда ұсталынады. Ол үшін оқушы өзінің бұған дейін білетін амал-тәсілдердің жаңа жағдайды шешуге жеткіліксіз екенін сезетіндей жағдайда төмендегідей үш құрамдас бөліктерден тұратындығында:

- оқу мақсаттарының құрылуы;
- оны шешудің жолдарын бірлесе қарастыру;
- шешімнің дұрыстығын дәлелдеу.

Бұл үшеуі дамыта оқытудың Д.Б. Эльконин мен В.В. Давыдов жасаған жүйенің негізгі компоненттері[2,3]. Мақсатты шешу іштей талқылау, сосын жинақтау арқылы жүзеге асады. Оқытушы сабақ процесін ұйымдастырушы, бағыттаушы адам ролінде. Шешім табылған кезде әркім оның дұрыстығын өзінше дәлелдей білуге үйренеді. Әр оқушыға өз ойын, пікірін айтуға мүмкіндік береді, жауаптар тыңдалады. Әрине, жауаптар барлық жағдайда дұрыс бола бермейді.

Дегенмен, әр оқушы жасаған еңбегінің нәтижесімен бөлісіп, дәлелдеуге талпыныс жасайды, жеке тәжірибесін қорытындылап үйренеді.

Л.В.Занков жасаған жүйе дәстүрлі оқытудан төмендегідей ерекшеліктерімен, өзгешеліктерімен айқындалады:

- Оқыту мазмұнындағы өзгешеліктер;
- Мақсаттардағы айырмашылықтар;
- Дидактикалық принциптердегі өзгешеліктер;
- Әдіс-тәсілдердегі ерекшеліктер;
- Оқытуды ерекше ұйымдастыру;
- Мұғалім еңбегінің нәтижелігін анықтаудың жаңа көрсеткіштері;
- Оқытушы мен оқушы арасындағы жаңаша қарым-қатынас.

Л.В. Занковтың жасаған жүйесіне сәйкес білім беру мекемесінің негізгі мақсаты - тұлғаны жалпы дамыту және практикалық іс –әрекетті меңгерту[4]. Бұл жүйе дәстүрлі оқыту жүйесінен басқа дидактикалық принциптерге негізделеді. Әдістемелік әдебиеттерде қазіргі жаңа технологияны қолдану жолының бірі дамыта оқыту екені көрсетіледі. Оқытудың бұл түрінде білім алушыларға білімді дайын күйінде бермей, оларды ойлантып, іздендіру арқылы меңгертуге ұмтылу ұсынылады.

Жоғарыда келтірілген ғалымдар мен әдіскерлердің көзқарастарынан, оқыту мәселесіне қатысты пікірлердің біржақты емес екенін аңғаруға болады. Оқыту технологиясына байланысты әр ғалымның, әр оқытушының әр түрлі белгілерді негізге ала отырып, өзіндік қырларынан көрініп отырады. Әдіскер ғалымдардың зерттеу еңбектерінен оқытушы өзіне қолайлысын, оқушыларға тиімдісін ала отырып, оны өз сабақтарында қолдану үстінде кәсіби шеберліктерін арттырып отырады. Сондай-ақ жас ұрпақтың ізденушілігі мен қызығушылығын арттыруына мәтіндер жинағының да тигізер көмегі зор. Мәтіндерден керекті мәліметті ала отырып, жан-жақты білім жинақтайды. Бұл оқу-тәрбие үдерісінде танымдық қасиеттерге ойлауға үлкен әсерін тигізеді. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруына мүмкіндік береді. Оқу үдерісінің жақсаруына үлкен әсерін тигізеді. заман талабына сай мемлекеттік білім стандартын енгізу, және кәсіби шеберлігі дамыған кадрлармен қамтамасыз ету, өркениетті ғылыми әдістемелік бағытқа ынталандыру, жаңа базистік оқу жоспары мен жаңа буын оқулықтарына көшу, орта білімді ақпараттандыру, тағы сол сияқты білім беру саласында жүйелі жұмыстар атқару - еліміздегі ең маңызды әрі кезек күттірмейтін мәселе.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған жыл сайынғы Жолдаулары. 2015ж.
2. В.В.Давыдов Виды общения в обучении. М. 1972ж.
3. Д.В.Эльконин Психология обучения младшего школьника. М. 1974ж.
- 4.Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. М., 1959,60-69бб
- 5.Давыдов В.В. Психологические возможности младших школьников в усвоении математики. М., 1969,32-37
- 6.Талызина Н.Ф. Формирование познавательности младших школьников. М., 1988,37-51
- 7.Занков Л.В. Память и мышления в учебной деятельности школьников. 1969,76-80

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Самбетжанова Р.А. Т. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық өнер академиясы мектеп интернат колледж меңгерушісі, тарих пәнінің мұғалімі.

Өмешова Г.Ж. Т. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық өнер академиясы мектеп интернат колледжінің тәрбиешісі, өзін-өзі тану пәнінің мұғалімі, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев дәстүрлі 2007 жылғы 28-ші ақпандағы Қазақстан Халқына жолдауында республикадағы әлеуметтік, саяси-мәдени жағдайларға кеңінен талдау жасап, елдің болашақ мамандарын дайындау процесінде кәсіптік білім берудің көкейкесті мәселелерін атап көрсетті. Қазіргі еліміздің өркениетті нарықты бет алған кезеңіндегі туындаған эканомикалық әлеуметтік қиындықтар тұлғаның адамгершілік қадір-қасиетінің төмендеуіне, салауатты өмір сүру ережелерінің бұзылуына өз әсерін тигізеді. Мұндай жағдайда тұлғаның қалыпты өмірін қамтамасыз етуге ықпал жасайтын қарым-қатынас. Әрбір адам өзіндік тәрбие, өзіндік бағалау, өзіндік түсіну арқылы өзін-өзі танып, басқа адамдармен қарым-қатынасқа түседі. Адам өзінің материалды және рухани қажеттіліктерін өтеу мақсатында еңбек әрекетімен айналысып, өзін қоршаған адамдармен жеткілікті дәрежеде қарым-қатынас жасамайынша дұрыс өмір сүре алмайды. Қоғам, жеке адам, қарым-қатынас және әрекет әр уақытта бірлікте. Бұл тіршіліктің заңды белгілері.

Психологиялық сөздікте «Қарым-қатынас - біріккен іс-әрекет қажеттілігін туғызатын, адамдар арасындағы байланыстың дамуын орнататын күрделі көп жоспарлы үрдіс. Адамдардың танымдық хабарлар алмасуы, өзара түсінісуі, бір-бірін қабылдауы. Адамдар арасындағы қарым-қатынас жасауда аса қажетті шарттардың бірі - сөйлеушілердің өз ой-пікірлерін өзгелерге, тыңдаушыларға қалайда жеткізіп, оларға әсер етуді көздесе, ал тыңдаушылардың қарым-қатынас орнатудағы сөйлеуші жақтың ой-пікірін дұрыс ұғынып, оны іс жүзіне асыра білу мәдениеттілігіне байланысты. Бұдан қарым-қатынас жасаудың үнемі екі жақты үрдіс екенін түсінеміз. Қатынас орнатудың нәтижесінде өзара ықпал етіп, адамдардың өмір тәжірибесі, іс-әрекеті, ой-пайымдары дамиды. Адамның өзгелермен тілдесіп, қарым-қатынас жасай білуі - жалпы адами қасиеттердің аса қажет түрінің бірі деп есептейміз.

Зерттеуші С. Елеусізова «Қарым-қатынас психологиясы» деген еңбегінде қарым-қатынас ұғымына мынадай анықтама берген: Қарым-қатынас - адамның тіршілік бейнесі мен мәдени өмірінде, тұрмыс-салтында күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыратын тұрақты шарт. Қарым-қатынас дегеніміз -ғылым, әрі өнер. Бұл шығармашылық процесс. Қатынас жасау, өзгелермен тіл табысу - әрбір адамның өмір тәжірибесіне, біліміне, тапқырлығы мен ақыл ойына байланысты жүзеге

асып отыратын тіршілік мұқтажы. Қарым-қатынас нәтижесінде адамның кісілік қасиеті, өзгелерге деген қамқорлығы мен жанашырлық сезімі, мәдени көзқарасы қалыптасады.

Тұлғаның қалыптасуында негізгі факторлардың бірі-ол қарым-қатынас. Олай болса қарым-қатынас адамды толық түсінуге, оның рухани адамгершілік қасиеттерін дамуын, жетілуін және индивидуалды-психологиялық ерекшеліктерін білуге мүмкіндік туғызады. Тарихи қоғамдық объективті талаптар және қоғамның дамуындағы әлеуметтік заңдар тұлғаның қалыптасуын анықтайды. Қарым-қатынас –бұл әлеуметтік психологиялық құбылыс, ол адам өміріндегі көптеген рухани және материалдық құндылықтарды қамти отырып оның өміріндегі ең жоғары қажеттіліктердің бірі. Дегенмен, бір қарағанда қарым-қатынас ұғымы баршаға танымал және қандайда мағыналы қиындықтармен байланысты емес көрінеді. «Қарым-қатынас» сөзімен біз кәсіби, жеке, шығармашылық және тағы басқа жалпы қызығушылықтардың төңірегінде пайда болған қарапайым түсініктерді, яғни адамдар бір-бірімен байланыс және қатынастарын; таныс немесе бейтаныс адамдармен кездесулерін; жеке қатынастарын түсіндіруге тырысамыз. Адам қоғамда өзін қоршаған адамдар тобында өмір сүреді және дамиды, оның талаптарына сай өз пікірі мен мінез-құлқын өзгертеді, топтың өзге қатысушыларымен бірлескен іс-әрекет ықпалымен түрлі сезімдерді бастан кешеді. Алайда мұның барлығы өзге адамдармен ақпарат және толғаныс алмасудан ғана болады, оларды жақсы тани отырып, біздің әрқайсысымыз қалайда болмасын қатым-қатынасқа түсеміз.

Михаил Васильевич Ломаносов осыдан екі жүз жылдан астам уақыт бұрын «Ресейлік грамматикада» мынандай пікір айтқан: «... Қандайда бір мәшiненi құрастыруға дайындаған бөлiктер окшау жатқанда және өзiне белгiленген әрекеттi екiншiсiне жеткiзiп отырмаса, олардың болмысы бос әрi пайдасыз. Сол сияқты адам баласының әр мүшесi өз ұғымындағыны өзгеге айтып жеткiзi алмаса, бiз ойларымыздың қосылуымен басқарылатын iстi бiрге жүргiзудi былай қойғанда, жабайы аңдардан бетер болып кетер едiк...». Осы пікір арқылы ол кез келер іс –әрекетте қарым-қатынас қаншалықты мәнге ие болатынын ерекшелеген.

Қарым-қатынас психологиясы адамдардың бірлескен іс-әрекеттегі бірін-бірі қабылдауы және түсінуі; еліктеуі, иландыруы мен сенімі; ұйымшылдық мен қақтығысқа түсушілігі; бірігіп әрекет ету мен тұлғааралық қатынастар сияқты құбылыстарды зерттейтін сала. Бұл психологиялық құбылыстардың алуан түрлі болуына қарамастан, олардың пайда болуының негізгі көзі-адамдар арасындағы қатынастар аймағы.

Қарым-қатынас мәселесіне мәдени-тарихи психологияның негізін салушы Л.С.Выгодский баға жетпес үлес қосты. Қарым-қатынастың тұлға санасына қайта жасалу механизмдерін түсіну Л.С.Выгодскийдің ойлау мен сөйлеу мәселесін зерттеу барысында ашылды. Оның зерртеулерінде қарастырылатын қарым-қатынастың тұлға санасында мәдени аспект ретінде тасымалдануының мәдени-тарихи мәнін В.С. Библер нақты былай деді: «Әлеуметтік байланыстардың терең санаға ену процесі (Выгодскийдің ішкі сөйлеудің қалыптасуын талдауы) логикалық жоспарда ашық және қатысты «мәдениет бейнелерінің» дербестігінің, оның дайын феномендерінің ойлау мәдениетіне айналуы. Әлеуметтік байланыстар ішкі сөйлеуге еніп қоймай, онда олар түбегейлі қайта жасалады, әлі жүзеге асырылмаған жаңа мәнге, сыртқы әрекетке жаңа бағытқа ие болады.»

Қазіргі психологияда қарым-қатынас табиғи және әлеуметтік құбылыстардың барлық түрлерін сипаттау үшін пайдаланатын, өзара әрекеттестігі түсінігінің синонимі ретінде қарастырылады. С.И.Ожегов сөздігі бойынша өзара әрекеттестік – екі құбылыстың өзара байланысы. Қарым-қатынас - негізгі психологиялық категориялардың бірі. Адам басқа адамдармен қарым-қатынас және өзара әрекеттесу нәтижесінде тұлға болып қалыптасады.

Тұлғааралық қарым-қатынастың пән саласын анықтауға «қарым-қатынас» сөзінің семантикасы көмектеседі. Зерттеулер (Бессенова, Доценко, 1999) көрсеткендей, тұрмыстық санада бұл сөзбен мағыналардың үш тобы байланыстырылады:

- бірлесу, ортақтық, біртұтастық құру («жақсы орта достар құру»);
- хабарламалар жіберу, ақпарат алмасу («сөйлесу, әңгімелесу»);
- қарсы ала іс-әрекет жасау, жиі құпия немесе интимді сипатқа ие өзара үйлесу («бірін –бірі терең түсіну»).

Екі адам бірін-бірі оң қабылдап, үшінші біреуге (тұлғаға немесе объектіге) деген өз қатынастарын орнатса, оларда осы үшінші адамға қатысты ұқсас бағдарларды дамыту бағыты пайда болады.

Демократиялы қарым-қатынас - ата-ана мен баланың арасындағы өзара достық, жолдастық көріністерден жасалған қатынас. Бұл қатынас балада эмоционалды көңіл-күй тудырып, саналы іс-

әрекетке итермелейді. Бала ата-анасы жағынан эмоционалды дұрыс қарым-қатынасты барлық қажеттіліктерден де басым керек етеді. Ата-ана осы қажеттілікті қанағаттандыру үшін баласымен кішкене кезінен бастап мейірімді, жылы қатынас жүргізуі тиіс. Ол баланың келешекте мәдениетті болып қалыптасуына өз ықпалын тигізеді. Демократиялық қарым-қатынаста тәрбиеленген бала кез келген ортада өзін дұрыс ұстауға тырысады.

Авторитарлы қарым-қатынас - кішкентайлардың үлкендерге сөзсіз бағынып, тәуелді болуымен тікелей байланысты жүреді. Үлкендер бұл жағдайда тәртіптілікті, баланың ата-анасына толық бағынышты болуы деп түсініп, баласына психологиялық қысым жасағанын байқамай да қалады. Авторитарлы қарым-қатынас барысында бала көбінесе ата-анасынан сескеніп, қорқады. Нәтижесінде бала өз тәртібін дұрыс меңгере алмайды. Осындай қарым-қатынаста тәрбиеленген бала балабақшада, мектепте, басқа да қоғамдық орталарда өзін бірқалыпты ұстай алмайды, қарапайым мәселелерді шешуде қиналады. Өз әрекеттеріне әділ баға беруде қателеседі. Мектепке дейінгі жастағы бала мен ата-ананың жасаған авторитарлы қарым-қатынасы бала ойлауының дамуына да өз әсерін тигізбей қоймайды.

Қарым-қатынас болмаса біз қазір қандай болсақ, сондай бола алмайтын едік. Қарым-қатынасыз біз әжеміздің ертегісін тыңдай алмас едік, әкемізбен ұшатын қағаз жылан жасап, анамызбен демалысқа барып, достарымызбен серуенге шыға алмайтын, мұғалімнің түсіндіргенін түсіне алмас едік және т.б. Сондықтан өзге адамдармен қарым-қатынас жасағанда ғана тұлғаның дамуы жүзеге асатындығын көреміз. Олай болса, мына бір белгілі сөзді былайша түрлендіруге болады: «Кіммен араласатындығыңды айтсаң, мен сенің кім.

Әр адам өзінің негізгі ерекшеліктерін жеке қарым-қатынас тәжірибесі арқылы, отбасындағы, мектептегі, көшедегі тікелей қарым-қатынастар арқылы қалыптасады. Мұны қазақстан психологы Х.Т. Шерязданованың еңбегінде қарым-қатынас – баланың қалыпты психикалық дамуының маңызды факторы және ажырамайтын шарты ретінде қаралады. Ол қоршаған адамдармен қарым-қатынас қажеттілігі бастапқы мәні бар маңызды табыстылық ретінде зерттеп, қарым-қатынасты іс-әрекет ретінде түсінудің негізгі ережесін ұсынады: 1. Қарым-қатынас іс-әрекетінің заты немесе объектісі бірлескен іс-әрекеттегі серіктес және қарым-қатынас потенциалының субъекті ретіндегі басқа адам. 2. Қарым-қатынас әрбір іс-әрекет сияқты адамның қажеттілігін қанағаттандыруға бағытталған. Қарым-қатынастағы қажеттілік басқа адамды бағалауға талпынудан тұрады, ол өзінің тұлғасын және өзін бағалауға, сол адамның бағасынан өзін анықтауға, қарым-қатынас мотиві басқа адам немесе, дәлірек, адамның сол қасиеттері туралы түсінігі үшін баланың үлкендермен өзара әрекетке түсуі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Алдамұратов Ә. Жалпы психология. - Алматы, 1996.-2006
2. Мерлин В.С. Индивидуальный стиль общения //Психологический журнал.-1982.-Т.3 –26-356
3. Кукушин В.С. Введение в педагогическую деятельность: Учебное пособие. Серия «Педагогическое образование .- Ростов Н/Д: «МарТ»,2002.-224 б»

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ КРЕАТИВТІЛІГІН ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Р.К. Анаятова, Азаматтық Авиация Академиясы, № 25 авиациялық ағылшын тілі кафедрасының меңгерушісі, аға оқытушы

Қ. М. Есенаманова, Азаматтық Авиация Академиясы, № 25 авиациялық ағылшын тілі кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Қазіргі уақытта көрсеткендей, жоғары дәрежедегі креативтілік жоғары интеллектілікпен үйлескен сәтте адам ортаға жақсы бейімделген, белсенді, эмоционалды байсалды, тәуелсіз болады. Интеллект пен креативтілік үйлесуі түрлі ортада әлеуметтік белсенділікте болуға мүмкіндік тудырады. Ал, керісінше, төменгі дәрежедегі интеллект пен креативтіліктің үйлесуі көп жағдайда әлеуметтік ортада адам үрейлі, нашар бейімделген күйде болады. Осыған байланысты, креативтілік тұлғаның кәсіби және әлеуметтік бәсекеге қабілеттілігінің негізгі ықпалы, факторы деген қорытындыға келеміз. Бұл өз кезегінде өскелең ұрпақтың қазіргі білім беру жүйесінде интеллектуалдығы мен шығармашылығының дамуының басым бағыттарының бірі болып табылады.

Студенттердің бойында креативтілікті қалыптастыру үдерісі мақсатты әрекеттестікте орындалады. Креативтілікті қалыптастыруға бағытталған келесі ұйымдастыру тәсілдерін айтуға болады:

а) құрылымдық-логикалық (мақсатты) әдістер. Олар дидактикалық мақсаттарды қоюда кезең-кезеңімен ұйымдастырылуымен, оны шешу әдістерін таңдаумен, диагностиканың және алынған нәтиженің бағасымен (жеңілден – күрделіге, қағидадан – тәжірибеге) (Г.А. Балл, И.П. Калошина) сипатталады;

б) тренингтік әдістер. Олар оқу-танымдық әрекеттің және оқу барысында типтік мәселені шешу жолдарын тағайындау қызметі жүйесін өңдеу алгоритмін (тест және нормативтік кезеңде мазмұнына шығармашылықтың элементтерін үстеу қажет тәжірибелік тапсырмалар) ұсынады;

в) ойын әдістері. Әдістің айтылмыш тобы білім беру үдерісі субъектілерінің әрекеттестігінің ойын түрінде болуымен сипатталады; ойын мазмұнына білім берудегі мақсаттар енгізілген (іскерлік ойындар, кәсіби жарыстар, пікірталастар).

Сонымен қатар, адамдар арасынан креативті тұлғаны қалай тапсақ болады. Креативті тұлғаға тән нышандарды қалай анықтауға болады деген сұрақтар туындайды. Салыстыру және жалпылау арқылы осы нышандарға жекелік-бағдарлы қарым-қатынас жасауға бейімделу басқа тұлғалар бойынан ізделеді.

Креативтіліктің көпқырлылығы: адам іс-әрекетінің қаншалықты түрі болса, оның соншалықты түрі болады, адам жаратылысы (дене тұрғылық, психикалық, интеллекттік, әлеуметтік, эмоционалдық және т.б.) және олар барлық жас кезеңдері мен барлық мәдениетте болады. Бұл түрлер мен аспектілер даму дәрежесі мен деңгейі бойынша ажыратылады; үздіксіздікті креативтілік өнімінен емес, креативті үдерістен іздеу керек. Креативті үдерісті талдауда, оны басқа да үдерістермен салыстыруда, мәселені шешуде оның ойлау үдерісіне ұқсастығы байқалды. Ғалымдар барлық креативті үдерістер (жаңа музыка, лирикалық поэзия, өнертапқыштықта, жаңа ұшақ, техника, дәрі-дәрмек ойлап табу мен жетілдіруде т.б.) негізінде жалпы қабілет жатқандығын жиі де батыл айта бастады, қабілет жаңа тәжірибе, идея немесе өнім ретінде жаңа ойлау тізбегі формасында көрінетін бұрын бір-бірімен байланысы жоқ құбылыстар арасынан байланыс табу қажеттілігі. Мұндай креативті қуат кез-келген адамға тән және ол кез-келген өмірлік жағдай барысында қолданылады. Жалпы шығармашылық қабілеттер ретінде Дж. Гилфорд дивергенттілік, қайта жаңғыру және импликацияны креативтіліктің негізі деп есептейді. Ол тұлғаның шығармашылығының пайда болуының үш негізгі факторы ретінде – сонылық, сезімталдық пен ықпалдастықты және креативтіліктің төрт негізгі көрсеткіштерін:

- 1) сонылық – жекеленген байланыстарды, ерекше жауаптарды туындату қабілеттілігі;
- 2) семантикалық икемділік – нысан қызметін анықтау және оны жаңаша қолдануды ұсыну қабілеттілігі;
- 3) бейнелі бейімділік икемділігі – жаңа белгілер мен мүмкіндіктерді көру үшін ынталандыру формасын өзгерту қабілеттілігі;
- 4) регламенттелмеген жағдайды алуан түрлі идеяларды көрсету қабілеттілігін ұсынды.

Т.П. Джонс бойынша, креативті орындаушылардың нақты әлеуметтік өзара әрекет жағдайында аяқ астынан орындайтын күтпеген өнімді актілері ретінде көрінеді; бұл жерде орындаушы өзінің жеке білімдері мен мүмкіндіктеріне арқа сүйейді.

Танымдық ауыспалық арқылы креативтілікті анықтау ерекше интеллекттік факторлар мен танымдық стилдерді бағалауға бағытталған.

Креативтілікті сипаттайтын болжамдық интеллекттік қабілеттері бөлінетін бірқатар ғылыми зерттеулер бар. Оларды да талдар болсақ, Р.Стернберг шығармашылық үдеріс үш арнайы интеллекттік қабілеттер болғанда мүмкін болатынын көрсетеді:

- мәселені жаңа түрде көруге және ойлаудың әдеттегідей тәсілінен қашуға синтетикалық қабілеттер;
- идеяны ары қарай жалғастыруға бола ма, соны бағалауға мүмкіндік беретін талдаушылық қабілет;
- идеяның құнды екендігіне басқаларды сендіруге қажетті тәжірибелік-контекстік қабілет.

Ресейде Д.Б. Богоявленская осыған ұқсас тұжырымдаманың авторы болып саналады және креативтілікті адамның жалпы ерекшелігі және тұлғалық белсенділіктің пайда болу сферасына тәуелсіз шығармашылық өнімге ықпал ететінін ескертеді.

Қазіргі уақытта креативтілікті сипаттау үшін 1969 жылы А. Штерн ұсынған бүгінде көптеген зерттеушілер қолданып жүрген тұғырлар қолданылады. Соңғы жылдары өте күшті қызығушылық өскен креативтілікті зерттеу төрт негізгі аспектіде қарастырады:

1) Креативті үдеріс.

2) Креативті өнім.

3) Креативті тұлға.

4) Креативті орта (шығармашылық өнімге талапты қалыптастыратын орта, құрылым, әлеуметтік контекст). Бұл тұғырлар бірге жиі қолданылады.

Л.Б. Ермолаева-Томина, шығармашылықты шетелдіктердің зерттеген тәжірибесіне сүйене отырып, креативтілікті әрқайсысы сол немесе басқа даралықта, сол немесе басқа дәрежеде көрінуі мүмкін әр түрлі қабілеттер жиынтығы ретінде анықтайды және оның төмендегідей белгілерін көрсетеді:

1) тәжірибенің ашықтығы – жаңа мәселеге сезімталдық;

2) категориялаудың кеңдігі – ассоциацияның бөлектігі, ассоциациялар қатарының кеңдігі;

3) ойлау жылдамдығы – бір категориядан басқасына, шешімнің бір амалынан екіншісіне тез өтуге;

4) ойлау шынайылығы – шешімнің өзбетінділігі, өзгешелігі, өткірлігі.

Бүгінгі күні креативтілік табиғатын анықтайтын көптеген тұғырлар бар. Сондықтан барлық зерттеушілерді қанағаттандыратын бірегей толықтырылған анықтама беру мүмкін емес.

Креативтіліктің кейбір анықтамалары өнім терминдерінде, іс-әрекет нәтижесінде; ал басқалары – үдеріс терминдерінде, сыртқы ортаға қажетті тұлғалық қасиеттерде жасалынды. Бір авторлар «креативтілік» терминін қабілеттің сирек кездесетін арнайы түрлеріне қолдануды ескертсе, сол уақытта басқалары бұл термин барлық денсаулығы мықты индивидтердің нақты дәрежеде игеруі тиіс жалпы креативті қабілеттер деп есептейді.

Креативтілік жалпы қабылданғандардан басқаша стандарттан тыс тұғырларды болжайтын комформдылыққа, бұйығылыққа қарама-қарсы ретінде жиі қарастырылады.

Осыған байланысты, креативтілікті дамыту саласындағы зерттеулерді теориялық талдау төмендегідей сәттерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

1) Креативтілік - бұл жаңа тұғырлар және жаңа өнімдерге қажеттіліктерге дұрыс бағытталуға қабілеттілік. Аталған қабілет тұрмыстағы жаңаны, тіпті сол үдеріс саналы және санасыз сипатта болса да сезінуге мүмкіндік береді;

2) Жаңа шығармашылық өнімді жасау көбінесе жасаушының тұлғасына және оның ішкі мотивациясының күшіне байланысты болады;

3) Креативті үдерістің, өнімнің және тұлғаның айрықша қасиеті олардың міндеттерінің шынайылығы, қалыптылығы, валидтілігі, адекваттығы және тағы бір қасиеті жарамдылық – эстетикалық, экологиялық, сол сәтке дұрыс және шынайы тиімді форма деп аталатын қасиеттер болып табылады;

4) Креативті өнімдер табиғаты бойынша түрліше: математика мәселесіндегі жаңа шешімдер, химиялық үдерістерді ашу, өлең, сурет немесе поэма құру, әлеуметтік мәселелердің соны шешімі және т.б.

Олай болса, дәстүрлі психология және педагогикада креативтілік тұлғалық категория ретінде қарастырылды, ал таластар негізінен оны түсіндіру: соның ішінде креативті дивергенттік ойлау ретінде (Дж.Гилфорд, О.К. Тихомиров), немесе интеллекттік белсенділік ретінде (Д.Б. Богоявленская, Л.Б. Ермолаева-Томина), немесе тұлғаның интеграциялық қасиеті ретінде (Я.А. Пономарев және т.б.), осы себептерге байланысты жүрді. Ғалымдардың әрбір көзқарастары жеткілікті дәрежеде дәлелденген және зор құрметке лайық. Бірақ та жоғары мектептің кәсіби педагогикасында (креативті андрогогикада) оның сапалы көрсеткіштері мен пайда болуының негізгі деңгейлерін анықтау жеткіліксіз.

Егер креативті сипатталғандардың біреуінің көзқарасы бойынша түсіндірілсе, онда оның мәселелері жұтайды және біржақты қарастырылады, бұл тұтастай креативтілік барысында шығармашылық оқыту мен тәрбиелеу үдерісін ұйымдастыру мен басқару ретінде ерекше және білім беру мәселелерінде тек қана нәтижені алуды ғана қоспайтын жоғары мектеп педагогикасына ерекше қатысты. Сол үшін бүгінде креативті оқыту мен тәрбиелеу үдерісінде тұлғалық категория ретінде креативтілікті дамытуды зерттеу өте қажет. Креативтіліктің құрылымдық құрамдас бөліктері:

парадоксқа қызығушылық; күдіктенуге бейімділік; жаңаны сезіну; ойлардың өткірлігі; шығармашылық қиял; интуиция; сұлулыққа эстетикалық сезім; тапқыр ой; ұқсастықты ашуға қабілеттілік; пікірлерде батылдық және тәуелсіздік; өзіндік сыншылдық; логикалық қатаңдық; дәлелдердің әр түрлі формасын қолдануға қабілеттілік; дайын шешім; «сиқырлы топтау»; жетілу; инсайт. Нәтиже: нысанды бейнеге айналдыру (көркемдік және т.б.); заңдылықтарды ашу немесе мәселені шешу

Ақыл-ойдың икемділігі мен сергектігі – адамның қолда бар тәжірибені кеңінен қолдану, заттарды жаңа байланыстар мен қатынастар тұрғысында шапшаң зерттеу қабілеті, ойлаудың үлгіден аумаушылығын еңсеру.

Инсайт (ағыл. insight – ұғыну, нұрға бөлену) - мәселені ұғынып шешімін табуға жетелейтін, жағдаятты толығымен құрылымы мен мәнді арақатынасын кенеттен және өткен тәжірибеге сүйенбей түсіну. Инсайт – кенеттен нұрлану, мәселені шешудің интуитивтік болжамы; гештальт психологияның негізгі түсініктерінің бірі.

Тұлғаны зерттеуді жалғастыру қатарында әлі күнге дейін зерттеушілердің назарын «тұлға шығармашылық іс-әрекет субъектісі ретінде» деген түсінік өзіне аударып келеді. Осыған байланысты тұлғаның креативті қасиеттерін талдау қайтадан жүргізіле бастады. Әр түрлі ғалымдар олардың қатарына: ассоциациялауды, ойлаудың сынилығын, тәжірибені ауыстыруға қабілеттілік, пікірлерді бағалау, қабылдаудың тұтастығы, естің дайындығы, сөздің жылдамдығы, беделділердің бағыттауынан бас тарту, жоспарлауға, болжауға бастамашылдыққа, шешімділікке және т.б. қабілеттіліктерді қосады.

Мұндай зерттеулер креативтілік теориясын тереңірек зерттеуге ғана мүмкіндік берген жоқ, жаңа мәселе – креативтілік (жекелік шығармашылық) құрылымын дайындады.

Олай болса, креативті ойлауды дамыту мәселесі бойынша біздегі бар мәліметтерді шолу бірнеше қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Біріншіден, креативті ойлау – бұл ерекше идеяларды тудыруға, ойлаудың дәстүрлік сызбасынан ауытқуға, мәселелік жағдайларды тез шешуге қабілеттілік; креативтілік шығармашылыққа қабілеттің дамуы үшін қажетті ойлаушылық және тұлғалық қасиеттердің бірқатар жиынтығын қамтиды.

Екіншіден, креативті ойлауды дамыту үшін қарым-қатынастың қарапайым дағдыларын игеруді болжайтын әлеуметтенудің нақты (тиімді) деңгейі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гнатко Н.М. Проблема креативности и явление подражания. – М., 1994. – 117 с.
2. Сыдыков У.Е., Енсебаева М.З., Мукашева А.Б. Социально-психологический тренинг для студентов: развитие креативности. – Алматы: КазНТУ, 2010. – 100 с
3. Булатбаева А.Ә., Шошабаева С.Е. М. Воллах пен Н. Коганның интеллект және креативтіліктің арақатынасы тұжырымдамасы // . – Білім берудегі техника мен технология. Ғылыми-әдістемелік интернет журнал. – Алматы, 2014. – №1. – 86 б. – Б. 71-77

ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ САБАҚТАРЫНДА ТЕАТР ҚОЙЫЛЫМДАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Ж.Ж. Көптілеуова, Қызылорба облысы, Арал қаласы, №200 жалпы білім беретін мектебінің өзін-өзі тану пәнінің мұғалімі, Қазақстан Республикасы

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев: «Бізге керегі – шын дарындар. Нарық қол-аяғымызды қалай қыспасын мемлекет өзінің талантты ұлдары мен қыздарын, тарланбоз жүйріктерін қолдауға, қорғауға міндетті» - деп еліміздің болашағы жастарға үлкен мән берген.

«Тегінде адам баласы адам баласынан ақыл, білім, ар, мінез деген қасиеттерімен озады» деген Абай. Ұлы ақын сөзі еш уақытта өз мәнін жойған емес. Озық ойлы білімдар адамдар заманның дамуына өз үлесін қосады. Дарынды, жас талапты жастар - бүгінгі егеменді еліміздің жарқын болашағы. Қазіргі заман ағымына, өмір талабына сай егеменді еліміздің болашағы, тірегі – бүгінгі ұрпақ. Қай елдің болмасын ерекшелігін, сол мемлекеттің ғылым-білімінің, мәдениетінің дамуы - халықтың өзгешілігін таныту үшін маңызды.

Мектепте болашақ ұрпақ қандай білім алып, тәрбиеленсе, еліміздің болашағы сондай болмақ. Бұл тұрғыда мектептің негізгі міндеттері баланың жеке басының алғашқы қалыптасуын қамтамасыз ету, оның қабілеттерін ашып дамыту, оқуға деген ықыласын, іскерлігін қалыптастыра отырып шығармашылықтарын дамыту, театр қойылымдары арқылы әртістік шеберлігін дамыту.

Бүгінгі таңда әр пәннің оқытылуы баланың жан- жақты дамытуды көздеу, бала бойындағы шығармашылық қабілетін дамыту, оның дербестігі мен белсенділігіне дұрыс бағыт беру сияқты мәселелерді жан- жақты шешу қажеттілігі ескерілуде.

Өзін-өзі тану пәні арқылы тәрбие теориясының негізін жетілген тұлғаны тәрбиелеу ілімі құрайды. Бұл ілім тәрбиенің төрт тұғыры - әділет, дәулет, парасат, қанағат арқылы адамда адамдық ізгі қасиеттерді тәрбиелеу идеясына негізделеді. Ізгілікті - адами қасиеттерді тәрбиелеуде адамгершілік сана мен мінез-құлықты қалыптастыру басты рөл атқарады, соның негізінде ішкі және сыртқы дүниесі бір-біріне сай, рухани және дене әсемдігі өзара үйлескен жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеуге болады. Мектеп - бұл оқушы тұлғасы мен санасының дамуы қуатты жүретін, ерекше құнды, қайталанбас кезеңі. Сондықтан да білім - үздіксіз білім берудің алғашқы басқышы, қиын да қадірлі жұмыс. Мектеп балаға белгілі бір білім беріп қана қоймай, оны жалпы дамыту, яғни сөйлеу, оқыту, қоршаған ортада дұрыс көзқараста болу, жағдайларды объективті түрде бағалап, талдау жасауға үйрету, ойын дұрыс айтуға, салыстыра білуге, дәлелдеуге, сөйлеу мәдениетіне, шығармашылыққа үйретеді.

«Шығармашылық» ұғымын көптеген ғылымдар қарастырады. Соңғы жылдары шығармашылықты зерттейтін ғылым туралы сұрақтар пайда бола бастады, яғни – **эвристика** («эврика»-мен таптым), Архимедтің гидростатиканың негізгі заңын ашқан мезетте айтқан сөзі. «Эврика» - сәтті ой, идея пайда болғанда және «нұрлану» (озарение) кезінде айтылатын қуанышты білдіретін сөз. **Эвристика** ғылымына келер болсақ, оның зерттеу ауқымы өте кең: шығармашылықтың ерекшеліктері, құрлымы, шығармашылық процесінің кезеңдері, типтері, ғылыми шығармашылық пен көркем шығармашылықтың қатынасы, болжаулар мен кездейсоқтықтың ролі туралы, таланттылық туралы, шығармашылықтағы мотивация мен жеке факторлардың ролі, шығармашылық үдерісіне әлеуметтік жағдайдың әсері, шығармашылық белсенділігі жоғары болатын адамның жасы, ғылым мен шығармашылықтағы ойлау стилі, эвристикалық әдістер мен ойлаудың ролі және тағы басқалары деп қарастырады.

Шығармашылықтың елеулі жақтары – беріле әуестену және талпыну. Беріле әуестенген адам үшін шығармашылық өмір мәніне айналады. Шығармашылыққа берілу оның нәтижесі бүкіл халықтық қолдау тапқанда күшейе түседі. Шығармашылық шынайы болу үшін шабыт керек. Шабыт- бір жағынан жоғары жетістігімен, екінші жағынан адамның күш-қуатының зор өрлеуімен, беріліп іс-әрекет жасауымен сипатталады.

Белгілі ғалым П.И. Чайковский шабытты ерекшеліктеріне қарай сипаттайды: Олар төмендегідей:

- Шабытты күй қойылған мәселені шығармашылықпен шешу үшін құмарта және табандылықпен ұмтылғыш адамда пайда болады. Шабыт – жалқауларға жоламайтын, оның есігін ашпайтын қонақ»;

- Шабытты күй ой мен бейне қозғалыстарының жеңілдігімен олардың айқын әрі молдығымен, тебіреністердің тереңдігімен сипатталады; Шабытты күй аясында таным процесінің бәрі жемісті өтеді. Ерік ой мен әрекет тәртібін қамтамасыз етіп отырады деп ойын тұжырымдайды.

Яғни, шабыттану – шығармашылық үшін типтік сипат береді. Шабыт, бір жағынан жоғары жетістігімен, екінші жағынан адамның күш-қуатының зор өрлеуімен сипатталады.

Шығармашылық - әлеуметтік себеп-шарттан туындайтын қызмет. Шығармашылықтан адамның көптеген психикалық сапалары ашылады, жеке адамның ішкі мазмұны көрініс береді. Шығармашылықтың үдерісі кезінде адамның психикалық әрекеті барынша жоғары деңгейде өтеді. Бұл жеке адамның интеллектуалдық, эмоциялық, еріктік күшіне жатады. Шығармашылық, ең алдымен, қажырлы да азабы мол еңбек және сонымен бірге адамның барлық дене және рухани күшін барынша жұмсауды қажет ететін шабытты еңбек болып табылады. Шынайы шығармашылық әрқашан да қоғам үшін пайдалы да мәнді нәтиже береді. Шығармашылықтың елеулі жақтары – беріле әуестену және талпыну. Беріле әуестенген адам үшін шығармашылық өмір мәніне айналады. Шығармашылыққа берілу оның нәтижесі бүкіл халықтық қолдау тапқанда күшейе түседі.

Театр (грекше theatron – ойын-сауық орны; ойын-сауық) – сахналық өнердің өмір көріністерін драмалық әрекет арқылы көрермендердің көз алдында актерлер күшімен бейнелейтін бір түрі; ойын-сауық немесе спектакль; түрлі сахналық ойын-сауықтар, сонымен қатар жалпы мәдени шаралар өткізілетін орын-жай. Театрдың тарихи жағынан қалыптасып, даму, өсіп-өркендеу жолы әрбір ұлттың, әр халықтың өмір-тұрмысымен, олардың жалпы тарихымен және тұрлаулы

мәдениетімен тығыз байланысты. Басқа өнер түрлері сияқты **театр** өнері де қоғамдық ой-сананың негізгі бір формасы болып табылады.

Театр – оқушыны эстетикалық адамгершілік пен ізгілікке тәрбиелеудің аса маңызды құралы. Оның өзгеше бір қасиеті, яғни әрекетке құрылған табиғаты сахналық ойын-сауықтың мазмұн-желісі мен идеялық-эстетика негізін құрайтын драма арқылы ашылады. Театр әдеби шығарманы сахналық әрекетпен, өзіне тән бейнелі театрлық бояу-өрнекпен жаңа күйге түсіреді де драмадағы мінез-кейіптерді, олардың өзара қарым-қатынастарынан, қақтығыстарынан туатын талас-тартыс пен іс-қарекеттеріне жан бітіріп, тірілтіп жібереді. Осыған орай көрермендер де театр сахнасында өтіп жатқан оқиға әрекет пен оған қатысушы-қаһармандардың ой-арманына, шат күлкісі мен сезім діріліне, күйінішіне, жалпы тіршілік-тынысына бейжай, немқұрайлы емес, қайта бар ынта-зейінімен, ынтызар көңілімен қарайды, яғни олар осы сәтте сахналық өмір көріністерінің жай бейтарап, салқынқанды бақылаушысынан гөрі тікелей қатысушысы ретінде бой көрсетеді. Түптеп келгенде театрдың қоғамдық-тәрбиелік қызметі мен идеялық-эмоциялық және көркемдік-эстетикалық әсер күші де осыған саяды. театрдағы басты тұлға, пьесадағы берілген жағдайға байланысты әрекет етіп, сахналық қаһарманның характерін жасайтын – актер. Ол сахнада шығармалық процесс кезінде пьеса материалын өзінің болмыс шындық туралы ой-түсінігімен, өмірде көріп-байқағандарымен, эстетикалық сезім-түйсігімен үнемі байытып, толықтырып отырады. Бұл тұста актердің бойынан орындаушылық өнерге қоса ойшыл суреткерлік қасиет те айқын аңғарылады. Актер образы пьеса және спектакльді қоюшы-режиссердің (қара Режиссерлік өнер) түсінік-шешімі мен түсіндірмесі негізінде өмірге келеді. Өнердің өзге түрлеріндей театр да өмір шындығын көркем образдар жүйесі арқылы бейнелейді. Ал мұның өзі спектакль бойынша жүзеге асады.

Театр өнері оқушылардың өзгелерге деген, басқа халықтар өмірі мен қоғам тіршілігіне деген ынта-ықыласын арттырумен қатар, достық сезімін де күшейте түсуге игі әсер етеді. Дүние жүзіндегі түрлі халықтардың географиялық-тарихи даму өзгешелігі мен олардың өмір-тұрмысы, әдет-ғұрпы, психикалық хал-жайы әр алуан театр жүйелерінің туып, қалыптасуына ықпал жасады. Осыған орай еуропалық театрларды және Шығыс елдерінің (Жапония, Қытай, Үндістан, т.б.) театр мәдениетін, Америка, Африка, Мұхит аралдары халықтарының өзіндік сипаты бар театр өнерін де атауға болады. Театрдың әрекет пен сауыққа негізделген мән-мағынасы тарихи тұрғыда, оның өмірге алғаш келуімен байланысты айқындалады. Адамзат тарихымен қоса жасасып келе жатқан театрдың қайнар көзі ежелгі замандағы аңшылық пен ауыл шаруашылық ойын-сауықтарына, халық мерекелері мен салт-жораларына саяды. Осы негізде пайда болған алғашқы трагедиялық және комедиялық сипаттағы дәстүрлі ойын-сауықтар мазмұнынан драмалық тартыстар мен сюжеттердің нышандары, сондай-ақ хор әндері, билер, диалогтар, киім киіп, сән-салтанат құру, маскамен бет-әлпетін өзгерту бой көрсетті. Ойын-сауық әрекетінің діни-салттық негізден бірте-бірте арылып бөлінуі, қаһарманның хор тобынан алдыңғы қатарға шығуы және көпшілік мейрамдарын арнайы ұйымдастырылған ойын-сауыққа айналдыру әдеби драмалардың тууына қолайлы жағдай жасады. Актерлер мен көрермендерге жіктеліп бөліну Т-дың аса маңызды қоғамдық қызметін айқындай түсті. Бұл процесс еуропалық театр өнерінің өркен жаюына зор ықпал жасаған Ежелгі Грекия театрында айқын көрініс тапты. Біздің заманымыздан бұрын 5 ғасырдың өзінде-ақ ежелгі гректердің мемлекет-қалаларында театр қоғамдық өмірдің орталығына айналды. Бұларда ойын-сауықтар бүкіл халық мерекесі саналды. Аспан аясында, төбесі ашық алып амфитеатрларға он мыңдаған көрермендер жиналып, ойын-сауықты тамашалап отырды. Ал мұндай ойын-сауықтар маман актерлерден басқа хорға қатысатын барлық көрермен-азаматтардың өздерін де қамтитын болған.

Ежелгі грек драматургтері Эсхил, Софокл мен Еврипид трагедияларында аңыз құдайлары мен қаһармандарының тұлғасы жасалды, ал Аристофан комедияларында ежелгі дәуірдің саяси және әлеуметтік күресі бейнеленіп, қоғамда орын тепкен кемшіліктер мен орынсыз жайлар өткір күлкі отына ұшырады. Грек театр мәдениетінің дәстүрі жаңа қоғамдық өмірдің ерекшелігіне орай Ежелгі Рим театрында өзінің жаңа даму жолын тапты. Рим театрында (драматургтер Плавт, Сенека, Теренций, т.б.) спектакльді қою мен театр техникасы едәуір дамып, сахна түрлері өзгерді; ойын-сауықтың жаңа түрлері, оның ішінде мифологиялық сюжетке құрылған музыка-би сауығы – пантомима пайда болды. Ойын-сауықтың көптеген алуан түрлері Ежелгі Шығыс елдерінде де, соның ішінде Жапонияда, Индонезияда, Қытайда, Үндістанда, т.б. елдерде туып, өрістей бастады.

Балалар әлемі - өзіндік ерекшеліктері мол, күрделі де қызықты әлем. Сол әлемге еркін еніп, небір нәзік сыр-сипаттарды сезімталдықпен танып, зерделілікпен зейін салу, зергерлікпен бейнелеу - қаламгерлер қауымы үшін үлкен сын. Өйткені, балалардың ойлауында, дүниені тануы мен араласуында өзгеше сипат бар. Соны түсіну, әрі балғындар риза болатындай бейнелеу - шеберлік. Тегінде өмір, орта атты үлкен ұяда неше алуан нәрсе болуы мүмкін. Әдебиет соларды қалай көрсетеді, нені көрсетеді, дәуір, замана сырын қалай бейнелейді деген мәселенің әрқашанда күн тәртібінен түспеуі де сол себептен. Көзі жаңа ашылған қайнардың қай арнаға бет алуы - ағысты мөлдір өзенге ұласуы, немесе су аяғы құрдымға кетуі табиғаттың ықпалына байланысты. Оң-солын танып үлгірмеген, өмірдің ұзақ жолына түсіп, жан-жағына аң-таң болып қарайлап келе жатқан бала үшін де өзін-өзі тану пәнінің рухани-эмоциональдық әсері сол секілді ерекше. Қалыптасқан іргелі дәстүрдің тарихи-тәжірибесінен тамыр алған әдебиеттің, реализм, романтизм әдебиетінің уақыт сырының нақты да тірі куәсіндей образдары балалар үшін шындықтың өзіндей нанымды, әрі ерліктің, патриоттық пен адамгершіліктің жан сүйсінер жайсаң өнегесіндей. Өмірдің өзінен алынған өнеге қашанда өрендерді өрге бастаса керек. Балалар үшін өзін-өзі тану пәні сабақтарында театр қойылымдары тек қана рухани азық -базарлық болып қана қоймай, рухани тәрбиеші де болса, қадірі арта түспек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының гуманитарлық білім беру тұжырымдамасы. –Алматы: Қазақстан, 1994. -37 б
2. Шаймерденова К. Педагогикалық қабілет оның қалыптасуы жайлы кейбір мәселелер. А., ЦИЦУ, 1983.
3. Стефановская Т.А. Педагогика: наука и искусство. – М., 1998.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ПАТРИОТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН МЕМЛЕКЕТТІК МЕРЕКЕЛЕР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

С. Лұқпанов Х. Досмухамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, дене тәрбиесі кафедрасының аға оқытушысы, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

«Қазақстан - 2030» Жолдауында Республика Президенті еліміздің ұлттық қауіпсіздігін, тәуелсіздік пен егемендігін танытатын мемлекетіміздің ұзақ уақытты дамуын анықтады. Білім беру мен тәрбиенің негізгі міндеті өз елінің азаматы, патриоттың тәрбиелеу болса, осыған сәйкес «қазақстандық патриотизм мен ұлттық патриотизм» оқушылардың тәрбиелік деңгейін бағалаудағы көрсеткіш болып қарастырылады.

Бүгінгі тәрбиенің басты міндеті - адамзат мәдениетінің сан ғасырлық өркениеттік жетістіктері мен ұлттық рухани, мәдени байлықты кіріктіре отырып меңгерту, сөйтіп, студент - жастарды нарықтық экономикаға бейімделген, өмірге икемделген, жан-жақты жетілген, қабілетті, кез келген тұтқиыл жағдайлардан жол тауып шыға алатын ынталы да іскер, табанды да талантты, Отанын сүйетін азамат етіп тәрбиелеу болып табылады. Адам баласының әрқайсының өз өмір жолы болатыны тәрізді, кез-келген халықтың, қоғам мен мемлекеттің өз тарихи ғұмыры бар. Ол көне тіршілік көшінде сан алуан кейіпте көрініп келе жатқан күрделі процесс. Әр ұрпақ өзінің бұрынғы ұрпақтың жалғасы болғанынан, өз дәуірінің шыңырауына үн қосып, өз соқпағын іздейді.

Әлем тарихында патриоттық тәрбие және әскери патриоттық туралы білім ғасырларға тамырымен терең кеткен. Әлемдегі өркениеттің дамуындағы ерекшеліктер дінмен, салт-дәстүрлермен, әртүрлі этникалық факторлармен өлшенген. Жастардың бойына патриоттық тәрбие берудің басты бір көрнісі – спорттық сайыстар.

Спорттық сайыс – спорттық жетістіктердің көрсету, салыстыру және бағалау, спорт саласындағы бәсекені белгілі бір түрде реттеп отыру. Спорттық жарыстардың мақсаты үздіксіз спортшылар мен топтарды анықтау, жалпы спорттық шеберлікті жетілдіру, дене шынықтыру мен спорттық насихаттау арқылы оқушылардың бойына патриотизмге тәрбиелеуге болады. Патриотизмге тәрбиелеу үрдісінің танымдық мәнін естен шығаруға болмайды, бірақ ол әрбір оқушыда патриоттық сана, патриоттық сезім қалыптастырудан бастау алғанда ғана тиімді болмақ. Психологияда адамның жан-дүниесі, сезім әрекеттеріне екінші сигналдық жүйенің ықпалы мол екендігі айтылады. Бұл ретте мектептердің патриотизмге тәрбиелеу жолдарын қарастыра келіп, олардың, жалпы оқушылардың сана - сезіміне ықпал ету, іс-әрекеттерін ұйымдастыру бағыттарында жүргізілгендігін анықтадық. Ұйымдастыру жұмыстарын осы бағыттар бойынша

топтастырсақ, олар былайша бейнеленеді: лекторий, соғыс және еңбек ардагерлерімен кездесулер, әңгіме кітаптар бойынша оқырман конференцияларын ұйымдастыру, ойын-сауық кештері, мұражайларға материалдар жинау фото қалқаншалар, фотоальбомдар жасау тағы басқа іс-әрекеттерді ұйымдастыруға бағытталған. Тәрбиелік іс-шараның бағыттары «ұлтжандылық, ұлттық патриотизмдік» сананы қалыптастыру болса, ол-ар, намыс, ождан, қарыз, парыз секілді тағы басқа ұғымдар мен түсініктерді нақтылауды; олар туралы оқушы білімдерін жетілдіруді және олардың ауқымын кеңейтіп, тереңдетуді; сөйтіп Отан, мемлекет, ел, ұлт, халық, атамекен секілді киелі ұғымдармен байланысын ашып көрсетуді талап етеді. Өсіп келе жатқан жас буындардың бойында ұлттық патриотизмді қалыптастыруда, олардың әрқайсыларының «өзін ұлтының перзентімін» деп сезінуін нысанаға ала отырып, Қазақстандағы дәл бүгінгі жағдайда «ұлтты сақтап, одан әрі өркенін өсірудің кепілі», - деп білген жөн. Мұның өзі «ұлт дегеніміз - ұлттың өзін-өзі билеу идеясы басын құраған адамдардың шынайы жүрек жарды бірлестігі» деген идеядан өрбиді.

Патриоттық сезім- келтірілген киелі ұғымдармен байланысты: қуаныш, мақтаныш, күйіну, сүйсіну секілді т.б. эмоция спектрлеріне қозғау салу, ояту, дамыту, қалыптастыру мәселелерін шешуді де көздейді. Патриоттық сезім- жоғары сезімдер тобына кіреді деген пікірдеміз. Өйткені ол «қоғамдық мәнді және көңіл күйге байланысты моральдық сезімдерге» қатысты болып келеді, ол сананың жетілуімен тығыз байланысты дамиды. Қоғамдық тәрбиенің ықпалымен патриоттық сезімдер тұрақтанып, оқушының іс-әрекеті, мінез-құлқынан, сөзі мен ісінен көрініс беріп, ұлты, халқы, Отаны үшін қызмет етуге дайын тұрады.

Патриоттық сезім жалпы адам баласына тән адами түйсік – қасиет, оның еліне, туған жеріне, өз тілімен мәдениетіне, ұлттық құндылықтарына жеке қатынасын, өзіндік бағасын, түйсінуін, қуаттап – қолдауын пайымдайтын сезім көрсеткіші болып табылады.

Туған жерді, елді қорғауға қазақтың халық педагогикасынан нәр алған, ата дәстүрінен сусындаған ақылды да айбынды халық перзенттері - Төле би, Қазбек би, Айтеке би, Абылай, Наурызбай, Жәнібек, Райымбек шықты. Ел басына дүркін-дүркін қара түнек орнаса да, мойымаған ата-бабаларымыз ғұн, сақ, сәмби, жужан, қыпшақ, оғыз заманнан бергі мәдени мұралар мен патриоттық тәлімді бүгінгі күнге дейін жеткізді. Жастарды отанға, елге, жерге, әдет-ғұрыпқа сүйіспеншілігін, патриоттық сезімін халықтың ауызекі шығармашылығы арқылы қалыптастыруға талпынды. Оны бүгінгі күннің іс-тәжірибесі дәлелеп отыр.

Ұлы Абай өз қызметін Отан мен халықтың алдындағы борышым деп түсінді. Оның шығармалары Қазақстан тағдырына деген, оның бостандық сүйгіштік халқының болашағына деген қамқорлықпен айшықталған. Оның патриотизмі туған ел табиғатына, мәдениетіне, тіліне, озық дәстүрлері мен ұлттық мінезінің жақсы жақтарына деген сүйіспеншілігінен көрініс тапты.

Елбасы халыққа жолдауында, қоғам мен мектептің ендігі басты міндеті - тек болашақ ұрпақ тәрбиелеу ғана емес, қоғамдық, жалпыадамзаттық құндылықтың маңызын саналы түсінетін, рухани білімді азамат, патриоттар ұрпағын тәрбиелеу екенін ашып көрсеткен. Онда, ауыл оқушысын, мектептегі оқу - тәрбие үрдісі арқылы өркениетті қоғам құру іскерлігіне ұмтылатын жеке тұлға ретінде қарастыра, оларға өркениеттік талаптарында сай өмір сүруді, руханилық, имандылық, адамгершілік құндылықтарды өмір шындығы негізінде қабылдата, игерте отырып тәрбиелеу бүгінгі ауыл мектептік тәрбие мақсатының ең қажетті мәселелері болуы керек.

Тәуелсіздік талаптарына сай, республиканың ауылдық жалпы білім беру мектептерінде, осы уақытқа дейін жүргізіліп келген тәрбие жұмыстарының негізгі түрлерін сақтай отырып, оларға тиісті толықтырулар енгізілуде. Мұндай толықтырулар мақсаты, оқушылардың бойына биік руханилық сана-сезім мен мінез-құлық нормаларын, адамгершілік сапа-қасиеттерді сіндіруге зор ықпал ететін, олардың өмір сүретін ортасына, өзара және басқа да адамнан, ұжым мүшелерін, жалпы қоғамдық талаптарға деген қатынастарын ескеру, анықтау жұмысымен байланысты. Отанды сүю, өз халқын құрметтеп, ауылға адал болу, оны қорғауға әзір тұру, ұлттар арасындағы достықты нығайту, бейбітшілікті сүю, ел үшін жанын қию, ұлтаралық қатынас мәдениетін қалыптастыру, әрбір оқушының бойына ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың үздік үлгілерін үйлестіре дамыту, руханилық, барлық адамдарға деген сүйіспеншілік деген сезімдерін тәрбиелеу оқушыларға патриоттық сезімін қалыптастырудың негізі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның болашағы - қоғамдық идеологиялық бірлігінде. - Алматы: Қазақстан, 1993. – 33 б.
2. Сайдахметова Л. Қазақстандық патриотизм мен ұлттық патриотизм ерекшеліктері. Алматы, 2001.

3. Жұматаева Е. Қазақстан майдангер жазушыларының шығармалары арқылы оқушыларға патриоттық тәрбие беру: автореф. ... п.ғ.к.: 13.00.01. - Алматы, 1995. – 165 б.

ТАНЫМДЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Б.Қ. Базылова орыс тілі және әдебиет кафедрасының профессоры м.а., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы

Жоғары оқу орындарында көп жылдан бері іске асып келген дәстүрлі оқыту жүйесі өз нәтижесін беріп келді десек те, қазіргі қарыштаған прогресс ғасырында ғылым мен білім тез дамып, жаңалықтар мен ақпараттар легі толастамай тұрған кезде, өзіне қажетті ақпаратты тез арада игеру арқылы білім қалыптастыруға келгенде бұрынғы жүйе әлсіздік танытуда. Сондықтан Болон декларациясын қолдаған мемлекетіміз, әлемнің дамыған елдеріндегі кредиттік оқыту жүйесін Республикамыздың жоғары оқу орындарына ендірді.

Студенттің оқуға қызығушылығы мен қажеттілігі өздік әрекеті түріндегі оқуға ауысуы, оқытушының функциясының өзгеруі және СӨЖ маңызының артуы, өзара белсенді әдістердің, бейдәстүрлі әдіс-тәсілдерді кеңінен қолданылу қажеттігі оқу үдерісіне қатысушы субъектілер оқытушы мен студенттің нақты әрекеттері айқын түрде сипатталғандықтан өздік іс-әрекет арқылы студенттің өздік жұмысы іске асатыны анықталды. Студенттердің өзіндік жұмысы сабағында алдын ала берілген тақырып бойынша баяндама жасау, реферат оқу, пікірсайыс әдістері басты қолданыста болады. осы сабақта өз бетінше ойланудың, өзара белсенді қарым-қатынас арқылы білім алудың білігін игеріп қалыптастырудың зор мүмкіндігі туындайды.

Студенттің өзіндік жұмысының максаттары - студенттерде өзіндік шығармашылық еңбекке дағдыларын қалыптастыру, инновациялық технология мен құралдарды пайдаланып, кәсіптік тапсырмаларды шеше білу, өзінің білімін үздіксіз жетілдіру; жұмыс уақытын жоспарлау және ұйымдастыру тәжірибесін меңгеру және ой - танымын кеңейту. Студенттердің өзіндік жұмысы болашақ мамандарды даярлаудың және білім сапасын арттырудың ең басты резервтерінің бірі. Осыған орай ЖОО-да әр білім алушының ой еңбегінің ұтымды әдістерін білуін, яғни аз уақыт кетіріп қажетті ақпаратты іздеп және меңгеруді, фактілер, теорияны, тұжырымдамаларды жүйелеп және жіктей білуді, өз көзқарасын нақты айтып және дәлелдей білуді, түрлі күрделі сұрақтарды шығармашылықпен шеше білуді үйренуін талап етіледі. Студенттің өзіндік жоғары оқу орнының оқыту үрдісінде студенттердің өзіндік әрекетін ұйымдастыру мен басқарудың ерекше бір құралы. Олай болса, кредиттік оқыту жүйесінің жоғары мектепте ендірілуі және СӨЖ-дің үлесінің артуы оны белсендіруге баса көңіл аудартады. Жаңа оқыту технологиясының ендірілуіне сәйкес ЖОО-дағы оқу-тәрбие үрдісін жаңаша ұйымдастыру, оқыту технологиясын және оның әдістемелік жағынан қамтамасыз етілуін өзгерту қажет болды. Ғылыми психологиялық-педагогтік әдебиеттерде «өздік жұмыс», «студенттің өздік жұмысы» ұғымы кеңінен қарастырылып, зерттелген.

Ойын дегеніміз – жас ерекшелікке қарамайтын, адамның көңіл-күйін көтеретін, ойландыратын үрдіс. Ойын – төзімділікті, алғырттықты, тапқырлықты, ұқыптылықты, ізденімпаздықты, іскерлікті, дүниетаным өрісінің көлемділігін, көп білуді, сондай-ақ басқа да толып жатқан сапалылық қасиеттердің қалыптастыруға үлкен мүмкіндігі бар педагогикалық тиімді әдістердің бірі. Сондықтан ойынды сабақта, сабақтан тыс уақытта пайдалану - үлкен нәтиже берері анық. Ойынға зер салып, ой жүгіртіп қарар болсақ, содан үлкен мәнді де мағыналы істер туындап өрбитінін байқаймыз. Себебі, бар өнердің бастауы деп білеміз. Ойын – тек жас адамның дене күш қуатын молайтып, оны шапшаңдыққа, дәлдікке т.б. ғана тәрбиелеп қоймайды, оның ақыл-ойының толысуына, жан дүниенің қалыптасуына, есейіп өсуіне де пайдасын тигізеді. Ойын баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның шығармашылық қабілетін оятып, танымдық қасиеттерін дамытады.

В.А.Сухомлинскийдің сөзімен айтар болсақ «Ойынсыз ақыл-ойдың қалыпты дамуы да жоқ» және болуы да мүмкін емес. Ойын дүниеге қарай ашылған үлкен жарық терезе іспетті, ол арқылы баланың рухани сезімі жасампаз өмірмен ұштасып, өзін қоршаған дүние туралы түсінік алады. Ойын дегеніміз - ұшқын, білімге құмарлық пен еліктеудің маздап жанар оты.

Ұлы педагог А.С.Макаренко ойынға үлкен мән бере отырып, өзі басқарған мекемелерінде ойынды тәрбиеленушілер өміріне міндетті түрде енгізіп отырды. Ойын баланың өмірін қызыққа, қуанышқа бөлеуін қамтамасыз ету үшін ол балалардың ойынға деген сүйіспеншілігі мен қызығушылығын тәрбиелейді, - деп қарастырады.

Ойынды зерттеу мәселесімен педагогтар мен психологтар ғана емес, философтар, тарихшылар, этнографтар т.б. әсіресе өнер қайраткерлері түрлі саладағы ғалымдар ерекше шұғылданған. Біздің қарастырып отырғанымыз - танымдық ойындар. Танымдық ойындар - тұлғаны ойландырудың тиімді бір тәсілі. Танымдық ойындардың түрлері өте көп. Мысалы, сөз жұмбақ, сөз тізбек, кроссворд, викторина (сұрақ-жауап), психологиялық жаттығулар, логикалық есептер, қара есептер, тренинг, тест т.б. Танымдық ойындар жас ерекшеліктеріне қарай күрделене түседі. Адам бойындағы қызығушылығын, қабілетін арттыруға, білімін шыңдауда танымдық ойындардың алар орны ерекше. Адамның танымы биіктеген сайын, дүниеге көзқарасы да кеңейе түседі. Сабақты түсіндіру немесе қорытындылау барысында криптограмма, кроссворт, ребустарды тиімді қолдану арқылы студенттердің танымдық қабілетін дамытуға болады.

Бұл криптограммдан Абайдың бір шумақ өлеңін оқи аласыздар.

6	18	7	12	25	11	13	1	11	20
---	----	---	----	----	----	----	---	----	----

24	18	5	11	1	12	24	12	7	12	20	5	23	28	9	4	,
----	----	---	----	---	----	----	----	---	----	----	---	----	----	---	---	---

13	12	1	5	11	7	6	27	13	5	4	16
----	----	---	---	----	---	---	----	----	---	---	----

4	2	4	13	13	14	1	23	1	14	2	4	23	28	9	4	.
---	---	---	----	----	----	---	----	---	----	---	---	----	----	---	---	---

10	23	16	24	14	16	26	4	9	14	,
----	----	----	----	----	----	----	---	---	----	---

10	23	16	26	4	16	10	14	21	6	12	7	2	12	3	10	24	11	13	,
----	----	----	----	---	----	----	----	----	---	----	---	---	----	---	----	----	----	----	---

13	14	20	13	12	1	6	4	9	21	14	21
----	----	----	----	----	---	---	---	---	----	----	----

4	9	14	10	24	14	13	,	8	11	1	19	16	23	28	13	4	!
---	---	----	----	----	----	----	---	---	----	---	----	----	----	----	----	---	---

Төмендегі сауалдарға жанындағы сандарда кездесетін әріптер арқылы жауап бере аласыз.

1. М. Әуезовтың туған ауылы 5.3.7.9.11.
2. Абайдың інісі Оспанның әйелі 12.7.8.12.6.4.1.
3. Абай білім алған оқу орны 13.12.2.7.12.10.12.
4. Абайдың 150 жылы өткен жері 16.4.7.4.15.14.9.
5. Әйгерімнің шын аты 17.18.8.11.13.19.1.
6. Жел атауы 4.20.14.21.4.16.
7. Абай үшін тілсіз тіл 21.4.17.14.16.
8. Жалғыз адамның сөзі 13.23.1.23.11.23.25.
9. Абайдың бес асылының бірі 24.4.9.4.26.

Сабақта танымдық ойындарды тиімді пайдалану студенттердің ой өрісін дамытып, дүниетанымы мен шығармашылық қабілетінің дамуына ықпалын тигізері анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әлқожаева Н.С., Төлешова Ұ.Б. Жоғары мектептің оқу үрдісінде педагогикалық технологияларды қолдану (оқу-әдістемелік құралы) Алматы-2009
2. Исаева З.А., Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Активные методы обучения. - Алматы, 2005.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ЖҰМЫСТАРЫН ТИІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Ғ.Е. Аксериков, Х. Досмухамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, дене тәрбиесі кафедрасының аға оқытушысы, Атырау қ, Қазақстан Республикасы.

“Дені сау адам - табиғаттың ең қымбат жемісі” деп тегін айтылмаған. Қазіргі қоғамымызда халықтың табиғи өсімі төмендеп, сырқаттанушылық және өлім – жітім деңгейі арта түсті. Әсіресе, балалар мен жастардың денсаулығы қауіп тудыруда. Темекі тарту, ішімдік пайдалану, есірткі құмарлық және улы заттарға әуестік, адамгершілікке жат мінез - құлық, ерте жыныстық қатынас кеңінен етек алуда. Бұл деп отығанымыз ұрпақты ес кірген уақытынан бастап ден тәрбиесіне дайындау керек деген сөз. Демек, дене тәрбиесі жүйесі-өзара қарым-қатынастағы жеке және әртүрлі қоғамдық топ өкілдерінің ерекшеліктеріне қарай сипатталады (балалар дене тәрбиесі жүйесі, мектеп оқушылары дене тәрбиесі жүйесі т.б.). Балалардың дене тәрбиесінің жүйесі-әртүрлі жастағы топтардың денсаулығына жан-жақты бағытта қызмет жасайтын қоғамдық ұйым.

Дене тәрбиесі үрдісі күрделі, әр жақты және мектептің басқа оқу-тәрбие жұмыстарымен өте тығыз байланысты болғандықтан, ол терең ой-толғаныстарын, көлемді білімділікті керек етеді. Дене тәрбиесі міндеттерін дұрыс түсінген мұғалім жеке оқушылардың таңдап алған спорт түрлерінен жоғарғы жетістіктерге жетуін ғана емес, барлық оқушылардың денсаулықтарын нығайту, қозғалыс ептілігі мен дағдыларын қалыптастыру арқылы оларды үлкен өмірге дайындайды. Мұғалім оқушыларды дене жаттығуларымен тұрақты, жүйелі шұғылдануға үйретеді. Демек, мұғалім міндеттерді дұрыс бағалау, ұйымдастыру, орындау үшін мақсатты түрде жақсы, шебер жоспарлай білу қажет. Дұрыс ойластырылған барлық жұмыстар келісілген жоспар, жүйелі, тиянақты жұмыс тудырады.

Адам баласының өмірге келуі мен мектепке оқуға баруы арасындағы алғашқы жеті жыл уақыты оның келешек өмірінде өте үлкен маңызы бар. Өйткені осы кезеңде адамның денсаулығы, әр түрлі қабілеттері, адамгершілік қасиеттері, мінез-құлқы қалыптаса бастайды. Баланың денесін шынықтыру, өмірге керек қозғалыс шеберлігін қалыптастыру, гигиеналық және тазалықты сақтау әдеттерін бойларына сіңіру үшін осы бір балалық балғын шақ өте бір қолайлы кезең [1]. Баланың ағзасының жан-жақты дамуының негізі, тәрбие көзі дене тәрбиесі болып табылады. Табиғи, дұрыс өсіп келе жатқан бала тұрақты түрде қозғалғысы келіп тұрады. Оның осы қозғалыс әрекетін жанұяда, бала бақшасында дұрыс ұйымдастыру оның жүрек-қан тамырлары, дем алу, жүйке жүйесі, зат алмасу жүйесі қызметтерін жақсартады, қозғалыс-тірек аппараттарын нығайтады. Баланың ауруға қарсылық күшін, ағзаның қорғаныс күшін күшейтеді. Қозғалыс арқылы бала өмірді, табиғатты тани бастайды, оның психологиясы, ерік-күші, өзіндік қасиеттері дамиды. Бала көбірек қозғалыстарды білген сайын оның таным, түйсік, қабылдау, сезім, қабілет және басқа да әр түрлі психикалық мүмкіншіліктері кең көлемде дамиды. Сондықтан да осы кезеңде дене тәрбиесі сауатты, дұрыс жүргізілмесе, өткізіп алған уақытты қуып жету, жіберілген қателіктерді түзету қиын болады [2].

Дене тәрбиесі жұмыстарын мектепке дейінгі балалар мекемелерінде міндетті түрде ұйымдастырылуы керек. Қазіргі еліміз егемендігін алып, мемлекет экономикасы көтерілген, адамдардың барлығы жұмыстармен қамтамасыз етілген, кәсіпорындардың бәрі жұмыс істеген кезде балабақшалар санын қайтадан көбейту, жаңа бала бақшалар салу құрылыстарын жандандыру мәселелері күн тәртібіне көшті. Қалаларда бала бақшалар жүйелі түрде типтік негізде салына бастады.

Қазіргі кезде ата-аналары күні бойы жұмыста болғанда балалар бос қамалып отырмай, немесе жалданған бір тәрбиеші, бір мамандық иесінің ғана тәрбиесінде болмай, жоғары дәрежелі мамандардың қарауында болып, жан-жақты тәрбие, білім алулары керек болатын жағдай туды. Жоғары дәрежелі ұстаздар, өз кәсіптерін, мамандықтарын өте жақсы меңгерген адамдар күні бойы жұмыста жүрген жұмысшылардың, қызметкерлердің балаларын өте жоғары деңгейде тәрбиелеуге міндетті. Сол тәрбиенің бірі, маңыздысы – дене тәрбиесі. Сондықтан да біз келешек дене тәрбиесі мамандары мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі жұмыстарын сауатты, білікті, әдістемелік дұрыс жолдармен іске асыруымыз керек.

Бала ағзасының табиғи даму шыңы жоғарғы сынып жасына келетіндіктен негізгі дене қабілеттілігі мен функционалдық мүмкіншіліктерін осы мектеп жасында жетілдіру қажет. Барлық дене қасиеттерін дамыту және тәрбиелеуге ең қолайлы, тиімді кезең – мектеп жасындағы уақыт. Онан кейінгі кезеңдерде оларды дамыту өте қиынға соғады.

Мектеп жасындағы кезең әр түрлі қимыл-әрекеттерді үйретуге, жетілдіруге, өмірге қажет қимыл ептілігі мен дағдысын қалыптастыруға ең қолайлы кезең болып есептеледі. Осы кезеңде үйренбеген қимыл-әрекеттерді, кейін адам денесі қатып, буын жылжымалығы, сіңір

созылымдылығы азайып, қозғалыс шеберлігі нашарлап қалған кезде үйрену, жетілдіру қиынға түседі. Бала кезінде әр түрлі, көп үйренген, жетілдірілген, дағдыланған қимыл-әрекеттер адамға кеңістікте оңтайлы, епті, жеңіл қозғалуға мүмкіншілік береді. Жаңа, күрделі қимыл-әрекеттерді жылдам үйреніп алуға жол ашады.

Мектеп жасындағы балалардың денсаулығына, дене дайындығына, өмірге қажет әр түрлі қозғалыс іскерлігі мен дағдысының қалыптасуына дене тәрбиесінің маңызы өте зор. Осы кезеңде оқушылар дене тәрбиесі және спорттық қимыл-әрекеттермен белсенді шұғылданбаса, олардың денесі жан-жақты, толық дамымайды. Дүниежүзі, Ресей және Қазақстан ғалымдарының пайымдауынша мектеп жасындағы оқушылардың қимыл белсенділігі аптасына 8-12 сағаттан кем болмауы қажет. Қимыл-әрекет белсенділігінің аздығы баланың денсаулығын нашарлатады, ағзаның қорғаныс күшін әлсіздендіреді, дене дамуын толық қанағаттандырмайды [3].

Бала ағзасының табиғи даму шыңы жоғарғы сынып жасына келетіндіктен негізгі дене қабілеттілігі мен функционалдық мүмкіншіліктерін осы мектеп жасында жетілдіру қажет. Барлық дене қасиеттерін дамыту және тәрбиелеуге ең қолайлы, тиімді кезең – мектеп жасындағы уақыт. Онан кейінгі кезеңдерде оларды дамыту өте қиынға соғады. Мектеп жасындағы кезең әр түрлі қимыл-әрекеттерді үйретуге, жетілдіруге, өмірге қажет қимыл ептілігі мен дағдысын қалыптастыруға ең қолайлы кезең болып есептеледі. Осы кезеңде үйренбеген қимыл-әрекеттерді, кейін адам денесі қатып, буын жылжымалылығы, сіңір созылымдылығы азайып, қозғалыс шеберлігі нашарлап қалған кезде үйрену, жетілдіру қиынға түседі. Бала кезінде әр түрлі, көп үйренген, жетілдірілген, дағдыланған қимыл-әрекеттер адамға кеңістікте оңтайлы, епті, жеңіл қозғалуға мүмкіншілік береді. Жаңа, күрделі қимыл-әрекеттерді жылдам үйреніп алуға жол ашады. Ал мектеп жасын босқа, әрекетсіз өткізіп алған адамдардан мысал іздегіңіз келсе, дене тәрбиесі сабақтары дұрыс өтпеген мектептерді бітірген адамдардың ебедейсіз, орашалақ қимыл-әрекеттерін көресіз, солардан мысал табасыз.

Дене тәрбиесі сабақтары және спорттық жаттықтырулармен айналысқан оқушылардың бос уақыттары аз болады, олар әр минуттарын санап, қадірлеп өмір сүреді. Спортпен шұғылданатын балалар шылым шекпейді, ішімдік ішпейді, нашақор болмайды, бос уақыттарын үнемді пайдаланады, ондай келеңсіз іс-әрекеттермен айналысатын адамдардың арасында болмайды. Өйткені олардың бос уақыттары аз, адам ағзасына зиянды нәрселерді біледі, ондай әрекеттерге барса денсаулық нашарлайтынын, спортта жоғарғы нәтижеге жете алмайтындықтарын түсінеді.

Мектеп жасында балалардың ағзаларына әсер ететін дене тәрбиесі жұмыстары дұрыс ұйымдастырылса, ол оқушының дене және ақыл-ой жұмыс қабілеттілігі деңгейінің көтерілуіне себеп болады. Осыған жетер жол дұрыс жоспарлануы, оқушылар белгілі білім негіздерін, әр түрлі ақпараттарды дұрыс алуы, меңгеруі, түсінуді керек. Оны түсінген оқушы өзінің дене және ақыл-ой, жұмысқа қабілеттілігі деңгейін жоғарылатуға тырысады, ұмтылады. Дұрыс ұйымдастырылған дене тәрбиесі жұмыстары оқушылармен жүргізілетін басқа өнегелік, эстетикалық, еңбек, ақыл-ой тәрбиелерінің міндеттерін орындауды оңайлатады.

Балалар мен жасөспірімдер 7 жастан 17-18 жас аралығында мектеп қабырғасында білім алады. Осы кезеңде олардың денсаулықтары нығаяды, дене келбеті, тұзу тұлғасы, әр түрлі қимыл-қозғалыс шеберліктері қалыптасады, негізгі жан-жақты қасиеттері дамиды.

Ғалымдардың дәлелдеулерінше, осы кезеңдегі негізгі денсаулық белгісі – оқушылардың дене дамуы. Балалардың бойы мен салмағына қарап олардың өмір сүру жағдайы мен сыртқы ортаның бала ағзасына жағымды, жағымсыз әсерін білуге болады. Балалардың бойы мен салмағы олардың денсаулықтарын анықтайтын санитарлы-гигиеналық, дәрігерлік-қоғамдық көрсеткіш болып табылады [4].

Ғылыми-зеттеулердің нәтижелері бойынша, баланың бойы орташа көрсеткіштерден жоғары болса, оларды тұрақты дәрігерлік бақылаудан өткізіп, ағзасының жүктемеге төзімділігін тексеру қажет болады. Салмағы орта көрсеткіштерден артық болса оның ағзасында функционалдық өзгерістер, жүрек-қан тамыры жүйесі жұмысы нашар болуы мүмкін деп есептеледі. Осы жағдайларды сабақ кездерінде жүктемелер бергенде ескеру қажет.

Орта көрсеткіштерден бойы мен салмағы жоғары балалар мен жасөспірімдердің жүйке жүйелерінің қозу үрдісі тез болады, олар ашуланса көп уақыт сабаларына түсе алмай отырады. Ойын сабақтары, эмоциялық әсерлер көп пайда болатын кездерде, ондай оқушыларды мұғалімдер көбірек тынықтыруға тырысуы керек. Салмақтары өте аз оқушыларға тыныс алу, демалу кеуде

бұлшық еттерін дамытатын жаттығуларды көбірек беру қажет болады және тамақтану рационын, күнделікті режимді тиісінше түрде орындау арқылы ағзаның функционалды қалпын сақтап қалу қажет.

Дене тәрбиесі жаттығулары, әр түрлі қозғалмалы ойындар осы қасиеттерді дамытады. Қозғалыс кезеңдерінде және қозғалмайтын статикалық жаттығулар кезінде мүсін түзулігін, тұлғаны қалыптастыру үшін отырғанда, тұрғанда, жүргенде, жаттығулар жасағанда тұлғаны түзететін арнайы жаттығулар беріп отыруымыз керек.

Оқушыларды бастауыш сыныптардан бастап Президенттік және Ұлттық сынама сынақтары оқушылардың жаттығуларын меңгеруге, орындауға дайындай бастағанымыз жөн. Оқушылардың дене тәрбиесі мен спортқа деген ынтасын, қызығушылығын оятып, оларды спортпен тұрақты, жүйелі шұғылдануға дағдыландыру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ахаев А.В. Валеологические основы в создании здоровьесберегающего образовательного пространства: Монография. — Алматы: Ғылым, 2004. -310 с.
2. Клевова Ю.Е. Формирование навыков здорового образа жизни юношей старшего школьного возраста на уроках физической культуры: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 1998. —34 с.
3. Бондаревский Е.Я., Кадетова А.В. О школьных программах по физической культуре // Физическая культура в школе. - 1987. - № 4.

СҮЙСПЕНШІЛІК-ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУДЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ ҚҰНДЫЛЫҚ

А.А. Мухатаева № 1 Д. Қонаев атындағы мектеп гимназиясының қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі, Қордай ауданы, Жамбыл облысы, Қазақстан Республикасы.

Адамның өмірдегі өз орнын таба білуі, оның маңыздылығын ұғына алуы және де ең бастысы өзін - өзі тани білуі өте маңызды болып табылады. Ежелгі грек философы Фалестің “Өмірде ең қиыны – өзіңді өзің тануың”, - деп айтқан ойын, грек халықтарынан қалған өмір формуласы деп айтуымызға әбден болады.[3] Қазіргі техника мен сан қырлы технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында, әлемдік дамудың барысында әрбір мемлекетте ізгі қоғамға қол жеткізу басты мәселелердің бірі болып отыр. Жалпы қоғамды өзгертуші күштің бірі адам болағандықтан, қоғамның ізгілігі адамдардың іс-әрекетінің, мәдениеттілігіне және өзіндік болмысын сақтап қалуына септігін тигізеді. Сондықтан еліміздің әрбір оқу-тәрбие мекемелерінде жүзеге асырылып жатқан ірі жобалардың бірі – “Өзін - өзі тану” рухани-адамгершілік білім жобасын айтуымызға болады. “Өзін - өзі тану” жобасы - гуманистік сипаттағы, тұлғалық бағдарлы, дамыта оқытудың тәжірибеден өткізілген бірегей үлгісі болып табылады.

Қазіргі жас ұрпаққа тәрбие мен білім беруде уақыт талабына сай болуы С.А.Назарбаеваның “Өзін - өзі тану” білім жобасының негізінде оқу жоспарына жаңа пәннің енгізілуінің қажеттілігін айқын аңғартты. Өзін-өзі тану жобасы Қазақстан Республикасының Білім және Ғылым Министірлігінің 2006 жылғы 20-шы тамызында шыққан №468-ші бұйрығына сәйкес бекітілді.[5] Ең алғаш “Өзін-өзі тану” пәнінің мемлекеттік стандарттарына сәйкес бастауыш мектептің 1-ші және 4-ші сыныптарына арналған арнайы тақырыптық үлгі - жоспары құрастырылып, қазіргі уақытта мектепке дейінгі ұйымдардан басталып, жоғарғы оқу орындарында да оқытылып жатыр. Бұл дегеніміз өзін-өзі танудың қоғамға қажеттілігін, тиімділігін көрсетіп отыр. Егерде адам өмірінде өзін-өзі тануға талпынбаса, оның қолынан өзге адамдарды танып түсіну және оларға көмектесе білу де келмейді. Бірақ та Джерсидтің ойынша, адамның өзін - өзі тануында жеткілікті мөлшерде жүректілік қажет және өз рефлексиясының нәтижелері қандай болса да, оларды әділ түрде қабылдауына мүмкіндік беретіндей белгілі мөлшердегі объективтілік қажет деп санады. Сондықтан да адамның өзіндік “Менін” толық түсінуі дегеніміз – “өзін тануы”, “өмірді тануы”, “адамдарды тануы” және “әлемді тануы” туралы мәселелерін жан-жақты ұғынып, талдап, зерделеуі ғана емес, сонымен қатар оларды тану арқылы адамның рухани - адамгершілік дамуына ықпал ететін сапалар мен қасиеттерді, құндылықтарды үйренуді, өмірде орынды қолдануды және оларды дамыта отырып келешек ұрпаққа дұрыс жетізуді білдіреді. Дегенмен де, адам өзін “басқа адамдармен бірлестікте”, яғни өзін адамдармен қарым-қатынаста тануы барысында, өз бойындағы махаббат, достық, жолдастық, ізеттілік, қайырымдылық және сүйіспеншілік секілді құндылықтарын танып зерттеуге және қалыптастыруға мүмкіндік алады.

Осы қарастылып жатқан құндылықтарды түсіндіріп мәнін ашу үшін ең алдымен құндылық ұғымына тоқталып өтейік.

“Құндылық” ол адамдарды ізгілікке, жақсылыққа, ақиқатқа апаратын бірден бір жол. Адамның жақсылыққа, ақиқатқа ұмтылысы, сүйіспеншілікті сезінуі бойында адамгершілік құндылықтардың бар екендігін көрсетеді.

Қазіргі уақытта осы адамгершіліктік құндылықтарға негізделген бес негізгі құндылықтар қолданылуда. Олар: сүйіспеншілік, дұрыс әрекет, қиянат жасамау, ішкі тыныштық және ақиқатты тану. Біріншісі сүйіспеншілік – адам жанының асыл қасиеті, рухына қанат беретін ең күшті, ең тұрақты, ең ұлы сүйіспеншілік сезімі. Екіншісі дұрыс әрекет – ол адамның жүрек түкпірінде туындайтын, содан соң сөз түрінде беріліп және іс жүзінде жүзеге асырылатын құндылық. Үшіншісі қиянат жасамау – шындықпен өмір сүру, мінез-құлқы мен ішкі тыныштығы да сүйіспеншілікке арналған жемісті нәтижені айтамыз. Төртінші ішкі тыныштық. Яғни, бұл адамның ішкі жан дүниесі тынышталса, оның отбасында да тыныштық орнайды деген сөз. Егерде отбасымызда тыныштық орнаған болса демек, қоғамымыз да тыныш болды, онда мемлекетімізде де тыныштық орнайды деген сөз. Соңғысы бесінші құндылық ол – ақиқат яғни, шындықтың көзіне тура қарау. Қандай жағдай болмасын ақиқатты жалғаннан ажырата білу болып табылады. Осы құндылықтардың ішінде ең бір асылы сүйіспеншілік болып табылады. Ұлы данышпан Абай атамыз “Адамның жақсысы-адамға сүйіспеншілікпен қарағандар” дегендей, адамның өзгелерге деген қатынасының бастауы оларды жақсы көруден, силаудан және оларға деген сүйіспеншіліктен басталады.[2]

Сүйіспеншілік ол өзгелерге көрсетілетін ыстық бауырмалдық сезім. Бойындағы сүйіспеншілікті көрсетуі адамның өзіне қымбат жандарға деген сезімін сөзімен де, ісімен де білдіріп отыруын айтамыз.

Сүйіспеншілік ұғымын грек ойшылы Платон сезімдік махаббат және рухани махаббат сезімдері деп екіге бөліп қарастырды. Сезімдік махаббат адам жанының ынтық болатын, сұлу нәзік сезімі. Ал, рухани махаббат сезімі адамның белсенді танымдық қызыметінің қайнар бұлағы деп көрсетті[1]. Сонымен бірге адамдарда сүйіспеншілік туындап, оның бағыттылығына байланысты әртүрлі түрлерін байқай аламыз. Сүйіспеншілік тұтас бір ұғым болғанымен де, оны танытудың көптеген түрлері кездесіп жатады. Мысалы, өзімшіл сүйіспеншілік, өзара сүйіспеншілік және ең бастысы риясыз сүйіспеншілік. Ал риясыз сүйіспеншілік танытуда ең басты ерекшелік адамдардың бәріне бірдей нұр шуағын шашушы, ештеңе қажетсізбестен, қайтарымын сұрамастан, барлығына бірдей көмектесіп, қол ұшын беруін айтамыз. Бірақ қазіргі таңда сүйіспеншіліктің бұл түрі жоғалып бара жатқан секілді. Сондықтан да риясыз сүйіспеншіліктің ішінен төмендегідей ерекшеліктерін ашып көрсетуімізге болады:

- Ойдағы, сөздегі сүйіспеншілік – ақиқатты;
- Іс-әрекеттегі сүйіспеншілік – дұрыс әрекетті;
- Сезімдегі сүйіспеншілік – ішкі тыныштықты;
- Түсінудегі сүйіспеншілік – қиянат жасамау да екендігін көре аламыз.

Біз басқаға деген сүйіспеншілікті дамыту арқылы өзгелердің де бізге сондай керемет сүйіспеншілікпен қарауын күте аламыз. Өзгелерге деген риясыз сүйіспеншілік таныту арқылы өзгелерге шын жүректен көңіл бөлуге, олардың қайғысына ортақ болуға немесе сезімін түсінуге және оларға қамқорлық жасауға талпындырады. Ал кейде осы сүйіспеншілікті танытуға мына секілді кедергілер тосқауыл болып жатады. Оларға менмендікті, ашу-ызаны, қызғаныш пен өтірікті, сабырсыздықты, сараңдықты және де барлық бұрыс әрекеттерді жатқыза алмыз.

Байқағанымыздай сүйіспеншілік өте қуатты энергия секілді. Біз өзгелерге деген сүйіспеншілік сезімімізді білдіре отырып одан күш - қуат аламыз, сезінеміз. Ал адамда сүйіспеншіліктің жетіспеуі, ол қуаттың аздығымен сипатталады. Демек, өзгелерге сүйіспеншілік танытуымыз үшін де, қуатымыз күшті болуы керек екендігін байқадық.

Сонымен қатар қазіргі жаңа бағыттағы өзін-өзі тануда сүйіспеншіліктің мына секілді берік ұғымдары қалыптасқан. Яғни, оқушылардан талап етуден бұрын оларға өзіміз қол үшін беруіміз қажет; өзіміз үйрете отырып шын жүректен көмектесуіміз қажет; дамыту арқылы бойларындағы ерекшеліктерін ашуға талпына білуіміз қажет; өзгелерден сұрамас бұрын ең алдымен өзіміз беруіміз қажет және де ең соңғысы нәтиже күтпес бұрын сол үрдіс барысында нәтижеге қол жеткізе алатын жағын көре алуымыз қажет. Демек, адам өзгелерден сұраудың орнына ең алдымен өзі соны өзгелерге бере алуы қажет. Сонда ғана өзге адамдарда шын ниетпен, сүйіспеншілік

таныта отырып көмек қолын созуға тырысады. Тағы да бір айта кететін жағдай, қоғамымыздағы өтіріктің, алдап-арбаудың, жасампаздықтың, зорлық-зомбылықтың көбейіп кең етек жайып келе жатқандығында. Ал бұндай жағдайдың бірден-бір себебі адамдардың бір-бірлеріне сүйіспеншілікпен, махаббатпен қарамауында. Себебі біздің өзгелерге қандай әрекет жасауымыз, басқаларды да бізге сондай әрекетпен қарауға итермелейді. Егер де біз өзгелерге риясыз, қайтарым күтпестен, тек жақсылық тілеу арқылы, әрбір әрекетімізді сүйіспеншілікпен жасайтын болсақ, өзгелердің да бізге сондай сүйіспеншілік таныта алатындары сөзсіз.

Кезінде Тереза ана “Ұлы нәрсе іздемеңдер, алайда кішкентай істі ұлы сүйіспеншілікпен жасаңдар”, - деп айтып кеткендей барлық істен ұлы сүйіспеншілікке толы, ұлы істер жасауға тиіспіз.[4] Себебі, Тереза ана да өзгелерге көмек қолын созғанда ешқашан қайтарымын сұрамады, өзі ішіп-жемесе де өзгелерге берді, кедейсің немесе жамансың деп бөлмеді, алдына келген адамдарға күліп қарап оларды паналатып, асын беріп, тек жақсылық тіледі. Мұның бәрі риясыз болды. Сондықтан да оны халақ “Тереза ана” деп атап кетті.

Қорыта айтқанда “Өзін - өзі тауда” әрбір құндылықтарды, қасиеттерді оқытып, әрбір тұлғаны тәрбиелегенде оларды керемет рухани күш иесі деп қарап, демеу көрсетсек, жігерлендірсек, жүрегі нұрға толы, жан-жағына шуағын шашып тұратын мейірімді, адамгершілігі мол, Отанын, елін, отбасын сүйетін ұрпақ тәрбиелеп шағаратынымыз анық. Неміс ақыны Ф.Логау “Өзіңмен өзің түскен күрес - ең қиын күрес, ал өзіңді өзің жеңген күрес ең ұлы жеңіс” дегендей ең алдымен барлық жақсылық бастауын өзімізден бастағанымыз жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. “Өзін - өзі тану” мен басқа пәндердің ықпалдасуының мазмұны мен тәсілдері Мұқажанова Р.А., Омарова Г.А., Алматы 2013ж
2. Маралов В.Г. “Основы самопознания и саморазвития” Издательский центр “Академия” 2002 -0256 с
3. “Өзін - өзі танудың әлеуметтік жаңғыртудағы басымдықтары” п.ғ.д, профессор Әбдіғаппарова Ұ.
4. Немтина А. А. “Мать Тереза” М.: Издательство Францисканцев, 2013. — 139 с., 1000 экз.
5. “Самопознание.kz” журналының жинағы, 2013-2014жж

БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕГІ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ОҚУ БАРЫСЫНДАҒЫ ТИІМДІЛІГІ

Ж.А. Жусупова педагогика ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірілік мемлекеттік университеті, Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы.

«Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақ тағдыры ұстаздың қолында»
Н.Ә. Назарбаев

Келер күннің бүгінгіден гөрі нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын құдіретті күш тек білімге ғана тән. Олай болса, білім беруді ізгілендіру, ақпараттандыру – бүгінгі заман талабы. Ақпараттық білімнің, орта мен адамның өзара қарым-қатынасын үйлесімді ету және жаңа ақпараттық қоғамда ақпараттық технологияны пайдалану, ақпараттық мәдениетпен байланысын кеңейту мүмкіндіктері мол.

Өркениеттің өсуі ақпараттық қоғамның қалыптасуымен тікелей байланысты екенін ескерсек, қазіргі кездегі білім мен техниканың даму деңгейі әрбір адамға сапалы және терең білім мен кәсіби іскерліктердің болуын, жастардың белсенді шығармашылықпен жұмыс істеуін талап етеді. Қазіргі заман талабына сай адамдардың мәлімет алмасуына, қарым-қатынасына ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп, жылдам дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ғасыр ағымына бейімделе білуге тәрбиелеу, яғни ақпараттық қоғамға бейімдеу. Жас ұрпақ- ертеңіміздің кепілі дейтін болсақ, осындай болашағы жарқын ұрпақты тәрбиелеу әрине, ұстаздардың қолында. Яғни, әрбір ұстаздың міндеті еліміздің әрбір азаматы мен азаматшаларын отан сүйгіштікке, ақыл-ойын жан-жақты дамытуға, ұмтылуға тәрбиелеу. «Қыран-түлегіне қайыспас канат сыйлайды, ұстаз-

шәкіртіне талап сыйлайды» деген халқымыздың қанатты сөзі ұстаз арқылы дарыған талаппен ұрпақтың алысқа ұшатынын меңзеген.

Қазіргі таңда Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі дайындалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге батыл қадамдар жасалынууда. Білім берудің мазмұны жаңарып, оларды технологиялық-педагогикалық тұрғыдан жетілдіру қажеттігі туындауда. Білім беру деңгейіндегі озық технологияларды пайдаланудың мақсаты үйрете жүріп, үйрену. Білім беру саласында озық технологиялардың енуі мұғалімнің ойлану стилін, оқыту әдістемесін өзгертеді. Сабақта жаңа технологияларды тиімді пайдалану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады, шығармашылық қабілетін дамытады, қоршаған ортаны танымдық зерттеу барысында дидактикалық мақсаттары іс-жүзінде асырылады. Педагогикалық ізденіс барысында оқушыларды тәрбиелеу мен оқытуда жаңа әдістемелерді қолдануды оқу үрдісіне енгізудің маңызы ерекше.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы Заңында»: «Білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық, ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» – деп көрсетілген [1]. Бұл міндеттерді жүзеге асыру барысында білім ордаларында жаңа педагогикалық технологияларды пайдаланудың негізгі мақсатын айқындап алуда, яғни «берілген үлгі бойынша өнім алу», оқытудың тиімділігін, сапасын көтеру. Оқыту технологиялары білім берудің тиімді жолдарын зерттейтін ғылым ретінде оқыту үрдісінде қолданылатын тәсілдер, принциптер мен айқындаушы жүйе, нақты оқыту процесі ретінде сипатталады. Осыған орай, бүгінгі күні білім беру мекемелері мен педагогика ғылымы алдында білім берудің философиялық негіздеріне, білім жүйесінің стратегиялық бағыттарына, мақсаты мен мазмұнына, оны орындаудың әдіс-тәсілдеріне деген жаңа көзқарастар қалыптасуда.

Сондықтан қазіргі таңда білім беру саласы да өзінің дамуы үшін жаңа қадамдарға баруда. Осыған байланысты тұлғаға ақпараттар кеңістігінде дұрыс бағытты таңдауға мүмкіндік жасай алатын оқытудың жаңа технологиялары пайда болып отыр. Жаңа ақпараттық технологиямен орындалатын қызмет өзінің кез келген нақты формасында тиімдірек орындалады, адам өркениетті бола бастайды. Білім беру жүйесінің барлық саласында жаңа технологияны жоспарлы түрде енгізіп, жүйелік интегралды өткізу немесе қамтамасыз ету қажеттілігі туындап отыр. Қазіргі замандағы технология әрбір тұлғаның білім алу үдерісінде шығармашылық қабілетін дамытуға айқын мүмкіндіктер береді. Дәл осы жаңа технология мен әрбір тұлғаның өзіндік білім алу траекториясын таңдауына жол беретін анық білім беру жүйесін құруды, оқу бағдарламаларының бағдарламалануы және өзгермелі бейімделінуі есебінен оқу үдерісінің біртұтастығын сақтай отырып оны дараландыруға мүмкіндік беретін компьютердің маңызды дидактикалық қасиеті негізінде тұлғаның оқу үдерісінде танымдық қызметін тиімді ұйымдастыру арқылы жаңа білім алу технологиясын түбегейлі өзгертуді тығыз байланыстырады.

Қазіргі білім беруді ақпараттандырудың негізгі мақсаты Қазақстан Республикасында біртұтас білімдік ақпараттық ортаны құру болып табылады. Олай болса, білім беру саласында жаңа ақпараттық технологияны пайдалануға, Қазақстан Республикасындағы ақпараттық кеңістікті әлемдік білім беру кеңістігімен сабақтастыруға мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда педагог мамандардың біліктілігін көтеруді ақпараттандыру, қажеттілікті шешу барысында педагог мамандардың біліктілігін ақпараттық технологияны өз қызметтеріне пайдалану, педагог мамандардың ақпараттық сауаттылығын, ақпараттық мәдениетін және ақпараттық құзырлығы сияқты қабілеттіліктерді қалыптастыру мәселесі бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр. [2]

XXI ғасыр – техниканың озық дамыған ғасыры. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың сындарлы саясатының арқасында бүкіл мектеп компьютермен қамтамасыз етілді. Қазірге дейін білім беру саласында тек мұғалімнің айтқандарын немесе оқулықты пайдалану қазіргі заман талабын қанағаттандырмайды. Сондықтан қазіргі ақпараттандыру қоғамында бұл оқулықтарды пайдаланбай алға жылжу мүмкін емес. Оқыту үрдісінде оқыту әдістерін тиімді пайдалану, білім беру жүйесін тұтастай жаңа оқыту технологиясын енгізу оқыту процесінде толыққанды дамуына мүмкіндік жасайды. Оқыту процесінде компьютерге негізделген жеке әдістемелер оқу мақсаттары мен жағдайларына байланысты тиімді қолданылуы қажет. Оқытудың тиімділігі оқытудың жеке тұлғалық стиліне, яғни, оқушыға оқу материалын тиімді сипаттайтындай қабылдау механизміне тәуелді болады. Осыған байланысты оқу іс-әрекетін тиімді қамтамасыз ету бәрінен бұрын оқушылардың өзіндік іс-әрекетін, оқытушының әрбір оқушымен жеке тұлғалық оқу іс-әрекетін сүйемелдеуді және жобалар мен оқу жұмыстарын оқытушылармен бірге ұйымдастыруды

жобалайды. Осылайша жаңа технологиялардың дамуы жаңа әдіс-тәсілдердің пайда болуына көмектеседі және сонымен бірге оның сапасын жоғарылатады. Бұл технологияның өзектілігі қоғамның ақпараттандыру жылдамдығының артуымен сипатталады. Әр түрлі пән сабақтарында жаңа технологияны пайдалану білім мазмұнын жаңартумен, ақпараттық ортаны қалыптастыруымен, сондай-ақ сапалы білім беру мүмкіндігінің жоғары болуымен ерекшеленеді [3]. Соңғы кезеңде қазіргі заманғы педагогикалық ғылым мен практика түбегейлі өзгерістерге ұшырауда. Соның ішінде оқыту үрдісі ақпараттық – коммуникациялық жағдайларда жаңа көрініс алу жолында басқаша жаңалаған жолмен ХХІ ғасыр талаптарына сай білгір, уақытты үнемдей алатын тұлғаны қалыптастыруға бағытталады.

Қазіргі оқыту үрдісіне жаңа педагогикалық технологиялар кеңінен енуде. Оқушыны пәнге қызықтырумен қатар, саналы ойлауға тәрбиелейтін, қоғамдық көзқарастарын қалыптастыра алатын, өзіндік пікірі бар, қоғамдағы болып жатқан түрлі қарама-қайшылықтарды түсіне білетін, еркін сөйлеп, өз пікірін ашық айта алатын ойлы ұрпақ тәрбиелеуде сабақтың маңызы зор. Сол сабақ атты театрдағы басты кейіпкеріміз – оқушы болса, онда барлығымыздың бағытымыз бір, бағдарымыз байсалды болмақ. Әр мұғалім оқушыға көпқырлы сабақ беретін болған соң, қазіргі жаһандану саясатына сәйкес жаңа технологияны өз ыңғайына, пәніне лайықтап пайдалануы тиіс.[4] Мұғалім шеберлігі – ізденіс нәтижесі. Сондықтан, орыстың ұлы педагог-ғалымы К.Д.Ушинскийдің “Мұғалім – өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, оқуды, ізденуді тоқтатысымен оның мұғалімдігі де жойылады” – деген. Бұл “Ұстаз” атты ұлы сұрлеуге соқпағын салып жол тартқан көкірегі ояу, көзі ашық әрбір адамға берілген елеулі ескерту.[5] Сабақты тартымды өткізіп, оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін әр сабағымызды түрлендіріп отыру шарт. Ол үшін тек бір технологиямен шектеліп қалмай, әртүрлі технологияның элементтерін пайдалану қажет. Ұстаз үшін нәтижеге жету шәкіртінің білімді болуы ғана емес, білімді өздігінен алуы және алған білімдерін қажетіне қолдану болып табылады. Бүгінгі бала – ертенгі жаңа әлем. Бүгінгі күні ақпараттар ағымы өте көп. Ақпараттық ортада жұмыс жасау үшін кез келген педагог өз ойын жүйелі түрде жеткізе алатындай, коммуникативті және ақпараттық мәдениеті дамыған, интерактивтік тақтаны пайдалана алатын, Он-лайн режимінде жұмыс жасау әдістерін меңгерген мұғалім болуы тиіс. Заман талабына сай жаңа технология әдістерін үйрету, бағат-бағдар беруші – мұғалімдерміз. Оқушылардың жаңа тұрмысқа, жаңа оқуға, жаңа қатынастарға бейімделуі тиіс. Осы үрдіспен бәсекеге сай дамыған елдердің қатарына ену ұстаздар қауымына зор міндеттер жүктелетінін ұмытпауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. 2007 ж.
2. Еркебаева Г.Ғ.Қазақстан Республикасының ұлттық білім беру жүйесінің міндеттері, бағыттары мен мазмұны. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция. Шымкент, 2011. – Б.6-9.
3. Смирнова С.А. Педагогика: теории, системы, технологии. –М., 2006.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М., 1989.
5. Халыкова К.З., Абдулкерімова Г.А. Педагогикалық информатика /білім беруді ақпараттандыру. –Алматы, 2007.

ТЕЛЕДИДАР БАҒДАРЛАМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

А.Ж. Досқабылова №50 жалпы білім беретін мектептің бастауыш сынып мұғалімі, Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы.

Жалпы бастауыш сыныпта білім беру - шығармашылық тұрғыдан дамиды. Терең білімге негізделген танымдық қабілеттің қалыптасуы оқушылардың білімді теориялық негізде қорыта алуға мүмкіндік беріп, интеллектуалдық белсенді ойлауын жандандырып, шығармашылыққа жетелейді, нәтижесінде, оқушының танымдық қабілетінің қалыптасуына негіз болады. Әр адам балалық, жасөспірім және жастық шағынан бастап, өмірде үлкен жетістіктерге жетуді армандайды. Көптеген балалар ерте кезден бастап, әртүрлі іс-әрекет түрлеріне қабілеттілік білдіреді сурет салады, билейді, музыкалық аспаптарда ойнайды, ән айтады және т.б. іс-әрекеттермен айналысады. Адам қабілетіндегі айырмашылық іс-әрекеттің нәтижесінен, яғни оның сәттілігінен не сәтсіздігінен байқалады.

В.Д. Шадриков «қабілеттілік - әрекеттің өзіндік сапалы орындалуының сәттілігінде

көрінетін, айқын индивидуалды өлшемге ие, ақпаратты есте тұту, есте сақтау, ұмыту қызметін атқаратын жүйе қасиеті ретінде анықтауға болады» дейді.

Н.С. Лейтес, жеке балалар жас ерекшеліктеріне тән қабілеттердің дамуының алғы шарттары - жеке даралық қабілеттердің дамып өсуінің негізі, - деп жан - жақты негізделген тезис жасайды. Бұл ереже Е.П. Гусеваның зерттеуіндегі 6 және 14-16 жасар балалардың жас және жеке даралық ерекшеліктерін салыстыруға байланысты жүргізілген экспериментпен дәлелдене түсті. Барлық қабілеттің түрлерінің дамуын қамтамасыз ететін ең негізгі фактор - іс- әрекет, олай болса балалардың негізгі іс- әрекеті ойын әрекетін белсендіре отырып, шығармашылық қабілетті дамытуға болатындығы дәлелдене түседі. Онымен байланысты дарындылық факторы ретінде еңбек қабілеттілігі жатады.

Қабілет дегеніміз - әр адамның белгілі бір іс-әрекеттің түріне немесе бірнеше іс-әрекет түріне жалпы іскерлігін айтамыз. Яғни оқу нәтиже ісінің ерекшеліктеріне қарай адамның бір нәрсені үйренуі соны нәтижелі атқарып кетуін айтамыз. Адамның қабілеттілігі белгілі бір, іс-әрекетті орындау нәтижесінде жақсы байқалады. Материалдарды берік есінде сақтап ой қортындыларын шығарып, орамды жаңғыртып, қайталанып айтып беру әркімнің ойлауының ерекшелігіне байланысты. Белгілі материалды қабылдау, қиын есептерді шығару адамның ой тереңдігіне, қабілеттілігіне байланысты. Қабілеттің 2 түрі бар. 1. жалпы; 2. арнаулы.

Жалпы қабілет - адам іс - әрекетінің әр түрін ешқандай қиындықсыз ойдағыдай орындайды. Жалпы қабілетті оқушыға барлық пәнді орындау жеңілдікке түседі. Ойдың аралыққылығымен сыншылдығымен материалды есінде жақсы сақтап, байқағыштығымен зейінділігімен, зеректілігімен, тапқырлығымен тағы басқа ақыл-ой әрекетінің ерекшеліктерімен жалпы қабілет болып табылады.

Арнаулы қабілет - іс-әрекеттің жеке бір сапасында ғана көрінетін оның нәтижелі орындалуына мүмкін беретін қабілеттің түрін айтамыз. Бұған суретшінің, математиктің, музыканттың қабілеттері жатады. Соңғы кезде қабілеттің 3-ші бір түрі практикалық іс әрекетке қабілетін анықталып жүр. Қабілеттің бір түріне ұйымдастырушылық педагогикалық техникалық іс-әрекетке қабілеттілік жатады. Қабілеттің түрлері іс-әрекеттің басты сапасына байланысты анықталады. Адамның қабылдау дамуы, қоғамның дамуына оның әлеуметтік сапасына байланысты дамып отырады. Мысалы: капитализм дамып келе жатқан кезде ғылымның сан алуан салаларының дамуына бұрын өз кең өріс беріп дамытты. Себебі капитализм дамып келе жатқан капиталистік өндірісті жан-жақты элементті мен білімді қабілетті адамды талап ете бастады.

Дегенмен, белгілі бір іс-әрекет түріне қабілеті бар адамдардың қызығушылығы мен бейімділігі бір-бірімен үйлесім таба алады. Баланың іс-әрекетке қызығушылығын арттыратын құралдардың бірі-теледидар.

Теледидар - тек хабар таратушы құрал ғана емес, ағартушылық, насихаттаушылық және адамның ақыл-парасатын, мінез-құлқын, эстетикалық талғамының қалыптасуына үлкен үлес қосары анық. Эстетикалық талғамының қалыптасуының нәтижелік көрсеткіші тұлғаның білімді, өнерді танып, ажырата алу қабілеті, көркемдікті сезіне білуі, тағлымдық өнегеге деген құштарлығы мен қызығушылығы және бұл қасиеттерді өз бойына дарыта білуі болып табылады. Бастауыш сынып оқушыларының эстетикалық мәдениетін, талғамын қалыптастырып, сұлулықты қабылдауға үйрету үшін дарын нышанын айқындап, талантын дамыту үшін эстетикалық тәрбиенің маңызы ерекше.

Философиялық сөздікте: «эстетика (гр. Aisthetikos-сезіну, сезімдік) - адамның дүниені эстетикалық тұрғыдан ұғынып-түсіну заңдылықтары туралы, әсемдік заңдарын арқау еткен шығармашылықтың мәнісі мен формалары туралы ғылым» - деп қарастырады.

Педагогика және психология сөздігінде: «эстетикалық тәрбие -болмыстағы және өнердегі сұлулық пен әсемдікті дұрыс қабылдау үшін, адамның эстетикалық түсінігін, сезімін, талғамын қалыптастыру үшін берілетін тәрбие» - деп түсіндіріледі. Эстетикалық мәдениет - жеке тұлғаның адамгершілік сезіміне, рухани дамуына ықпал етеді. Оның жаман әдеттен бойын аулақ ұстауына, көркем әдебиет оқуын, музыкалық шығармаларды түсіне білуіне негіз болды. Сондықтан, эстетикалық тәрбие адам баласына өмірдегі, табиғаттағы, өнердегі, еңбектегі, адамдар арасындағы қарым - қатынаста бар жақсылықты, әдемілік пен әсемділікті түсіне білуге, көре білуге, қабылдай білуге үйретуді, жаттықтыруды және соған қабілетті болу дағдыларын меңгертуді көздейді.

Бұл көзқарастан, адамның салауатты өмір салтында әсемдікті, сұлулықты сезініп, оны дамытып отыру қажеттілігін көрсетеді. Баланың көру сезімі жетіле бастағаннан-ақ табиғаттың тамаша көріністеріне қызыға қарайды, эстетикалық әсералады, үлкендердің түсіндіруімен дүние таниды.

Бала өмірінде эстетикалық көзқарас әрдайым қуатты рухани күш ретінде көрінеді. Балаға балғын бөбектік кезеңінен бастап, әсемділікке ұмтылу тән нәрсе. Ол әрдайым бойларында әсемдік құндылықтары бар қатар – құрбыларына, ересектерге еліктейді. Балалардың өз еңбек іс-әрекеті тиімді және сапалы болуы үшін оның ұйымдастырылуы толысып, тамаша нәрсені оң қабылдау деңгейіне жеткені жөн. Баланың эстетикалық сезімдері олардың күнделікті өмірінде зор рөл атқарады. Әсемдікті көріп, түсіне, бағалай білу адамның рухани өмірін байытады, қызғылықты етеді, одан ең жоғары рухани ләззат алуға мүмкіндік береді. Біз әр адамның адамгершілік, тұлғалық келбетін жан-жақты дамытуға ұмтыламыз, сондықтан әр баланың сезім нәзіктігін, көркемдікті, әсем нәрсені сүйетіндей етіп дамытуымыз керек. Адамның әсемдік пен жексұрындықты, адамгершілік пен ұждансыздықты, қуаныш пен қайғыны т.б. түсінуіне байланысты, оның саналы тәртібі мен мінез-құлқы айқындалады. Осыдан келіп адамның әсемділікке шынайы көзқарастары болуы керек. Ұлы жазушы А.П.Чехов «Адам барлық жағынан да сұлу болуы керек» - дейді. Теледидар бағдарламаларын көру арқылы балалардың адамгершілігі, танымдық қабілеті, дүниетанымдық көзқарасы, эстетикалық мәдениеті қалыптасады.

Балаларға арналған теледидар бағдарламалары «Тақиялы періште», «Менің атым Қожа», «Қызжылаған», «Көшпенділер», «Біржан сал» т.б. кино туындыларын көре отырып баланың эстетикалық сезімі оянады, патриоттық тәрбие қалыптасады.

Сондай - ақ балапан телеарнасындағы «Айгөлек» - балалардың музыкалық мәдениетін дамытуға ықпал етсе, «Баламен бетпе-бет» бағдарламасы сөйлеу қабілетін дамытады, «1000-түрлі сұрақ» бағдарламасы ұшқыр ойлауға үйретсе, «Әдемі-ай» бағдарламасы қыз баланың эстетикалық талғамын дамытады, «Биле, биле» бағдарламасы сымбаттылыққа баулыса, «Кім болам» бағдарламасы мамандық таңдауға ықпал етеді. Бұл телебағдарламалар арқылы да әсіресе бастауыш сынып оқушыларының эстетикалық мәдениетін қалыптасуына тигізер ықпалы мол.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ұзақбаева С. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрі. Алматы, 1990.
2. Алмаханова Х. Жас өспірімдерге эстетикалық тәрбие. Әдістемелік нұсқау. - Алматы, 1990
3. Олжабай Л. Қазақ телевизиясының қара шаңырағы //Егемен Қазақстан 2003 жыл, 8 наурыз.

6-7 ЖАСАР БАЛАЛАРДЫ МЕКТЕПКЕ ДАЯРЛАУ ЖОЛДАРЫ

Б.Ә. Құдайбергенова, аудандық білім бөлімінің мектепке дейінгі мекемелер бойынша жетекші маман, Арал қаласы, Қызылорда облысы, Қазақстан Республикасы.

Балалардың мектепке психологиялық дайын немесе дайын еместігі – бұл психологиялық дайындықтың қандай да бір немесе бірнеше құраушы компоненттерінің дұрыс қалыптасуынан болатын жағдай. Ал, бұл баланың мектепке бейімделуін қиындататын факторлардың бастысы болып табылады. Кіші мектеп жасындағы балалардың үлгермеу себептерін, оның психологиялық астарларын зерттеу мәселесі бұрыннан қолға алынған проблема. Кеңестік психологияда бұл мәселені Л.С.Выготский қарастырып, зерттеді. Ол бала психикасының даму кезеңдерін жасады. Оның ойынша дағдарыс жасының мәнді ерекшелігі - бала психикасының өзгеруі мен жаңа пайда болуында деп түсіндірді. 6 -7 жасар балалардың дамуында әлеуметтік мотивтері мен эмоциялары, өзіндік бағалау мен «Мен» бейнесінің қалыптасуы, «жеті жас дағдарысының» психологиялық өзгерістері т.б. болуы заңдылық деп таныды. Мектеп жасына дейінгі кезеңнің соңына қарай дами түседі. Мектепке келген бала жоспарлы түрде заттарды, құбылыстарды және оларды әр түрлі жағынан түсіне алу керек.

Баланың бастауыш сыныптағы оқуын толықтай мұғалім қадағалап отырады. Бала ең алғаш мектепке келгенде қоршаған ортаға байланысты тапсырма алады. Бала қоршаған әлем туралы түсінбесе онда оған тапсырманы орындау қиынға түседі. Мысалы, мұғалім балаға үйдің бұрышын оң жағы мен сол жағын көрсетуді сұрайды. Баланың әр сабаққа уақытысында кіруге, тапсырманы уақыт бойынша орындауына баланың уақыт белгілері туралы білімі әсер етеді. Мектептегі көп талаптан көбіне баланың ойлауына ауыртпалық

түсіреді. Бала әр нәрсенің бір - бірінен айырмашылығын және бір – біріне ұқсас жақтарын біліп отыруы керек. Ол шешімдердің жауабын тауып, оның олай болуына не әсер ететінін қабылдап үйреніп орыруы қажет.

М.И. Лисина қарым - қатынаста қажеттіліктер басқа қажеттіліктердің тууына негіз болады, бірақ олармен бірікпейді. Баланың қажеттіліктерінің бірі болып - органикалық қажеттіліктер «тамақ, жылылық» болып табылады. Өзінің қажеттіліктерін орындауға шамасы жетпейтін бала айқаймен, қозғалыспен, мимикамен ересек адамның оның талабын орындауын білдіреді.

Баланың мектепке дайындығы - бұл күрделі кешенді жағдай. Мектепке психологиялық дайындық бұл міндеттердің бір ғана аспектісі. Бірақ, бұл аспект өз ішінде түрлі бағыттарға жіктеледі:

1. Мектепке дейінгі баланың белгілі - бір дағдылары мен ептіліктерін зерттеу;
2. Бала психикасындағы өзгерістер мен жаңалықтарды зерттеу;
3. Оқу іс - әрекеттерінің жеке компоненттерінің генезисі мен оның қалыптасу жолын зерттеу;
4. Ересектер берген ауызша тапсырманы орындауда баланың өзін саналы түрде басқарып, әрекет етуін анықтау.

Баланың мектепке дайындығы кезеңінде оның мінез - құлқында біршама өзгерістер пайда болады. Оның мәні баланың ересектер талаптары мен ережелеріне бағыну, орындау болып табылады. Көптеген зерттеушілер К.Левиннің жалғу деңгейін анықтауға арналған әдістемесін пайдаланады. Әдістеме бойынша, көп мөлшердегі сіріңкені бір - жерден екінші жерге бір - бірілеп тасымалдау тапсырылады. Егер, бала мектепке баруға дайын болса, бұл істің жалықтырып жібергеніне, ересектердің болмауына қарамастан тапсырманы аяғына дейін орындап шығуы тиіс. Бала мектепке келе салысымен оның әлеуметтік жағдайы өзгереді. Бірақ, ол ішкі әлемінде мектеп жасыны дейінгі бала болып қалады. Оқу әрекетінің негізгі түрі болып сурет алу ойын құрау болып қалады. Оқу әрекетін әлі де дамыту керек. Баланың оқу әрекеті талап ететін зейін қою.

Сол сияқты әрекеттер оны жалықтырып, қинап жібереді. Баланы оқу арқылы ойынға тарту, оқуға сюжетті және дидактикалық ойындарда енгізу практикада өзін - өзі ақтамады. Мұндай ойындар балаларды қызықтыруы мүмкін бірақ, ол баланың сабаққа деген жауапкершілігін дамытпайды. Балаға ойын арқылы тек оқу әрекетін дамыту үшін ғана жүргізілітінін түсіндіру керек. Балалар оқу мен ойын әрекеттерінің айырмашылықтарын түсіне білу керек. Балаға «Сен енді үлкен болдың, ойынды кішкентайлар ғана ойнайды» деп түсіндіру дұрыс емес. Ойын кіші кезде тек өзінің психологиялық мағынасын жоғалтып қана қоймай баланың психикалық функцияларын дамытуын жалғастырады. Ең алдымен, елестетуден, ойындағы қарым - қатынас дағдысын қалыптастырады. Балалар кіші мектеп кезінде ойынға құмар болады. Оқу барысының бірінші күндерінде де баланың ойынға деген түрткісі қозғалуға әсер етіп тұрады. Мұндай жағдайда мұғалім түрткіні дұрыс ұйымдастырып отыруы керек. Бұл үшін бала, барлық адамдар оқиды, жаңашыл адам болу үшін оқу керек деп ойлауы керек. Бала алғаш мектепке келгенде оның түрткісі оқу әрекетінен бөлек жүреді. Ол мұғалім тапсырмасын анасынан бөлек орындайды. Яғни, ол тапсырма орындағанда ғана өз бетімен шешеді. Біртіндеп отбасымен мұғалім баланың оқумен түрткісі бір - біріне сәйкес болу үшін жұмыс жасаулары керек. Баланың оқудағы іс- әрекеттерін қалыптастыру үшін оның іс- әрекет түрлеріне үйрету керек. Мысалы, сурет салуға. Сабақ баланың қабылдауына зейініне қарап жасалуы керек. Бұл тапсырмаларды орындату үшін екі немесе одан да көп балаларды біріктіре отырып шешкізу керек. Оқу түрткісі бұл сабақты меңгеруге деген, білуге деген ұмтылыс. Бала оқу процесінде психологиялық түрде ене бастайды. Оқу барысында ойынды қолдануға болады. Бұл балаға сәл демалып алуына және оқу мен ойын арасында өзгешеліктер бар екендігін көрсетеді.

Ойын - тек балалар әрекеті ғана емес, бұл үлкендерге де қатысты құбылыс. Әдетте, бала ойынның мағынасын адамдардың әлеуметтік қарым - қатынасы ретінде түсіне бастайды. Сөйте тұра бала ойнауға құмар болып отырады.

В.С.Мухина 6 -7 жаста қабылдау процесі өзінің алғашқы сипатынан өзгеріп, ол перцептивті және эмоционалды болып жіктеледі. Қабылдау процесі біршама мағыналы, нақты объектіге бағытталған, талдауға қабілетті болады. Қабылдауда ерікті әрекеттер байқала бастайды, мәселен бақылау, қарастыру, іздеу. Бұл кезеңде қабылдаудың дамуына сөйлеу

процесі өте көп ықпал етеді, яғни бала көрген, қабылдаған заттарын атап, оның түсін, көлемін басқа да қасиеттерін айтып, осылайша қабылдау процесі белсенді сипатқа ие болады. Мұндай қабылдау заттар мен құбылыстарды жақсы, жан - жақты түсінуге себепші болады. Мектепке дайындық деңгейін анықтау барысында, практик – психолог мына нәрселерді анық біліп орныдауға тиіс:

1. Оқу тәрбиелеу процесінде балаға дұрыс қарым – қатынас жасай алу үшін, оның психологиялық даму ерекшелігін түсінуі қажет.

2. Мектептегі үлгермеушілікті профилактикалауға бағытталған шараларды жүргізу мақсатында, мектепке дайын емес балаларды анықтай алуы қажет.

3. Бірінші сыныпқа келген балаларды, өзін жақсы сезініп, қалыпты даму үшін, олардың «жақын даму аймағын» ескере отырып, сыныптарға бөлуі қажет.

4. 6 жасар балаларды, егер мектепке дайын болмаса, кейінге қалдыру, яғни, оқуын бір жылға шегеру қажет.

Диагностикалық тексерудің нәтижесі бойынша балаларды арнайы топтар мен сыныптарға топтастыру қажеттігі анықталды. Бұл топтарда баланың өзін қалыпты сезінуі байқалып, коррекциялық жұмыстар нәтижесін тез береді. 5-6 жас балалар психологиясының дамуы ерекшеліктерінде жаңа психологиялық құрылымдар қалыптаса бастайды. Баланың даму шарттары өткен кезеңдерге қарағанда өзгеше. Оған үлкендер тараптарынан қойылатын талаптар да арта түседі. Қоршаған дүниені танудың мүмкіндіктері балалық ынтасын қызығушылығын туғызады. Баланың жеке басының дамуының екі жағы бар. Оның бірінші жағы баланың қоршаған дүниені біртіндеп біліп, өзінің одан алатын орнын түсіне бастауы, осыдан мінез-құлық мотивтерінің жаңа типтері пайда болады, соның әсерінен бала белгілі бір қылық көрсетеді.

Екінші жағы – сезім мен еріктің дамуы. Олар осы мотивтердің ықпалдылығын мінез-құлықтың тұрақтылығын және оның сыртқы өзгерістеріне тәуелділігін қамтамасыз етеді. Балалардың жеке басының дамуына үлкендер ықпалының негізгі жолы олардың қоғамдағы және жақын адамдардың мінез-құлық ықпалы. Бала оларға еліктеуге, олардан үлгі алуға, олардан адамдарға, оқиғаларға, заттарға, берген бағасынан тәлім алуға бейімделеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Выготский Л.С.. Лекции по психологии. С – П., 1997г. с. 114 – 123.
2. Смирнов Е.О. Детская психология. М. Владос. 2003г. с. 390
3. Ермекбаева Л.Х., Нығметова К.Н. Мектеп жасындағы балардың таным процестерін диагностикалау әдістері.- Алматы: 2005 ж.

ҰЗАҚ ӨМІР СҮРУ ЖОЛДАРЫ

Р.С. Қасымова, педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының доценті, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Салауатты өмір салты - белгілі халықтың денсаулығын сақтап, нығайтуға, салауаттандыруға арналған мінез-құлық тәрбиесі. Салауатты өмір салты - тек медициналық емес, сонымен қатар өндіріс пен өндірістік қатынастардың дамуына байланысты болып келетін әлеуметтік-экономикалық категория. Салауатты өмір салты жеке адамның тіршілік жағдайын денсаулығына сәйкес таңдауы, яғни жеке әлеуметтік топтар мен жалпы қоғамның жоғары гигиеналық мәдениеті.

Н. Ә. Назарбаев салауаттану білімі мен тәрбиенің бірлескен жүйесі оқушының денсаулығын сақтауға және нығайтуға көмектеседі. Сондықтан, оқушылардың дені сау болып, сапалы білім алуы үшін бүгінгі заман талабына сай игі дәстүрлер мен құнды әдеттерді қалыптастыра отырып, салауатты өмір сүрудің құндылығына, қажеттілігіне оқушының көзін жеткізіп, оны іске асыру жолдарын көрсетіп, нақты шешім қабылдауға үйретуіміз керек. «Оқушының саулығын сақтау» жөніндегі ақыл кеңестерді денсаулықты сақтауға үйрететін толық құрал ретінде қарауға болмайды. Әйткенмен, осында айтылған шараларды орындап тұрса, жас буынның тазалықты сақтап, бойларын күтуіне едәуір себеп болар еді деген болатын.

2008-2016 жылдарға арналған «Салауатты өмір салты» бағдарламасында 1. Халықтың салауатты өмір сүру салты мен аурулардың алдын алудың мынадай дағдыларын қалыптастыру:

- қауіп-қатердің мінез-құлықтық факторлары: темекі шегу, ішімдікке салыну, есірткі тұтыну, сапасыз және тиімсіз тамақтану, дене шынықтыру белсенділігінің төмендігі;

- әлеуметтік елеулі аурулар мен жарақаттану;
- ұрпақты болу денсаулығын сақтау мәселелері қарастырылған болатын.

Қазіргі таңда ғалымдар арасында салауатты өмір салты жайлы толғанған ғалымдар көп кездеседі, соның айтарлықтай ғалымның бірі Пол Брегг. Бұл саладағы оның еңбектері әлемге танымал. Оның ойынша өз өмірін қайта құру барысында, егде жастағы адам жастық шағындағы ие болған денсаулықтың деңгейін асып түсуі әбден мүмкін. Аса маңыздысы Брегг оны жеке ғылыми жұмыстарында мысалмен дәлелдеді. 90 жас шамасында ол аса қабілетті, әрі төзімді адам болды. Ол жүгірумен, жүзумен, көптеген ауыр жаттығулармен айналысқан. Көбіне жаяу жүрген және серфингпен айналысты. П.Брегг аса жұмысқа қабілетті (оның жұмыс уақыты 12 сағат) болды. Мүлдем ауырмаған әрі оптимист, жарқын адам болған. Ол 1976 жылы 95 жасында жазатайым оқиға: тақтаймен сырғанау кезінде Флорида жағалауында қаза тапқан. Патологиялық зерттеу кезінде оның жүрегі, қан тамыры, жалпы денсаулығы жақсы жағдайда болғаны анықтады. Бұл қайғылы оқиғаны оның 5 баласы, 12 немересі және әлем бойынша қолдаушылары жоқтады. Яғни адамның ұзақ өмір сүру мүмкіндігі өз қолында екені анық. Өмір сүру барысында денсаулықты сақтауда, әрі ұзақ өмір сүруді қамтамасыз кездесетін аса маңызды факторлар төмендегідей:

Тиімді тамақтану. Тамақтану орталықтарына көптеген ғалымдар аса назар аударады. Олар ағыл-тегіл тамақтан бас тартуды ұсынады. Әрі көп адам ағзасына қажет ететін мөлшерден тым көп тамақтанады. Дұрыс коректену бірқалыпты әрі тойымды болуы керек. Белгілі геронтолог Д.Гласенің ойынша - тиімді тамақтану оның қалыпты тіршілік әрекеті үшін азықпен ағзаның баланс жасалатындығын болжайды. Оның айтуы бойынша қазіргі адамдар негізгі екі кемшіліктен зардап шегеді: *гиподинамию (аз қозғалу), шеттен тыс тамақтану*. Егер адам расымен мәдениетті, өркениетке бірлестігіне еңгісі келсе, онда жоғарыдағы екі кемшілікті жеңе білуі керек.

Ұйқы. Өмір сүру ұзақтығын қамтамасыз ететін маңызды рөлге ие. Ұйқы тәртібі бұзылған сәтте қартаю үрдісі тездетеді. Ұйқыға қойылатын басты талаптар: тыныш ұйқы, жайлы орын. Егерде сіз ұйқыдан кейін өзіңізді балғын және демалған күйде сезінсеңіз онда ол белгілі уақыттын күш жинауға жұмсалғандығын білдіреді. Ұйқының жетіспегендігі белгілі себептерден көрінеді: сіз сағат қонырауынсыз тұра алмайсыз, сіз өзіңізді салбыр сезінесіз, сезіміңіз жоғалған, көңіл-күйіңіз бүлінген, күні бойы ашуланып, қарым-қатынасқы түсуіңіз күрделенеді. Егде адам үшін белсенді өмір салты күндізгі уақытта ұйқысыздықты жою аса маңызды.

Сабырлық. Макробиотиканың негізгі қағидасы сабырлыққа әкеледі. Шектен шығу өмірді қысқартады, ал сабырлық ұзақ өмірдің құпиясын ашады. Макробиотикамен жұмыс барысында суретпен көркемдеу жайлы мысалдар жиі қарастырылған.

Әйгілі венециялық, белгілі итальяндық философ Луиджи Карнаро 1967жылы туылған. Ол 40 жасына дейін жақсы өмір сүрген. Осы жасынан кейін оның күші таусылып, қатты ауырған. Дәрігерлер оны өлімге жақын екенін айтады. Оған дәрігерлер дәрі-дәрмектен ешқандай көмек жоқ, тек қана бір сабырлыққа сүйену қажеттігін айтады. Корноро дәрігерлердің кеңесін тындап, түпкілікті өз өмірін өзгертеді. Ол мүлдем ішімдіктен бас тартып, тамақты аз ішуге көшті. Нәтижесі көп күттірмей айқын көрінді. Бір жыл көлемінде ол денсаулығын жақсартады. 85 жасында Корнароның *«100 жыл қалай өмір сүруге болады»* атты кітабы жарық көріп, кейін оны барлық еуропа тілдеріне аударды. Бұл кітапта ол өзінің денсаулықты сауықтыру тәжірибесі жайлы айқын жазған. Корнароның пікірінше адамға өзінен артық дәрігер жоқ. Сабырлық - ұзақ өмір кепілі. Сабырлық сезімді тазартады, ақылға, денеге, ширақтық жеңілдікті береді, жадын жақсартады. Ол қартайған шағында үйінде ең көңілді, әрі туысқандары және 11 немересімен жақсы қарым-қатынаста болған. Корнаро белсенді өмір сүрді, ол әр түрлі бақтарда серуендеп, шіркеулерді аралап, мұражайларға барып, негізі жаңа нәрсені үйренуден тайынбады. Оның 95 жасында тағы бір көркем әдебиеті жарық көрді. Ол 100 жыл белсенді өмір сүріп 1566 жылы Падуеде дүние салды.

Физикалық белсенділік. Есептеу бойынша адам күнделікті өмірде мүмкіндігінше өз күшінің жартысын жүзеге асырады. Қате позицияны жасы ұлғайған сайын өз физикалық белсенділігін азайтатын адамдар алады. Бірақ нағыз осындай іс-әрекет мезгілсіз қартаюға әкеледі. Британдық дәрігер геронтолог 3500 қарт адамды зерттеді. Олардың жақсы сақталған түр-келбеттеріне байланысты дәрігердің басты нәтижесі: рухани және физикалық белсенділік. Олардың ұйғылары ұзақ, әрі олар спортпен шұғылданады, көбіне жүзумен және саяхат жасаумен айналысады, көп оқып, басқаларға қарағанда теледидарды аз көруді жөн санайды. Өз физикалық формаларын сақтайтын көптеген елдерде белсенді, салауатты өмір салтын ұстанады. Дене

тәрбиесімен жүйелі айналысқан егде адамдардың психологиясы өте жақсы болады. Мұндай адамдар көбіне салиқалы, өз-өзін жақсы ұстайды, өзіне сенімді, олар мейрімді болып келеді, кемшіліктерге шыдамдылықпен қарайды. Көптеген зерттеулерде 40 - 60 жастан асқан адамдарды дене тәрбиесімен шұғылдану керек деп есептейді. Күнделікті дене-күш жаттығуларын жасау керек. Өз денесіне тұрақты бақылау және бұлшық еттерін күшейтуі, жүйелі түрдегі жаттығулар белсенді ұзақ өмірді қамтамасыз ету үшін сөзсіз ықпал етеді. Гимнастика мен массаж қан ұюымен жақсы күреседі. Ағзаның қартаю қызметін бақылау қажет. Белсенді дене-күш жаттығулары жүрекке, тыныс мүшелеріне көмектеседі, қан қысымдарын бірыңғайлайды, диабеттің алдын алады. Ағзаның қызмет етуіне дене-күш жаттығуларының әсерін өнегелі академик, жасаушы А.А. Микулин өз еңбектерінде мысалдар арқылы дәлелдейді. Жұмысқа әбден берілген ол дене тәрбиесіне 50 жасында ауруханаға түскенінше мүлдем назар аудармағанын айтады. Ол жоғалтқан денсаулығын дене жаттығуы негізінде 82 жасында қайтарып алғандығын айтады. Ол виброгимнастика, күн сайынғы жүгіру, сипап - сылау, тыныс алу жаттығуларымен айналысады.

Соңғы уақытта сауықтырудың көбіне шығыс техникасы әйгілі болды, әсіресе - қытай гимнастикасы. Осымен айналысатын 60-80 жастан асқан егде адамдар алжа-алжа шалдар мен кемпір ретінде көрінбейді, керісінше өте жарқын, еңбекке жарамды. Денсаулықты нығайтып, ұзақ өмір сүру үшін бұл жаттығумен күніне 2 рет – танертен төсекте отырып және күннің екінші жартысында таза ауада. Қытай гимнастикасының ерекшелігі массажды өздігінен жасау.

Мысалы, егер олар организм біртіндеп, су сұртулермен бастап үйрету керек болатын ағзаны тұрақты шынықтырудың оның ішінде гимнастикалық жаттығуларды егде адамдың денсаулықтарына да жақсы әсер етеді. Адам өзін реттеп, бақылап отыруы тиіс және *аутогенді жаттығуларды* да жасап отырғаны жөн. Сонымен бірге қартаю үрдісінің алдын-алу үшін – *медитация* қолданылады.

Лауазым (қызмет). Жалқау адамдар ұзақ өмір сүрмейді, ұзақ өмір көбіне үлкен қызмет атқарған адамдарға тән. Тек тұрақты және мөлшерлес жұмыстың күштерімен зерігуден сақтануға көмектеседі, адам денесімен сол сияқты адамның рухани саласына да әсер ететін еңбек құтқарады. Геронтология ғылымының мақсаты қарттарды зерттеу. Зерделі қарттық ұзақ қызмет тек қана сабырлы емес сонымен қоса жағымды, жемісті екені белгілі. Мысал ретінде бірнешеуін көрсетуге болады. Қайта өрлеу дәуірінің Ұлы суретшісі 99 жыл өмір сүрген *Тициан* өмірінің соңғы 25 жылында үлкен жетістікке жетті. Италияндық мүсінші, әлемге аты әйгілі *Микеланджело* Ватиканда қызмет жасап жүріп, 89 жас шамасында дүниесін салды. Композиторлар *Верди*, *Штраус*, *Сибелиус* 80 жастарында жұмыс істеген. *Б.Шоу* өмірінің соңына дейін әзілшілдік сезімін жоғалтпаған 94 жасында дүниесін салады. *Б.Рассел* өзінің соңғы еңбегін 98 жасында жарыққа шығарады. Әйгілі саяхатшы және натуралист *А.Гумбольдт* өзінің «Космос» атты бес томдық еңбегін 76-дан 89 жасына дейін жазды. Әйгілі орыс балеринасы *Ольга Спесивцева* 96 жасында, ал *Тамара Карсавина* 93 жыл өмір сүрді. ғылымға еңбек сіңірген қайраткер, математика профессоры. *Б.Бүкіреев* өз 100 жылдық мерейтойын атап өткенде әлі де 70 жыл жұмыс істейтін Киевтік университетте дәріс оқитын еді.

Қарттық тек еңбек өмірін тәжі болған сәтте ғана жақсы деп Ж. Пейо атап өткен. Бір сөзбен айтар болсақ, үнемі істелген еңбек әсіресе миға және денеге бағытталған жүк ұзақ өмір кепілі. Жалпы шығармашылық факторларға баға беру барысында әрекетсіз, өмірлерін тек қана радио мен теледидарға толтыратын қарт адамдарға қарағанда белсенді қарт адамдардың денсаулығы жақсы.

Денсаулықты сақтауда **жеке бастың гигиенасы** маңызды орын алады. Жеке бастың гигиенасын сақтамау элементтердің адаммен денсаулыққа және басқа адамдарға жанұяның, көршілердің, ұжымның мүшелеріне кері әсерін тигізуі мүмкін. Сондай адам инфекциялық кәсіби аурулардың жаппай таралуына себепші бола бастайды, мысалы, жоғарғы тыныс жолдардың, қантышқақтың, туберкулездің, тұмаудың және т.б.

Жеке бастың гигиенасының бір талабына - **тері күтімі** жатады. Айғыз теріде үлкен микроорганизмдер (бактериялар және саңырауқұлақтар) қоныстанады, олар саңырауқұлақ ауруларының пайда болуына және дамуына ықпал етеді. Нәтижесінде тер және май темірлерлердің шығаратын тармақтардың тығындаулардың нормалары бұзып жатыр және қызмет, терінің тыныс жолдары төмендеп жатыр. Сондықтан аптасына бір рет қана жуыну, ал кейбір жағдайларда жиі жуыну тиіс. Ашық бөліктер – бет және мойын үлкен ластануға душар болып жатыр, сондықтан оларды кем дегенде күніне екі рет (таңертең және кешке) жуу қажет. Және колодан да көбірек ластанды: қолда біз пайдаланатын заттар – ыдыс-аяқ, азық-түлікке не басқа да

өнімдерден әртүлі микроорганизмдер мен олардың жұмыртқалары жинақталады. Қолдарды тамақтан алдын және қандай да бір жұмыс істегеннен кейін мұқият қол сабынмен жуу қажет. Қолдың терісі өте нәзек екенін естен шығармау қажет. Эксперимент тұрғысынан дәлелденген: бактериялардың саны жуылған қолдан кейін 10 минутта 85% пайызға азаяды, ал керісінше жуылмаған қолда 20 минутта тек қана 5% пайызға ғана азаяды екен. Әсіресе көп бактериялар тырнақтың астында шоғырланады (шамамен 95%). Сондықтан тырнақ күтімін дұрыс күту өте маңызды дұрыс күту және сабынмен шөткемен тырнақтың кеңістіктерін мұқият жуу қажет. Аяқтарды сирек жуу, айғыз шұлықтар кию және өз кезегінде саңырауқұлақ ауруы - эпидермофатияға алып келуі мүмкін. Жоғарыда жеке бастың гигиенасын талдап отыруымыздың себебі адамдарды салауатты өмір сүруге дағдыландыру.

Салауатты сөзінің негізгі мағынасы – *парасатты, байыпты, ақылды, ойлы, білімді, зерделі және сабырлы* деген ұғымды білдіреді.

Салауатты өмір сүру салты дегеніміз - био-әлеуметтік категория. Салауатты өмір сүру салты - интегративті түрде қалыптасады және адамның іс-әрекетіне байланысты болады. Салауатты өмір сүру салты - шаруашылық күнделікті үй тұрмысы, материалдық және рухани формаларын қанағаттандыру үшін қоғамдық ұйымдарда өзін-өзі ұстай білу, қоғамдық тәртіппен санасу, артық сөз айтпау, орынсыз саясатпен айналыспау, кез-келген адамдарды жамандамау, біреуді біреуге шағыстырмау, өзін ақылды деп есептеп, басқаларды ақымақ ретінде көру, ата-анамен баланың тәрбиелі қарым-қатынасы, тазалық гигиенасын сақтау, ұтымды тамақтану, зиянды әдеттерден аулақ болу, спортпен шұғылдану тағы басқалар жатады.

Әр адам өзіне тән қалыптасқан өмір салтымен тіршілік етеді. Ол ұрпақтан-ұрпаққа ген арқылы беріліп отыруы мүмкін. Осыған байланысты салауатты өмір сүру салты **3 категорияға бөлінеді:**

1. Салауатты өмір сүру деңгейі;
2. Салауатты өмір сүрудің сапасы;
3. Салауатты өмір сүрудің стилі.

Салауатты өмір сүру деңгейі - экономикалық категория. Адамның материалдық және моральдық-рухани қажеттілігін толығымен қамтамасыз ету.

Салауатты өмір сүру стилі - әлеуметтік психологиялық категория - адамның қоғамдық орындарда өзін-өзі ұстап және көрсете білу.

Салауатты өмір сүру деңгейі мен салауатты өмір сүру сапасы эквипотенциалды болып келеді. Сондықтанда адам денсаулығының жақсы және жаман болуы салауатты өмір сүру стиліне байланысты. Ал салауатты өмір сүру стилі тарихи және ұлттық дағды - дәстүрлер арқылы қалыптасады. Адам үшін денсаулықты сақтау, дәмді тамақтану, әрекет жасау –ол негізгі мақсат. Өмірде адам алдында тұрған мақсаттар көп, ал оны орындау үшін уақыт жоқ, күш-қуатын жетпейтін сияқты көрінеді. Уақытты тиімді пайдалану адамның өз қолында екенін ұмытпауымыз қажет. Әдетте адам денсаулығы жөнінде сөз қозғағанда, ол адам ағзасының жай - күйін бақылап, оның саулығын сақтауды және оны нығайтуына жағдай жасайтын, ауруды сауықтыратын, ауру түрлерінің алдын алуды өз міндеті ретінде дәрігерлердің зерттеу нысаны деген түсінік туады. Бірақ валеолог - ғалымдар «салауаттануды адам денсаулығы және салауатты өмір жөніндегі ғылым» деп атап көрсете отырып, бұл медициналық емес, педагогикалық ғылым деп тұжырымдады. Солардың бірі - Л.Г.Татарникова өз зерттеуінде салауаттануды салауатты өмір сүру салтына деген алдын-ала сананы қалыптастыруға, әрбір тұлғаның денсаулығын және оның құндылықты көзқарасын дамытатын, тұрақты мінез-құлқын қалыптастыратын негізгі әлеуметтік институт - отбасының беделін қалпына келтіруге жетелейтін педагогикалық гуманистік білімнің маңызды бөлшектерінің бірі тұрғысынан қарастырды. В.П.Петленко салауаттануды адамның өз денсаулығын нығайтудағы өзіндік күш жігері мен жеке даралығының дамуына мүмкіндік жасайтын ғылым деп есептеді.

Отандық ғалым Т. Қ. Мұстафина «салауаттану – денсаулықты басқару ғылымы»-деген ой айтады. Ал А.С. Иманғалиевтің пікірінше «салауатты өмір салты» адам организмінің резервтік мүмкіншіліктерін жетілдіретін күнделікті тіршілігінің типтік формалары мен тәсілдері, әлеуметтік және кәсіби қызметтерін саяси, экономикалық, әлеуметтік-психологиялық жағдайлардан тәуелсіз орындауды қамтамасыз ету – десе, Г.Д. Әлімжанов салауатты өмір салты «білім, ептілік, дағдыланумен байланысты, оның негізінде әрбір оқушының денсаулығы, күнделікті шынығу әдістемелері жатыр» дейді, ал Ж.З. Торыбаева мектеп оқушысының салауатты өмір салты, жан жақты дамуы әлеуметтік тәжірибені меңгеру іс-әрекетімен сипатталады. Дене, ой-санасы,

әлеуметтік, тұлғалық, эмоционалдылық, рухани дамуы, оның микро ортасы: мектеп, жанұя және қоршаған орта арқылы болады. Сонымен, денсаулық өмір салтымен байланысты. Салауатты өмір салты - еңбек ету және демалыс режимдері, тамақтану жүйесі, даму мен шынығу жаттығулары, өз-өзіне және өзгелерге қарым-қатынастық, тұрмыстық, өмірлік мақсаттылықтар. Яғни салауатты өмір салты өте күрделі және жан-жақты ұғым. Оған тек қана медициналық, биологиялық және психологиялық компоненттер ғана кіріп қоймай сонымен қатар әлеуметтік, экономикалық, экологиялық құрылымдар да кіреді. Денсаулық- физикалық, рухани және әлеуметтік болып бөлінеді:

- *Физикалық саулық дегеніміз*- адам организміне функциялардың өздігінен реттелуі, функциялық үрдістердің келісімді өтуі, сыртқы орта әсерлеріне бейімделу қасиеттерінің жоғарғы дәрежелі жағдайда болуы.

- *Психикалық саулық дегеніміз*- ауруды болдырмау, қайтсе де одан арылу «адам өмірінің мақсаты» болуын болжайды.

- *Әлеуметтік саулық дегеніміз*- адамның әлеуметтік белсенділігінің, яғни жеке адамның айналадағы өмірмен біте қайнау дәрежесі. Әр бір адам өмір салтын өзі құру керек және оны өзі басқара білуі керек.

Өмір салты дегеніміз - әрбір жеке адамнан бастап, бүкіл қоғамның қалай еңбек етіп, қалай тұрмыс құрып, бос уақытының тиімді ұйымдастыру ол өмір тіршілігі. Яғни, адамның өмір салты қандай болса, денсаулығы да соған сәйкес болады. Сонымен, еліміздің кез келген азаматы салауатты өмір сүру үшін парасатты, зерделі және білімді болуы керек. Өзінің өміріне немқұрайлы карамай, салауатты өмір сүруге дағдылануы қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1.«Қазақстанның 2030 жылға дейінгі Даму стратегиясын одан әрі іске асыру жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 6 сәуірдегі N 310
2. Марков В.В. Основы здорового образа жизни и профилактика болезней: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / В.В. Маркова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 320 с.
3. Мустафина Т.К. Основы валеологии. А., 1999, 116 с.

ТҰЛҒАНЫҢ ЭТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

М.Д. Мурзагулова, педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының оқытушысы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ, Қазақстан Республикасы

Қазіргі кезде білім беру ісінде, жеке тұлғаны жан - жақты жетілдіріп, танымдық іс-әрекеті мен ой - санасын дамытып, қалыптастыру барысында білім берудің ұлттық, педагогикалық, психологиялық негізін айқындау керек. Елімізде болып жатқан әлеуметтік, экономикалық, саяси, мәдени өзгерістерге байланысты оқу - тәрбие процесін ұлттық сипатта ұйымдастыру - өмір талабы. Кейбір зерттеушілер этикалық тәрбиені ұрпақтан - ұрпаққа берілген өзгеріссіз, ал өзгерген жағдайда ұзақ уақыт қызмет ететін мораль элементтерінің тұрғысынан қарастырылады. Мектеп жасына дейінгі балаларды этикалық тәрбиелеу - белгілі бір категориялар мен нормаларды, моральдық құндылықтарды, мәдениетті, әдеп пен дағдыларды, адамгершілік құндылықтар мен заңдылықтарды балаларға меңгерту арқылы балалардың этикалық тәрбиесін қалыптастыру процесі болып табылады.

Этика термині ежелгі гректің *ethos* (этос) деген сөзден пайда болған. Алғашқыда бұл сөз мекен ету орта, үй, жануарлар апаны, құс ұяшығы деген мағынаны білдіреді. Кейіннен бұл сөз әдет-ғұрып, салт-сананы, мінез-құлықты білдіретін сөзге айналды. Бұл «этос» сөзінен ұлы Аристотель «этикалық» деген түбірге қосымша енгізіп, адамзаттың ерекше қасиеттерін анықтайды. Білім алудың ерекше түрі ретінде Аристотель ғылымға «этика» саласын енгізді. Этикалық қасиетті кейде рухани қасиетке жатқызады. Адамдарда рухани және этикалық қасиеттерде айырмашылықтар бар. Аристотельдің пайымдауындағы «этика» ұғымын Цицерон грек тілінен латын тіліне аударғанда «*moralis*» (мораль), яғни грек термині «этиканың» тура баламасы болып шыққан. Бұл сөздер, бірі – грек, екіншісі латын тілінде болғанымен жаңа еуропалық тілдерге жатады. Қалай болғанда да әр халықтың «этика», «мораль» ұғымдарын білдіретін сөздері бар. Мысалы: орыс тілінде ол «нравственность» болса, ал қазақ тілінде «этика» -

әдеп, «нрав» – мінез, «нравственность» - құлықтылық, өнегелілік, адамгершілік, «добродетель» - ізгі, рақымшыл, адамгершілікті деген мағынаны білдіреді.

Әл-Фараби «этика» немесе «этикалық өнер» - адамның адамгершілік сапалары мен интеллектуалдық қабілеттері туралы ғылым, ол адам мінез-құлқының ережесі мен нормаларын және бақытқа жету тәсілдерін зерттейді дей келе, этикалық категорияларға жақсылықты, достықты, өзара көмекті, әділеттілікті, абыройды жатқызады.

Этика дегеніміз - гректің мінез, әдет-ғұрып деген сөзінен шыққан философиялық ұғым. Яғни адамдардың мінез-құлқы, әдептілігі туралы ілім. Этика адамдар мен адамдардың арасындағы адамгершілікке толы қарым-қатынастардың озық үлгілерін, жақсы дәстүрлерін оқытатын қағидалар жиынтығы.

Этика - мораль туралы ілім, яғни адамгершілікті, ізеттілікті, кішіпейілділікті, әдептілікті оқытады. Ал мораль дегеніміз қоғамдық сананың бір түрі немесе бір көрінісі. Адамдардың арасында ежелден қалыптасқан жақсы мінез-құлқы мен инабатты, адамгершілікке толы қарым-қатынастарын реттейтін принциптер мен жиынтық ережелерін мораль дейміз. «Адам - адамға дос, жолдас, бауыр» деген ұлағатты сөз этиканың ең негізгі қағидаларының бірі. Педагогикалық этика - педагог қызметкерлердің жұмысындағы гуманизм көрінісі, деонтологияның теориялық негізі болып саналады. Этикалық түсінудегі мазмұнды аспектісінің рөліне қатысты пікірталастар өткен ғасырдың 70-ші жылдарында басталды. Бүгінгі күннің өзінде анықталмаған, келісілмеген сәттер көп кездеседі. Кейбір ұғымдар түсініксіз немесе қазіргі жағдайды шынайы көрсете алмайды. Пікірталастардың пайда болуы этикалық проблеманы бірінші жоспарға шығарған әлемдегі этносаяси процестермен байланыстырылады.

И. Конның этикалық сөздігінде: «Этика - зерттеу объектісі мораль болып табылатын философиялық ғылым», философиялық сөздікте «этика - зерттеу объектісі мораль болып табылатын ең көне теориялық пәндердің бірі». Қазақ совет энциклопедиясында: «этика - мораль туралы, оның шығуы мен дамуы туралы, адамның өмір сүру салтының аса мәнді жақтарының бірі болып табылатын адамгершіліктің әртүрлі қоғамдық құбылыстарындағы сан алуан формалары мен нормалары туралы ілімдер жүйесі» - деп жазылған. Шәкәрім этикалық категорияларға: «этика - ар ілімі, оның негізгі категориясы ождан. Ұждан дегеніміз - борыш, әділет, мейірім», - деп анықтама берді. Педагогикалық деонтологияның зерттейтіні де мұғалімнің қызметіне байланысты борыш, моральдық талаптар мен нормативтер, проблемалар және әлеуметтік қажеттіліктердің адамгершілік формасына тән жалпы борыштылық мәселелері. Біздің пайымдауымызша, этиканың философиялық пән болып танылуы зерттеу нысанына байланысты. Этика да адам санасының маңызды бөлігі – адам әрекеті, белсенділігі, болмысқа көзқарастары арқылы көрінетін моральдық сана болып табылады.

Мораль ұғымына берілген анықтамаларды былайша жүйелеуге болады. Мораль дегеніміз:

- «... ең алдымен моральды тұлға. Моральды тұлға - тек қана жоғары ізгілікке ұмтылушы»;
- «жеке бастың сенімі мен қоғамдық көзқарасты тірек ете отырып, ерікті әрекетте жүзеге асырылатын қоғамдық қажетті мінез-құлықтың формаларын сезіну».

Этикалық тәрбиенің жалпы міндеті мектеп жасына дейінгі балалардың мінез-құлқы мен тәртібін, адамгершілік сезімі мен сана нышандарын, адамгершілік түсініктері мен мінез-құлқын қалыптастыру болып табылады. Этикалық сезім адамгершілік түсініктерді меңгерудің негізінде туып, балалардың іс-әрекеті мен мінез-құлқынан, тәртібінен көрініс табады. Этикалық тәрбиенің міндетін жүзеге асыру барысында баланың бойында енді дами бастаған сезімдерін пайдалана отырып, үлкенді сыйлауға, мәдени мінез-құлықтың қарапайым ережелерін, әдеті мен дағдыларын моральдық сапаларын, мінез-құлықтарын, өзін және өзгелерді әділ бағалай білу қабілетін дамытып, қарапайым да күрделі сезімдер мен қарым-қатынастар қалыптастыруға ықпал ете білуге үйрету көзделеді.

Этикалық тәрбие ісінің ең басты мақсаты - адамгершілік мінез-құлықтарды қалыптастыру, тәрбие ісінің күнделікті өмір жағдайындағы адамгершілік іс-әрекет бірлігінен кұралады. Өз қылықтарымен адам айналамен байланысып, ондағы жағдайлармен қарым-қатынас бейнелейді.

Қазақ жазушысы әрі философ Б.Тұрсынов: «Адам жүрегінде, ең алдымен, жоғары адамгершілік қасиет болуға тиіс, бұл ең басты және маңызды нәрсе. Себебі дәл осы адамгершілік асыл қасиет руханилық пен тузу жолға, сәулелі өмір, бостандық пен жарқын болашақтың кепілі бола алады» - дейді.

Т.Д.Балк өзінің еңбегін мектептегі этикалық әңгімеге арнады. Онда моральға тәрбиелеудің жолдары ретінде этикалық әңгімелерді өткізудің әдістемесін сөз етеді.

Аса көрнекті педагог, ғалым-жазушы Мәлік Ғабдуллин «Ата-аналарға тәрбие туралы кеңес» атты еңбегінде оқушыларды отансүйгіштікке, шыншылдыққа тәрбиелеу, олардың болашаққа сенімділігін арттыру жөнінде айтады. Моральдық этика тәрбиесінің адамгершілік мәселелерін талдап жасауда В.И.Сухомлинский көрнекті орын алады. Ол саналы тәртіпке тәрбиелеудің аса маңызды жолы оқушылардың ұжымдық қызметіне, олар мен айналадағы болмыстың арасындағы қарым-қатынасқа қоғамның бай моральдық нормаларын үнемі енгізу үшін бұл байлықты балалардың күнделікті өміріне енгізу керек деп есептейді.

Жарасымды тәрбие - деп жазды ол,- сонымен қатар тәртіпті, ұжым, қоғам және өзінің алдындағы - өз арының алдындағы жауапкершілікті тәрбиелеу». Келешек ұрпақ тәрбиесінде Абай мен Шәкәрімнің моральдық этикалық тұжырымдарына сүйенуге болады. Шәкәрім: «Ұждан дегеніміз ынсап, әділет, мейірім» - дейді. Абай адам тәрбиесі мәселесін «ар», «ұждан» туралы этикалық тұжырым тұрғысынан зерделейді.

Әдеп - моральдық категория, адамдар қарым-қатынасында ізгілік нормаларын мүлтіксіз орындауды білдіретін ұғым. Белгілі бір халықтың әдет-ғұрпында тұрақтанып қалыптасқан этикалық тәртіп, тәрбие, ізеттілік, сыпайылық, ибалылық. Қоғамдағы адамдар мінез-құлқына қойылатын этикалық талаптарды білдіреді. Әдептің қоғамдағы басты қызметі тұлғалық қатынастарды адамгершілік талаптарына сәйкес ретке келтірумен байланысты. Оқушы бойына тұлғалық қасиеттердің сапасын арттыру - білім беру жүйесін түбегейлі өзгерту кезеңіндегі педагогика ғылымының басты міндеттерінің бірі болып табылады. Мектепте оқу-тәрбие жүйесінің құрамды бөлігі - сабақ және сабақтан тыс тәрбие жұмыстары болып табылады. Оқушыларға жалпы білім мен тәрбие тағылымын үлгі-өнегелерді сабақта және сабақтан тыс уақытта жүргізілетін жұмыстармен сабақтастыра отырып пайдалану, олардың қоғамдық еңбекпен айналасуға, шығармашылық іс-әрекетін дамытуға, ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастыруға игі ықпал етеді.

Әрбір қоғам өзінің даму процесінде моральдық этика категорияларына, оның мазмұнына көптеген өзгерістер енгізіп отырған. Егер адамгершілік нормалары істің мазмұнын айқындайтын, адамның не істеу керектігін белгілейтін болса, моральдық этика адамгершілік талаптарының мінез- құлықта нақты қандай жағдайда жүзеге асырылатынын, бұл нормалар қандай шамадан шектелгенін, күнделікті өмір ережелеріне айналғанын ашып көрсетеді. Қазақ халқының моральдық этикалық тәрбиесі туған жерге, отбасына, үлкен кішілерге, қоғамға қатынасынан көрініс береді. Этикалық тәрбие дегеніміз - адамгершілік мінез-құлық дағдыларын, адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен әдістерін қалыптастыру. Этикалық тәрбие жүргізу барысында дұрыс әрекеттерді қайталау, нашар әдістерді жоюды үйренеді. Этикалық әңгімелерге тәрбиешіде оқушылар да дайындалады. Тәрбиеші әңгімеге керекті мәселерді ойластырады, балаларға бір нәрсені оқып келуге немесе оқығанды еске түсіруге, адамдар арасындағы қатынастарға байланысты белгілі оқиғаларды еске алуға және оларды бағалауға (кім дұрыс, кім бұрыс жасады, неге) тапсырма береді. Егер әңгіме еркін пікір алысу жағдайында қысылыссыз өтсе, онда оқушылардың пікірілері біріне-бірі қайшы келіп қалуы табиғи нәрсе. Қате пікір талқыға түсе берсін, оқушының қатесін бетіне баспай, оны және басқа оқушыларды да дұрыс қорытындыға әкеп тіреу керек. Қайткен күнде де мұғалім оқушыларға дайын қорытынды бермеуге тиіс. Балалар өздігінен ойланып, адамдардың қарым-қатынасын сипаттайтын әр түрлі фактілерді, оқиғаларды салыстырып, олардың қайшылығын көріп және дұрыс баға беріп, ол қайшылықты қоғамымыздың моральдық ережелеріне байланыстырып отырудың зор маңызы бар. Егер балалар өздігінен қорытынды жасай алмайтын болса, мұғалім адамгершілік ережесін дұрыс тұжырымдауға көмектесетін көрнекі әдіс қолданып мысалдар келтіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әбу Насыр әл-Фараби. 10 томдық шығармалар жинағы.-Т.1. Метафизика. - Алматы: Жазушы, 2006. - 180 б.
2. Ғабитов Т. Х. Қазақ мәдениетінің типологиясы. - Алматы: Қазақ университеті, 1998. – 202 б.

ТҰЛҒА ДАМУЫНДАҒЫ ӨЗІН-ӨЗІ ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

К.М. Қаратаева, № 39 жалпы білім беретін мектептің биология пәнінің мұғалімі, Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы

Өзін-өзі тәрбиелеу – адамның өз тұлғасын қалыптастыруға, өмірдегі өз орнын өзі белгілеуіне, өзін-өзі дамытуға, өз қабілеттерін өзі іске асыруға бағытталған мақсатты, саналы, жүйелі түрде өздігінен жүргізетін іс-әрекеті. Өзін-өзі тәрбиелеу тәрбие процессінің құрамды бөлігі және тұлғаның өзін-өзі дамытуындағы ең маңызды күш болып саналады.

Сананың оянуы, оның өзіндік «менін» сезіне бастауы Абай тілімен айтқанда, кісінің өзіне-өзі ұдайы есеп беруінен, өзін-өзі аңғара, байқай алу қабілетінен көрінеді. Өзін-өзі тәрбиелеу оқушы тұлғасын жан-жақты тәрбиелеу мен дамытуға ықпал етеді. Мысалы: оқушы дамуы мен қалыптасуына байланысты өзінің тәртібі және мінез құлқындағы кемшіліктері мен іс-әрекетіндегі сәтсіздіктеріне сын көзбен қарап, оларды болдырмаудың тиімді жолдарын іздестіреді. Тәрбиелеу мен өзін-өзі тәрбиелеу бір педагогикалық өрісте орналасып, тұлғаны қалыптастыру деген тұтас процесстің екі жағы болып саналады. Әр-бір педагог тек тәрбиенің заңдылықтарын біліп қана қоймай, сонымен қатар өзін-өзі тәрбиелеудің әлеуметтік-психологиялық механизмдерін жақсы түсінуі керек. Педагогикалық талаптарды мойындауға мәжбүр болған оқушы тек сырт көзге ғана тәртібін жөндеген түр білдіреді де, өзінің теріс қасиеттерін жасыра түседі. Адамның өзін-өзі тәрбиелеуге деген қажеттілігі әр-түрлі жас кезеңдерінде байқалады. Осы қажеттілік әсіресе адамның балалық шағында анық көрінеді. Себебі, балалық шақта адамның жеке «Мен» тұжырымдамасы үнемі іздеу үстінде болады, түрлі спорттық секциялар, үйірмелер, қызығушылықтары бойынша клубтарға, тәрбиелік іс-шараларға қатысады.

Қазіргі кезде мектептерде «өзін-өзі тану» сабақтары енгізілген, өзін-өзі тану мектептері де бар. Бұл сабақтарда өзін-өзі тәрбиелеу мәселелеріне байланысты педагогикалық дәрістер, жаттығулар, тәрбиелік мәні бар ақпараттар беріледі. Ол оқушылардың дүниетанымының қалыптастырады, өз абыройын және кемшіліктерін ұғыну өзін-өзі тәрбиелеуге үйретеді.

Өзін-өзі тәрбиелеу - адамның өзінің оң қасиеттерін жетілдіру және теріс қасиеттерін жою жөніндегі саналы және мақсатты іс-әрекеті. Өзін-өзі тәрбиелеу басты шарты - өзі туралы шын білімнің, дұрыс өзін-өзі бағалаудың, өзін-өзі түсінудің, анық ұғынатын мақсаттардың, мұраттардың, тұлғалық мән мағыналардың болуы. Адам өзін-өзі еркін тәрбиелеуге ерекше зейін аударады. Олар барлық нәрсені жоғары сезіммен қабылдап, сәл нәрсені өз дербестігіне құрметсіздік деп қарайды. Оқушыларға өз білімдерін байыту, өздерінің ақыл-ой қабілеттерін дамыту ұмтылысы да тән. Олар мораль мәселелеріне ынтамен қызығады, мінез-құлық мұраттарына ұмтылып, өз тұлғаларының рухани сапаларын дамытады.

Оқушылар өзін-өзі тәрбиелеу тәжірибесі, өз тұлғасында сапалық қасиеттерді қалыптастыру жолдары мен тәсілдері туралы хабарларды қызыға қабылдайды. Адамның өзін-өзі жетілдіріп, өзімен жұмыс істеуінде кітаптардың маңызы зор. Өйткені, кітаптар бізді жақсы адам болуға ынталандырады, қызықты адамдармен таныстырады. Өзін-өзі тәрбиелеудің маңызды бөлігі – мотивтерді, ынтаны дамыту. «Жақсы, ақ ниетті болуға талпынбай, адамзаттың білімдер байлығын, адамзат мәдениетін игеруге тырыспай жан-жақты тәрбиелі және білімді адам болу мүмкін емес».

Осылардың арқасында өмірдің күрделі міндеттерін іскерлікпен, мақсатты, сырттан басқарусыз, дұрыс шешу білігіне ие болады, көздеген мақсатына өз бетімен, өзіндік қажырлы еңбегімен ғана жетуге болатынын ұғынады. Өзін-өзі тәрбиелеудің оқушыға бағытталған ережелері болу керек. Әрине, өзін-өзі тәрбиелеудің өзіндік ережелерінің болуы оқушының рухани жан дүниесінің деңгейімен анықталады. Педагог-психолог оқушыға өзінің орынды немесе орынсыз сапалары мен кемшіліктерін түсінуге көмектесу керек, яғни өзінің кім екенін өзі ұғынуға көмек беруі қажет. Оқушылар санасы мен танымы арқылы өзін-өзі түсінуге, өзінің жеке мүмкіндіктері мен сапаларын, дағдыларын мен іскерліктерін, білімдерін және оларға қатынасын дұрыс қабылдауды әрі оны бағалауды үйренеді. Бұл кезеңде бағалау тез дамиды, өзін-өзі тәрбиелеу дағдылары мен іскерліктері қалыптасады.

Әдетте, өзін-өзі тәрбиелеуді көбіне ұнамсыз жайды сезініп, сонымен күресуден бастайды. Біреуі – бойындағы берекесіздіктен, екіншісі – дөрекіліктен, үшіншілер – бойындағы тұйықтықтан, ұялшақтықтан арылғысы келеді. Бұл тізімді жалғастыра берсек, шегіне жетуіміз

екіталай сияқты. Өзін-өзі тәрбиелеуде оқушылардың ынтасын арттыратын бір нәрсе, өз құрбы-құрдастарының арасында лайықты орын алуы болып табылады. Ол үшін оқушыға өз тәртібін түзету, білімін, дүние танымын кеңейтудің қажеттігін түсіндіру керек.

Өзінді тәрбиелеу үшін алдымен мақсат қойып, күш-жігер жұмсап, өзінді-өзің бақылап, өз ісімізге талдау жасап отырғанымыз абзал. Ал психолог мамандар өз кезегінде өзін-өзі тәрбиелеудің бірнеше әдістерін көрсеткен. Олар – өзін-өзі сендіру, тексеру, жазалау. Осы мәселе төңірегінде М.Жұмабаев: «Адамның өзін-өзі тексеруі оның жан тұрмысының өркендеуіне, түзу жолға түсуіне бірінші шарт», – деп те айтып өткен екен.

Педагогикалық-психологиялық ғылымдарда өзін-өзі тәрбиелеудің төмендегідей жолдары көрсетіледі: *өзіне-өзі баға беру, өзіне-өзі бұйыру, өзін-өзі құптау, өзін-өзі түзету және т.б.*

Өзін-өзі тәрбиелеу **өзін-өзі бағалаудан** басталады. Өзін-өзі бағалаудың негізін жеке адамның өзі қабылдаған құндылықтар жүйесі, тұлғаның жеке маңыздылықтар жүйесі құрайды. Өзін-өзі бағалау адамның өзін басқа адамдармен салыстыру арқылы қалыптасады, және осындай салыстыру табиғи түрде жүргізіледі де өте қызықты болды. Тұтас педагогикалық процесстегі қатынастар жүйесіне енгеннен бастап бала өзін басқа балалармен салыстырып, зерттеп, мынандай сұрақтарға: «Неге мен осындаймын?», «Басқалар мені қалай қабылдайды?», «Өмірде мен қандай жетістіктерге жете аламын?»-деген сұрақтарға жауап іздеп, өзінің барлық мүмкіндіктерін көрсетуге тырысады. Өзін-өзі нақты бағалау, өзін-өзі тәрбиелеудің максаттарын дұрыс құрастыруға мүмкіндік береді. Тұрақты және жаңа ақпараттар әсеріне, жинақтаған тәжірибесіне, қоршаған адамдардың пікірлеріне байланысты өзгеріп отыратын бейімделгіш өзін-өзі бағалау түрі адамның дамуы мен тиімді еңбек етуі үшін ең қолайлы бағалау болып саналады.

Өзіне-өзі бұйыру дегеніміз оқушының өзіне-өзі берген қысқа, үздік-үздік үкімі. Өзіне-өзі бұйыру адам өзін нақты бір іс-әрекет жасау керектігіне сендіреді. Бұйырықты түрде өзінен бір іс-әрекеттің орындалуын талап ету қажеттілігі адамның өз кемшіліктерін анық көріп тұрып, бірақ сол жоспарланған істі орындауға күші жетпей тұрған кезде қолданылады. Өзіне-өзі бұйыру еріктік процесімен тығыз байланысты. Өзіне-өзі бұйыруда жаттығу үшін адам өзіне дауыстап бұйырық беріп оны қайта-қайта қайталап орындап отыруы қажет. Өз бұйырығын екі апта аралығында орындап жүрген адамда өз бұйырығын автоматты түрде орындау әдеті пайда болады.

Оқушының өзін-өзі тәрбиелеуде **өзін-өзі құптаудың** маңызы зор. Әр адамның есінде өздерінің үлкен жетістіктерге жеткен кездері жақсы сақталып қалады. Оқушының жетістіктері оған рухани, интеллектуалдық, күш-жігерлік қорларының ішкі мүмкіншіліктерін байқатып, өмірдің жаңа белестерін жеңе алатынына сенімділік тудырады.

Өзін-өзі бақылау – оқушының өз іс-әрекеттерін, психикалық процесстер мен көңіл-күйлерін түсінуі, бағалауы және реттеуі. Бұл тәсіл оқушыға айналадағылармен сабырлы қарым-қатынаста болу іскерліктерін, басқа адамдардың кемшіліктеріне, әлсіздіктеріне, қателіктеріне шыдамды болуды үйретеді. Аталған тәсіл көмегімен оқушы шиеленіс жағдайларды реттеп, ұстамдылыққа, күрделі жағдайларда байсалдылық, сабырлық сақтауға үйренеді.

Өзін-өзі түзету оқушыға өз мінез-құлқын, кемшіліктерін, қателіктерін және басқа адамдарға деген қарым-қатынасын өзгертуге мүмкіндік береді. Өзін-өзі түзету адамның өзіне сын тұрғысынан қарауына байланысты болады. Сухомлинский: «Өзінді-өзің бағындыруға, өзіне-өзің билік көрсетуге кішкентайыңнан үйрен. Құлқын соқпаған, бірақ қажетті істі атқаруға өзінді көндіре біл. Тиістіні тындыру – ерік, қайраттың бірінші қайнар бұлағы», – деген екен.

Қорыта келгенде, өзін-өзі тәрбиелеу-адамның жеке басын жетілдіре түсу жолындағы әрекеті. Өзін-өзі тәрбиелеудің бағыт-бағдары адамның өмірлік мұратына, яғни оның болашақ кейпін елестетуіне тәуелді. Бұл аксиологияны бүкіл әлем мойындауда. Адамның өзін-өзі тану теориясының негізін салушы К.Маслоудың анықтамасы бойынша, «өзін-өзі танып білуі – адамның өзінің барлық тұлғалық мүмкіндіктері мен шығармашылық қабілеттерін толық ашуға және дамытуға үздіксіз ұмтылысы». Адам баласы өзін жақсы көрсе ғана, айналасындағыларды жақсы көре алады. Бұл - өзіндік сананың маңызды элементі. Өзін-өзі қастерлей білу – адамның жеке басының құнды болуы үшін аса маңызды сипат.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Имжарова Ш. «Өзін-өзі тәрбиелеуді ұйымдастырудың жолдары» 2008ж
2. Рувинский Л.И., Арет А.Я. «Самовоспитание школьников» 1984г
3. Сангилбаев О.С. «Өзін-өзі тәрбиелеу тәсілдері» 2008ж

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ DAҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Төлешова Ұ.Б. педагогика білім беру менеджмент кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты, Г. Әлібиқызы «Педагогика и психология» мамандығының 4 курс студенті, ал-Фараби атындағы ҚазҰҰ, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Қазіргі кездегі мектеп әлеуметтік институт ретінде қоғам талаптарына жауап бере алатын оқушы тұлғасының жеткілікті жоғары даму деңгейін қамтамасыз етуге міндетті. Мектеп оқыту мен тәрбиелеудің ерте кезеңдерінде оқушыларда қоғамда қабылданған талаптар жүйесіне бағытталған белсенді өмірлік позицияны қалыптастыруға, оларды өзін жан-жақты және объективті бағалауының құралдарымен қаруландыруы керек.

Жасөспірім жаста өзін-өзі бағалау бұрын-соңды болмаған мәнге ие. Ол белгілі бір дәрежеде жалпылық «мен» бейнесін және т.б. тартымдылықтың деңгейі сияқты көптеген түзілістердің одан әрі дамуын анықтайды.

Жасөспірім жаста дүниені тану және өзін-өзі тану мәселелірін қарастыра келе, Н.Мудрик былай деп тұжырымдайды: «... егер адам жас кезінде талдау және өзін-өзі талдау сияқты дағдыларды игермесе, онда оның кейін игеріле қоюы қиынырақ. Содан барып ол дүниені және өзін-өзі тануға тым нашар бағдарланады. Онда дүниенің бейнесі де, өзінің тұлғалы және өзінің дүниемен өзара қарым-қатынасы жөніндегі түсінігі де қалыптаспайды» Адам тұлға ретінде өзін-өзі бағалаушы тірі ағза. Өзін-өзі бағалаусыз өмірде өз тағдырын шешу қиын, тіпті мүмкін емес. Өзін-өзі бағалау өзінің бойында белгілі қасиеттердің барлығының деңгейі жөніндегі адамның пікірі. Бұл адамның өзіне бағалаушылық қатынастарының пайда болуы. Өзін-өзі бағалау, ең алдымен талдау, теңестіру, іріктеу, ойлау операциясының нәтижесі.

С.В. Кондратьев бойынша өзін-өзі тануды зерттеуде әр түрлі бағыттар, психологиялық механизмдер жайлы сұрақтар, басқа жеке адамды тануда өзара байланыс ерекшелігі және өзін-өзі тануы жеткілікті дәрежеде зерттелінбеген. Өзге адамды түсінуде және өзара байланыс механизмін, мазмұнын айқындауы, мінез-құлық рефлексивті қасиетін анықтауға жол ашады деп көрсетеді.

Өзіндік сананы құрайтын компоненттер өзіндік бағалау, өзіндік реттелу және өзін-өзі өзектендіру. Олар тұлғалық дамуда ерекше сатыны құрайды. Тұлғаның өзіне, өз қабілеттеріне, іс-әрекет нәтижесіне деген бағалау қатынасы қалыптасу арқылы тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру дағдылары қалыптасады. Осы бағалаушы қатынас өзіне сыни көзқараспен қарау, өз мүмкіндіктерін іс-әрекет нәтижесімен арақатыстыру, қоршағандардың талабымен ғана емес, өзінің меншікті талаптарының деңгейінде әрекет ете алу қабілетіне ие болу жағдайы да маңызды сипаттамалардың бірі.

Батыс Еуропа және американдық психологтар өзін-өзі бағалауды қоршаған ортада бағдарлануды қамтамасыз ететін және өзінің ішкі талаптарын сыртқы жағдайлармен үйлестіретін механизм ретінде қарастырады. Бұл жағдайда әлеуметтік орта адам үшін, оның қажеттіліктері мен ұмтылыстарына қарсы күш ретінде түсіндіріледі. Бұл көзқарасты ұстанушылар З. Фрейд және неофрейдистер К. Хорни, Э. Фромм болды. Аталмыш ғалымдар тұлғаның өзін-өзі бағалауы ішкі қозулар мен сыртқы тыйымдар арасында әрдайым шиеленістер туындатады деп есептеді. Адекватты өзін-өзі бағалаудың болуы мүмкін емес деді. Адекватты өзіндік бағалау арқылы адамның өз жетістіктерін шынайы бағалауы негізінде өнегелік даму жүзеге асады. Жасөспірімдерде өзіндік бағалаудың қалыптасу процесіне оқу іс-әрекетіне берілген бағалау, жеке бастық сапалар, мінез-құлық шешуші рөл атқарады.

Өзін-өзі тану тәсілдері	Мазмұны
1	2
Тұлғалық өзін-өзі сараптау	Тұлғаның жетістіктері мен сәтсіздіктерінің себеп-салдарлық байланысын ашуға көмектеседі. Өзін-өзі сараптаудың қай бағытта өрбуі тұлғаның өз бойында адамгершілік рухани қадір-
	қасиеттердің қаншалықты тереңдігі оның тұлғалық шығармашылық потенциялының дамуын, тұлғалық өсіп-жетілуін анықтайды. Осындай ішкі жан-дүниедегі жұмыс аналитикалық ойлау қабілетін дамытады, тұлғалық рольдік мінез- құлықтың дер кезінде

	түзету енгізуді қамтамасыз етеді.
Педагогикалық рефлексия	Тұлға саласының өз-өзіне қарай бағытталуы, оның өз бойына үңілуі, болашақ педагогтық қызметі туралы ұғымдарын ескеру. Бұл тұлғаның белгілі бір ситуация туралы пайда болған ұғымдарының бейнесінің көз алдына ойша келтіріп, соның арқасында өзі туралы ұғымды нақтылау қабілеті. Өзінің әрбір іс-әрекетін оның мақсатқа сәйкестігі тұрғысынан саралай келе, ол өзін әр кез түзеп отырады. Рефлексияның негізінде осындай үздіксіз өзін-өзі түзеу процесі жатыр.
Өзін-өзі бақылау	Оқу барысындағы белгілі бір ситуациядағы өз қалпын көз алдына елестетуге тырысуы. Өзін-өзі бақылаудың, болжаудың басты критеріі – адамгершілік-рухани құндылық бағдарын жан-жақты сараптау қабілеті мен осы негізде шешімдердің көптеген мүмкіндіктерін дайындау, сонымен қатар іс-әрекеттің алдағы мүмкін нәтижесін алдын-ала көру.
Өзін-өзі қабылдау	Бұл процесс кезінде нақты ситуацияға байланысты өзі және өз құлқының жекелеген бейнелері, қалыптасады.
Өзін-өзі қадағалау	түрлі ситуациялар кезінде өзін-өзі саналы немесе еріксіз түрде бақылау. Мұның арқасында белгілі бір айтарлықтай тұрақты өзінің “Мені” туралы ұғым қалыптасады.

Кесте – 1. К.Р. Левинтан мен С.Г. Верловский көзқарасы бойынша өзін-өзі жүзеге асырудың басты тәсілдері мен мазмұны

№	Авторлардың аты-жөні	Анықтамалары
1	К. Маслоу	Адамның өзін-өзі танып білуі - өзінің барлық тұлғалық мүмкіндіктері мен шығармашылық қабілеттерін толық ашуға және дамытуға үздіксіз ұмтылысы.
2	У. Джеймс	Адамның сыртқы дүние арқылы өзін-өзі тануы ол қарым-қатынаста, іс-әрекетті орындауда өз қылығын бағалау, өз мүмкіншілігін және қабілеттілігін көрсете алу. Ішкі дүние арқылы өзін-өзі таны – уайымдау, сезім, арман, ой, қалау тағы сол сияқты ішкі дүниені сыртқа шығарып, тану үшін қызықты жұмыспен шұғылдану абзал.
3	Ж. Маралов	«Өзін-өзі тану» - бұл өзінің потенциалды және жеке бас қасиетін, интеллектуалды ерекшелігін, мінез-құлқын, өзінің қатынасын өзге адамдар арқылы өзін тану процесі.
4	А.А. Бодалев	Өзін-өзі танудың оптимальді мүмкіндігі адамдармен қарым-қатынас негізінде көрінеді, ал субъективті маңыздылығы субъект жағынан құндылықтар қатынасымен қарастырды. Мұндай қатынас негізінің сапасында субъектінің тану эталоны тұлғаның құнды қасиеттері жайлы, басқа адамдар және өзі жайлы білудің жиынтығы.
5	С.М.Жақыпов	Өзіндік тану, өзіндік сана, рефлексия және әлеуметтік талаптарды еске алу арқылы өзін-өзі дамыту тұлғаның өзін-өзі танытуының алғы шарттары болып табылады.
6	А.Т. Спиркин	адамның өзіндік сана- сезімі, адам қалыптасқан кезден басталады. Және ертедегі дәуірден кейінгі даму кезеңдеріне байланысты. Бұл көзқарасты қабылдассақта, өзіндік сана- сезімнің айырмасы ретінде әлеуметтік- психологиялық мінез- құлық сана- сезімнің дамуына әсер етеді.

Кесте 1. «Өзін-өзі тану» ұғымына берілген анықтамалары

Құдышева Б.Қ, Жұманова Г.Ж, Нұркеева С.С, Серовайская Д.Е. авторлық бірлестіктегі «Өзін-өзі таныту» және «өзін-өзі жүзеге асыру» ұғымдарының өзара байланыстары адамның таныту феноменіне қатысты тұжырымдамалар өзін-өзі таныту мен өзін-өзі жүзеге асыруды мәні бойынша жақын, синоним ұғымдар деп сипаттайды. Адамның өз мүмкіндіктері мен қабілеттерін толықтай анықтауға және дамытуға ұмтылысы өз дамуының ішкі тенденциясын толықтай анықтауға және дамытуға ұмтылысы, адамның өзі бола алатын тұлға болып шығуға ұмтылуы және басқа да тұжырымдамалар осы екі түсінікті бір кешенде қарастыру керектігін айтады. Олар бірін бірі толықтырып отырады және көптеген жағдайларда синонимдер секілді қолданылады.

Л.А. Коростылеваның пікірінше, «өзін-өзі таныту» және «өзін-өзі жүзеге асыру» терминдерінің интерпретациясындағы кейбір айырмашылықтар тұлғаның көрініс табуының әртүрлі жақтарымен байланысты. Оның пікірінше, тұлға тіршілік етуінің ішкі және сыртқы жағынан байқалады. Бұл жағынан алғанда таныту үрдісі тұлғаның ішкі аспекті ретінде, ал таныту сыртқы аспект ретінде көрініс табады. Оның пікірінше, «ең толық өзін-өзі жүзеге асыру мән-өмірлік және құндылық бағыттарын жүзеге асырудан тұрады, яғни мәндік, аутентикалық өзін-өзі жүзеге асыру – танытуға деген қажеттіліктерді өзінің қабілеттері мен дарындарын жүзеге асыруға ұмтылу ретінде жүзеге асыру орын алады.

Адам - белгілі бір қоғамның мүшесі. Ол қандай болмасын бір іспен айналысады. Оның азды - көпті тәжірибесі, білімі, өзіне тән өзгешеліктері болады. Осы айтылғанның жиынтығы оны жеке адам етеді. Мысалы, жаңа туған нәрестені адам деп атауға толық болады. Бірақ әлі де жеке адам емес. Өйткені, онда жоғарыда аталған компоненттер тәжірибе, білім, іс-әрекет, қарым-қатынас т.с.с. жоқ. Адамның көптеген психикалық ерекшеліктері оның өмір сүретін ортасына, қоғамдық қатынастың тікелей әсер етуінен қалыптасып отырады. Жеке адамның психикалық тұрақты да тұрлаулы ерекшеліктері өмір ағымында жетіліп қалыптасады. Психикалық әрекеттің қалыптасуында оқу-тәрбие процесі шешуші рөл атқарады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Маслоу А. Самоактуализация личности и образования /А.Маслоу / Пер. с англ. - К.: Донецк, 1994. - 52 с
2. Құдышева Б.Қ, Жұманова Г.Ж, Нұркеева С.С, Серовайская Д.Е. Өзін-өзі тану пәніне кіріспе. Оқу құралы. Алматы, 2007 ж.
3. Коростылева Л.А. Проблема самореализации личности в системе наук о человеке // Психологические проблемы самореализации личности / Под ред. А.А Крылова, Л.А. Коростылевой.-СПб.: ИздательствоС. - Петербургского университета, 1997. - С. 8.

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГ МАМАННЫҢ АТҚАРАТЫН ДИАГНОСТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Төлешова Ұ.Б. педагогика білім беру менеджмент кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты, А.М. Төресәева, «Педагогика и психология» мамандығының 4 курс студенті, әл-Фараби атындағы ҚазҰҰ, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Диагностика- өз ішіне бақылау мен тексеруді, бағалау мен бағаны, жинақталған статистикалық деректер талдауын, дидактикалық процестің жүрісін, бағытын және жобалауын қамтиды.

Психологиялық-педагогикалық зерттеулер негізі: оқыту мен тәрбиелеудің заңдылықтары, құрылым мен механизмдерін айрып тану болып табылады. Сонымен бірге, психологиялық-педагогикалық зерттеулер эмпирикалық тексеруге келетін фактілерге негізделеді мақсаткерлігімен, жүйелілігімен, барлық элементтерінің, процедуралары мен әдістерінің өзара байланыстылығымен ерекшеленеді.

Оқыту диагностикасы - қандай да бір жүйенің күйін сипаттайтын белгілерді нақтылау және үйрену кезіндегі мүмкін ауытқуларды айту, олардың жұмыс тәртібінің бұзылуының алдын алу жолдарын айқындау болып табылады.

Тәрбие диагностикасы - тәрбиені тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің өзара әрекеттерінде, тек қана тәрбие объектісі ғана емес, сонымен бірге субъектісі болып табылатын тәрбиеленушілердің өздерінің өзара әрекеттерінде іске асатын процесс.

Көптеген отан, шетел психологтарының зерттеулерінде психодиагностиканы ғылыми зерттеу және ғылыми практикалық түрлерге бөліп көрсетеді. Ғылыми практикалық психодиагностика қоғамдық практиканың әртүрлі міндеттеріне бағытталады. Білім берудегі мектепке дейінгі, мектеп жасындағы баланың психологиялық салауаттылығын дамыту міндетіне бағытталады. Білім берудегі мекемелеріндегі психодиагностика педагогикалық мәселемен тығыз байланысты. Ол едәуір тиімді ықпалды таңдауды сонымен қатар белгілі бір психологиялық жағдай жасауды көздейді.

Педагогикалық диагностиканың мақсаты: Ол оқушының қабілеттілік деңгейін, зеректігін, зейінінің қасиетін анықтау нәтижесінде мұғалім мен оқушының өзарақатынасын, белсенділігін арттыруға жағдай жасайды. Диагностикалық зерттеу педагогикалық процесті талдаудың шынайлығын, маңыздылығын, негізгі мәселелерді іріктейді. Оқушылардың зейінін, есте сақтау, қабілеттілік деңгейін, зеректігін анықтау үшін бағалау белгілерін зерттеуге ықпал етеді. Сонымен бірге, педагог, тәрбиеленушінің дамуын диагностикалауын жетілдіру үшін: жалпы және жекеленген мақсаттарды алдына қояды.

Психологиялық-педагогикалық диагностика - оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың нәтижелігін анықтауға бағытталған эмпирикалық зерттеу тәсілі.

Психологиялық диагностика - жеке адамның психикалық дамуының «диагнозын» қою үшін, ғылыми білімдерді қолдануға негізделген ғылыми-практикалық іс-әрекетті қажет етеді. Психодиагностика - диагнозды қоюдың теориясы мен практикасы болып табылады.

«Диагноз» термині грек тілінен (diagnosis) аударғанда «тану» дегенді білдіреді. Психологиялық диагноз - жеке адамның даралық - психологиялық ерекшеліктерінің мәнін сипаттап, анықтауға бағытталған қаракетінің түпкілікті нәтижесі; бұл ерекшеліктердің белгілі бір уақыт үшін мәнді жай-күйін бағамдау, одан әрі дамуын болжау, психодиагностикалық қараудың міндеттеріне, орайлап нұсқамалар белгілеу мақсатымен жүргізіледі.

Педагогикалық диагноз - оқушының қабілетін, мінезіндегі ауытқуларды, оқу барысында кездесуі мүмкін қиындықтарын анықтау. Педагогикалық диагноз оқушының мектеп бағдарламасын игеруі туралы мәліметтер негізінде, оның оқу іс-әрекеттерін бақылау және нәтижелерін талдау және т.б. арқылы қойылады. Оқу сыныптары бойынша жүргізілген диагностикалық минимумның барлық нәтижелері мектеп сыныбының оқушыларының психологиялық мәртебесі деректер банкіне жинақталады. Олар баланың мектепте барлық оқу кезеңі бойы сақталады.

Бұл нәтижелер балалардың, оқу орындарында тәрбиеленіп, оқытылатындардың психикалық даму динамикасын бақылауға мүмкіндік береді, сонымен қатар оқушылардың дамуы үшін жақсы мүмкіндіктер мен жағдай жасау мақсатында психологиялық түзету негізі болып табылады.

Оқушылардың диагностикасының нәтижелері сондай-ақ оқушыларды, ата-аналарын, педагогикалық коллективті және мектеп әкімшілігін хабардар ету үшін; баланы психологиялық-педагогикалық консилиумға, медико-психологиялық-педагогикалық комиссияға дайындау үшін қолдануға болады. Диагностикалық қорытындыларға қызығушылық танытқан адамдармен – педагогтар, ата-аналар, балаларға оны таныстырмас бұрын, ең алдымен оны бәрі түсінетін тілге аударып, ғылыми терминдерден тазарту керек. Тексеру нәтижелерін ата-аналарға айтарда, бала туралы толық ақпаратты беруге ұсынылады. Сонымен қатар мәлімдемені дамыған, қалыптасқан психикалық сипаттамасы және жеке қасиеттері сипаттаумен бастау ұсынылады, әрі баланың потенциалды мүмкіндіктерін көрсетеді. Психодиагностиканың нәтижелер мәлімдемесінде оқытушылар немесе мектеп әкімшілігіне нәтижелерді сипаттау, тағайындалған зерттеу мақсаттарынан шеттен шықпау керек. Сонымен қатар педагог-психолог нақты сұрауына, сондай-ақ оқушылар ұжымы және жеке баланың потенциалды мүмкіндіктеріне назар аудара отырып жауап береді. Психологиялық-педагогикалық консилиумға немесе комиссияға зерттеу нәтижелерін хабарлағанда нақтылы сандық мәндер көрсеткіштерін, сондай-ақ қысқаша интерпретация жасалған орташа бағалауды нұсқауға болады. Педагог-психологтың диагностикалық қызметінің тиімділігі ең алдымен оның кәсіби біліктілік деңгейіне байланысты. Педагогикалық психология мен психологиялық даму туралы абсолютті білімнен бөлек, педагог психологтың біліктілігі ең алуан түрлі балаларды зерттеуге арналған психологиялық әдістерді меңгеруінің белгілі бір деңгейін, жоғары зияткерлік және жеке тұлғалық дамуын қамтиды.

№	Жұмыс түрі	Орташа уақыт, сағат	Ескертулер
1	Жеке психологиялық-диагностикалық жұмыстар, сараптама жүргізу үшін дайындау, нәтижелерді оның орындау және өңдеу, қорытындылар мен ұсынымдар тұжырымдау	3,5-6,0	1 адамға негізделген
2	Топтық психодиагностикалық жұмыстар, сараптама жүргізу үшін дайындау, нәтижелерді оның орындау және өңдеу, қорытындылар мен ұсынымдар тұжырымдау	16-20	15 адамға негізделген
3	Оқушылармен нәтижелерін көрсете отырып, жеке және топтық кеңес беру жұмысы	1,5-3,0	Бір әңгімелесу
4	нәтижелерін дайындау, жүзеге асыру және презентация, соның ішінде жекелеген дамушы және психологиялық жұмыстар	30-60	Бір цикл
5	Психологиялық-педагогикалық кеңес беру дайындау және өткізу, нәтижелерін талдау	5-7	Бір консилиум
6	Ата-аналарға жеке және топтық кеңес беру, нәтижелерін тіркеу	1,5-2,5	Бір әңгімелесу
7	Мұғалімдерге жеке және топтық кеңес беру, нәтижелерін талдау	1,0-2,5	Бір әңгімелесу
8	Іскерлік ойындар, тренингтер және нәтижелерін дайындау, жүзеге асыру және презентация, соның ішінде мұғалімдер,	30-40	Бір цикл

	белсенді психологиялық жұмыстың басқа да нысандары		
9	Мұғалімдердің педкөрсеткіштеріне, әдістемелік бірлестіктердің, ата-аналар жиналысы, т.б., дайындау және қатысу, нәтижелерін талдау	2-4	Бір іс-шара
10	Балаларға арналған «психологиялық» сағат дайындау және өткізу, нәтижелерін талдау	1,5-3,0	Бір жаттығу
11	Күнделікті қорытынды құжаттарды ресімдеудің	0,5-1,0	
12	әдістемелік жұмыс	12	Аптасына

Кесте-1 Педагог-психологтың жұмыс түрлері және индикативтік нормалардың ұзақтығы

Оқушылардың психологиялық-педагогикалық мінездемесі әртүрлі мақсаттарда құрастырылады, оның негізінде мазмұны өзгеруі мүмкін. Мінездеме ағымдағы сипатта болады, ол оқушының мектепте оқу жылынан кейін бірінші рет құрастырылады және бір сыныптан екінші сыныпқа ауыстыру кезінде толықтырылып және өзгертіледі.

Оқушыға мінездеме құрастыру – оқушының жеке-психологиялық ерекшеліктерін анықтау және шығару үшін ең танымал тиімді және қолжетімді тәсілдерінің бірі. Сауатты құрастырылған мінездеме оқушының жеке қасиеттері туралы көрініс алуға, психологиялық-педагогикалық жұмыстың одан әрі жоспарын құру, оқушыға психологиялық-педагогикалық оңтайлы жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Белановская, О. В. Психологическая диагностика в школе : пособие / О. В. Белановская, Н. И. Олифирович. – Минск : БГПУ, 2015. – 246 с.
2. Практическая психология образования : учеб. пособие.- 4-е изд. / под ред. И. В. Дубровиной. - СПб.: Питер, 2004. – 592 с.
3. Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы / под ред. И. В. Дубровиной. - 4-е изд. - Екатеринбург : Деловая книга, 2000. -76 с.

МАЗМҰНЫ

Әлқожаева Н.С. Ұстаздардың ұстазы - жамал рақымқызының өнегелі өмірі	
Кантарбаева Ж.У. Принципы оценки знаний студентов в системе образования.....	
Мамырбекова Г.А., Айтбекова Ж.М. Әлеуметтік педагогтің дарынды оқушылардың өзін-өзі кәсіби анықтау дағдыларын қалыптастыру жұмысы.....	
Қасымова Р.С., Мамыр Айдана. Оқушылардың бойына халықтық педагогика арқылы патриоттық құндылықтарды қалыптастыру	
Самбетова А.Б. Контекстное обучение в преподавании педагогических дисциплин.....	
Әлқожаева Н.С., Болатханова Н.С., Болашақ педагог-психологтарды кәсіби дайындаудың педагогикалық-психологиялық маңызы.....	
Алгожаева Н.С., Ботабаева Б.Е. Подготовка воспитанников детского дома к самостоятельной жизни.....	
Маженбаева Э.А. Бастауыш сынып оқушыларын жеке бас гигиенасына дағдыландыру	
Сағидуллаева Р.С. Жоғары сынып оқушыларының өзін-өзі тану пәні негізінде көпсалалық сапаларын қалыптастыру жолдары	
Нұржауова А.Н. Оқушыларды көпмәдениетті орта арқылы адамгершілікке тәрбиелеу мүмкіндіктері	
Әлқожаева Н.С., Г.А. Садық Студенттердің әлеуметтік желіні тиімді пайдалану жолдары	
Мукашева А.Б., Баянбаева Баянсулу Мотивация выбора профессии у учащихся старших классов	
Шағырбаева М.Д., Қосыбай А.А. Полимәдениетті орта негізінде студенттердің көптілділік мәдениетін қалыптастыру	
Шағырбаева М.Д., Серікқалиева Дидар Жоғары сынып оқушылары ұжымындағы «кикілжің» мәселесі	
Төлешова Ұ.Б., Нұрқасымбаева Ж.Н. Жоғары сынып оқушыларының әлеуметтік жауапкершілігін дамыту мәселелері	
Төлешова Ұ.Б., Омарбаева Б.М. Оқушының әлеуметтік жетістіктерді қалыптастыру жолдары	
Төлешова Ұ.Б., Қалыбек А.Н. Иммигрант оқушылардың мектеп өміріне бейімделу мәселелері.....	
Киршибаева Б.А. Конфликт - қоғам өмірінің әлеуметтік феномені ретінде.....	
Кереймағанбетова Ж.Н. Отбасындағы ажырасу мәселелері	
Өмірбекова А.Ө. Қашықтықтан оқытудың дамуы адами капиталдың өсу факторы ретінде.....	
Малдыбаева С.К. Қазіргі білім беру процесіндегі оқу-әдістемелік жұмыстар.....	
Асылханова М.А. Оқушының ойлау қабілетін дамытуда жаңа технологияны пайдаланудың тиімділігі бар ма?	
Самбетжанова Р.А. Өмешова Г.Ж. Қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру жолдары.....	
Анаятова Р.К., Есенаманова Қ. М. Болашақ мамандардың креативтілігін қабілетін қалыптастыру	
Көптілеуова Ж.Ж. Өзін-өзі тану сабақтарында театр қойылымдарды пайдаланудың маңыздылығы.....	
Лұқпанов С. Студенттердің патриоттық құндылықтарын мемлекеттік мерекелер арқылы қалыптастырудың маңыздылығы.....	
Базылова Б.Қ. Танымдық ойындар арқылы студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру жолдары.....	
Аксериков Ғ.Е. Дене тәрбиесі жұмыстарын тиімді ұйымдастырудың маңыздылығы	
Мухатаева А.А. Сүйспеншілік-өзін-өзі танудың негізін қалаушы құндылық.....	

Жусупова Ж.А. Білім беру үрдісіндегі жаңа технологиялардың оқу барысындағы тиімділігі.....
Досқабылова А.Ж. Теледидар бағдарламалары арқылы бастауыш сынып оқушыларының
 эстетикалық мәдениетін қалыптастыру жолдары
Құдайбергенова Б.Ә. 6-7 жасар балаларды мектепке даярлау жолдары
Қасымова Р.С. Ұзақ өмір сүру жолдары.....
Мурзагулова М.Д Тұлғаның этикалық мәдениетін қалыптастыру жолдары
Қаратаева К.М. Тұлға дамуындағы өзін-өзі тәрбиелеу мәселелері
Төлешова Ұ.Б., Әлібиқызы Г. Жоғары сынып оқушыларының өзін-өзі жүзеге асыру дағдыларын
 қалыптастыру жолдары
Төлешова Ұ.Б., Төресәева А.М. Педагог-психолог маманның атқаратын диагностикалық
 қызметі.....